

Odlazak divizije u Bosnu u sastav 1. proleterskog korpusa i borbe u toku zime 1943/1944.

Pripreme za pokret u Bosnu

Ideja o stvaranju 1. proleterskog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije sazrela je u Vrhovnom štabu krajem avgusta 1943. O tome je Vrhovni komandant 5. septembra 1943. obavestio Glavni štab Slovenije: »Nameravam stvoriti proleterski korpus iz postojećih brigada od barem 10.000 boraca. S tom vojskom se nadamo osvojiti oružje, inače ćemo zavisiti od Engleza, koji ga nerado daju«. Korpus je formiran naredbom vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita od 5. oktobra 1943. Štab korpusa je uglavnom uzet iz 1. proleterske divizije.³⁶⁸ Nije utvrđeno kada je odlučeno da upravo 6. divizija bude ona jedinica iz Hrvatske koja će ući u novoformirani elitni korpus, ali je sigurno da je zatražena jedna od najboljih divizija. Odluku o ulasku 6. divizije u 1. proleterski korpus, po sećanju komandanta divizije Đoke Jovanića, saopštio je 25. oktobra 1943. komandantu i politkomesaru divizije lično komandant GŠH Ivan Gošnjak, u svom štabu u selu Turjanskom. Odluka je držana u strogoj tajnosti tako da su samo komandantima i političkim komesarima brigada saopšteni najnužniji podaci da bi mogli obavljati odgovarajuće pripreme jedinica za marš.

Vrhovni štab je insistirao da se 6. divizija što pre uputi u rejonu Bugojna: »Uputite 6. ličku diviziju čim prije ako ste joj našli zamjenu«, depeširao je Vrhovni komandant 30. oktobra GŠH. Upravo on je već bio naredio Glavnom štabu Slovenije da uputi jednu svoju diviziju u Liku da zameni 6. diviziju. Međutim, usled tamo preduzetih nemačkih dejstava od toga nije bilo ništa. Uz insistiranje na brzom upućivanju Tito određuje diviziji i maršrutu. On 1. novembra telegrafije: »U B. Grahovu i okolici ima 2.500 četnika Đuića, zato pošaljite 6. diviziju ovamo da ona uzput uništi četnike, a 19. dal. divizija da uzme njene položaje dok ne dođu Slovenci«. I 3. novembra Tito traži da se: »6. lička divizija odmah zamjeni drugim jedinicama«, da bi 4. novembra bio kategoričan: »Šestu ličku diviziju najhitnije pošaljite. Izgleda da vi nikako ne možete razumjeti da je sada glavna Srbija«. Oštro ukoren, a slovenačka mu divizija ne stiže na smenu u Liku, GŠH 4. novembra naređuje 13. diviziji da odmah smeni 6. diviziju oko Gospića upućivanjem svojih jedinica u rejon Peršića, a 19. diviziji naređuje da 1. brigadom preuzme položaje 1. brigade 6. divizije zapadno od ceste Gračac-Mazin-Donji Lapac. Is-

³⁶⁸> J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 16, str. 167. Korpus je do 19. XI imao samo 1. proletersku diviziju; tada je stigla i 6. divizija, pa je korpus narastao na oko 7.000 boraca. U sastav korpusa trebalo je da uđe i 5. krajiška divizija ali je ona već bila angažovana prema Srbiji.

tovremeno je izvestio VŠ da će nekompletna divizija krenuti noću 7/8. novembra, predlažući da ide kraćim pravcem: Drvar-Glamočko polje-Kupres-Bugojno. Tito je 5. novembra odgovorio: »Šestu uputite preko Grahova, Livna, Kupresa za Bugojno. Javite koliko 6. divizija ima brigada. Ako ima četiri, svaka po 1.000 boraca, onda možete jednu zadržati«.^{369>}

Pritešnjen neumoljivim zahtevima Vrhovnog komandanta, a kako mu je smena jedinica oko Gospića kasnila, Glavni štab Hrvatske je 6. novembra odlučio da 6. diviziju po delovima upućuje u Bosnu. On je obavestio Tita da su 1. i 2. brigada već koncentrisane za pokret i da će krenuti noću 7/8. novembra a 3. brigada kasnije, kada se smeni sa položaja oko Gospića. Tito je tu soluciju odbacio tražeći da se uputi kompletna divizija, pa je ubrzana i pospešena smena 3. brigade, tako da je cela divizija 8. novembra uveče bila prikupljena na prostoriji Srednja Gora, Kurjak, Ondić, Komić, Poljice, Paklarić, spremna za pokret.

Dok su se na relaciji Vrhovni štab-Glavni štab Hrvatske izmenjivale poruke oko smene, pravca i vremena upućivanja 6. divizije, u njenim jedinicama je vrilo kao u košnicama - vršene su potrebne reorganizacije, jedinice su sređivane, popunjavane i opremane u najviše mogućoj meri. Mada je Vrhovni štab još 5. novembra insistirao da divizija ide preko B. Grahova i Livna za Bugojno, usled odlaganja i kašnjenja marša, on najzad prihvata predlog Glavnog štaba Hrvatske da divizija ide pravcem Udbina-Srb-Drvar-Glamočko polje-Kupres-Bugojno samo da što pre stigne.

U svom izveštaju od 31. oktobra Štabu 4. korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (Naredbom Vrhovnog štaba od 5. oktobra 1. korpus NOVH preimenovan je u 4. korpus NOVJ) Štab divizije kaže da su rasformirani Samostalni bataljon divizije i 1. lički hrvatski bataljon »Matija Gubec« (sredinom oktobra) i da je njihovo ljudstvo raspoređeno po brigadama, pa je brojno stanje brigada poraslo, da je po naređenju GŠH formiran Lički partizanski odred od dva manja bataljona, ukupno 170 ljudi, svo ljudstvo je uzeto iz divizije (svaka brigada je odvojila po 50 boraca i 10-15 starešina), daje u sastav divizije ušao Brdski divizion od dve baterije (možda zbog nedostatka odgovarajućih samara i konja u sastavu divizije je u Bosnu odmarševala samo jedna brdska baterija od tri topa 75 mm), da je Prateća četa divizije rasformirana (mada je prikazana u pregledu brojnog stanja od 30. oktobra) i raspoređena po brigadama tako da svaka brigada ima prateću četvu sastava 3 minobacača 81 mm i 2 protivtenkovska oruđa i da su brojno povećani inženjerijska četa i sanitetski vod pri Štabu divizije. Na kraju Štab divizije moli, da bi se divizija osposobila za pokrete po brdskom terenu, da mu se pomogne da nabavi odgovarajući broj konja, samara i brdskih kazana. Upravo to je išlo veoma teško u opustošenim ličkim selima, pa potrebe nisu mogle biti zadovoljene.

Stanjem divizije i pripremama za daleki marš bavio se i izveštaj političkog komesara divizije od 30. oktobra 1943. Iz njega doznajemo da je divizija tada bila donekle popunjena rasformiranim bataljonima - sa-

^{369>} Isto, tom 17, str. 152, 171, 177, 184, 188.

mostlanim i »Matija Gubec«, ³⁷⁰ dolaskom Primoraca (došlo ih je 500), ostajanjem nešto Italijana (bilo ih je u diviziji svega 70) i dolaskom Dalmatinaca iz odreda »Plavi Jadran«. Odnos starih i novih boraca bio je jednak, mada je bilo jedinica u kojima je bio veći broj novih, jer je dosta starih boraca izvučeno iz divizije i upućeno za komandni kadar u druge jedinice, a oko 180 ih je odvojeno za novoformirani Lički partizanski odred (u vojničkom izveštaju stoji 170). U izveštaju se konstatuje da se ceo Štab divizije najviše bavi pripremama divizije za pokret u Bosnu i to tehničkim pripremama, da će se političke izvršiti pred sam polazak, da bi se pokret održao u tajnosti.

Glavne teškoće u pripremama divizije nisu bile političke pripreme boraca za marš, već popuna jedinica ljudstvom, što je samo donekle ostvareno. Trebalo je da svaka brigada ima po 1.500 boraca, ali se to nije moglo ostvariti. Znatnu poteškoću predstavljala je nabavka tovarnih konja i samara da bi se komore sa zaprežnih kola prebacile na brdski tovarni transport. Samari za brdsku artiljeriju bili su poseban problem. Dobjeni su 7. novembra, uoči polaska, od 7. divizije iz Banije posredstvom GŠH i Štaba 4. korpusa. ³⁷¹

Da bi se jedinice što bolje popunile, ulagani su naponi preko komandi mesta, vojnih područja i NOO da se sve ljudstvo koje je ozdravilo posle ranjavanja i bolesti vrati u diviziju. U tome je bilo uspeha jer se radilo o starim i iskusnim borcima, mada se na četnim konferencijama i partijskim sastancima nije otvoreno i neposredno raspravljalo o predstojećem maršu i odlasku iz Like. Zbog toga je težište političkog delovanja bilo usmereno na razvijanje svesti i spremnosti boraca da sa poletom krenu na izvršavanje borbenih zadataka u bilo kom kraju Jugoslavije. Uistinu, među starim i prekaljenim borcima, čija je odanost ciljevima NOB-e bila dokazana kroz dotadašnje borbe, zaista nije bilo poteškoća. Poteškoće su se javljale kod nekih novomobilisanih boraca iz Primorja, koji ni svoj dolazak u Liku nisu primali sa razumevanjem. Zahvaljujući držanju starijih boraca Ličana taj problem je ipak uspešno prebrođen - u čvrstom stroju 6. divizije svi su oni krenuli put Bosne.

Brojno stanje i naoružanje, nacionalni i socijalni sastav divizije prema izveštaju od 30. oktobra 1943, dakle manje od desetak dana pred veliki marš, izgledali su ovako:

- štab divizije: po spisku 12 muškaraca, svi na licu;
- pomoćno osoblje (ovde je uračunat vod za vezu, straža, sanitetski vod, intendantura, glumačka grupa, eventualni kursevi i drugo): po spisku 168 muškaraca i 24 žene, u rashodu 28 muškaraca i 6 žena, na licu

³⁷⁰⁾ U izveštaju od 15. oktobra 1943. politički komesar divizije izveštava o rasformiranju Samostalnog bataljona i bataljona »Matija Gubec« pa kaže: »Bataljon »Matija Gubec« je prilično napredovao, pa će dolazak tih boraca u brigade značiti faktično pojačanje, a ne samo brojno, jer neće biti takve teškoće kod političkog vaspitanja drugova, kako će biti sa novodošlim Primorcima. Ipak među njima ima veliki broj bivših legionara i ustaša (radilo se o mladićima mobilisanim u ustaške jedinice koji nisu činili zločine) sa kojima će biti dosta teškoća, kao što i sada zadaju brigu štabu bataljona«. Zazirivanje od teškoća koje mogu činiti borci iz bataljona »Matija Gubec« zaista nisu bile bez osnova. Gotovo svi legionari i ustaše zarobljeni preko leta, koji su izrazili želju da ostanu u partizanima, slati su uglavnom u ovaj bataljon tako da ih se prikupilo nekoliko desetina.

³⁷¹⁾ AVII, k. 424a, br. reg. 43/3; k. 425a, br. reg. 1/10; k. 425, br. reg. 1/10, 10/25; Zb. V-20, d. 151; k. 420a, br. reg. 5/21. Zb. V-9-4, d. 72.

140 muškaraca i 18 žena, pušaka 143, puškomitraljeza 2, mitraljeza (automata, šmajsera) 9;

- 1. brigada: po spisku 1.247 muških i 105 žena, u rashodu 247 muškaraca i 13 žena, na licu 1.000 muških i 92 žene, automata 50, pušaka 837, mitraljeza 15, puškomitraljeza 65, lakih minobacača 12;

- 2. brigada: po spisku 1.282 muška i 112 žena, u rashodu 314 muških i 30 žena, na licu 968 muških i 82 žene, automata 7, pušaka 793, mitraljeza 18, puškomitraljeza 68, lakih minobacača 8;

- 3. brigada: po spisku 1.419 muških i 75 žena, u rashodu 366 muških i 12 žena, na licu 1.053 muška i 53 žene, automata 7, pušaka 813, mitraljeza 17, puškomitraljeza 72, lakih minobacača 9;

- Prateća četa: po spisku 143 muških i 5 žena, pušaka 106, protivtenkovskih mitraljeza 2, puškomitraljeza 2, protivtenkovskih topova 3, minobacača 81 mm 8;

- Inženjerijska četa: po spisku 45 muških i 2 žene, u rashodu 4 muška, na licu 41 muški i 2 žene, pušaka 29, puškomitraljeza 2;

- Odred »Plavi Jadran«: po spisku 275 muških i 7 žena, u rashodu 13 muških, na licu 262 muška i 7 žena, automata 3, pušaka 214, mitraljeza 6, puškomitraljeza 10;

- 1. brdska baterija: po spisku 55 muških i 1 žena, sve na licu, pušaka 40, brdskih topova 75 mm 3.

Ukupno divizija: po spisku 4.640 muških i 331 žena, u rashodu 979 muških i 61 žena, na licu 3.601 muškarac i 270 žena, automata 36, pušaka 3.090, mitraljeza 56, protivtenkovskih mitraljeza 2, puškomitraljeza 221, brdskih topova 3, protivtenkovskih topova 3, lakih minobacača 29, minobacača 81 mm 8.

U odnosu na pregled brojnog stanja od 29. septembra javlja se višak od 880 boraca, koji se ovako objašnjava: ljudstvo »Plavog Jadrana« (ranije nije prikazano) 269 ljudi; pristigli Primorci iz 13. divizije 500 ljudi; dodeljena brdska baterija iz 2. divizionu korpusa 56 ljudi i došlo sa bolovanja i mobilisano 55 ljudi, ukupno 880 ljudi. Ako se od tog broja odbije 269 ljudi iz »Plavog Jadrana«, koji su odmah posle ovog prikaza ispali iz sastava divizije, onda jasno proizlazi da je divizija stvarno pojačana za 611 ljudi, te je prema tome u stroju (na licu) imala 3.602 čoveka (a ne 3.871, kako je prethodno prikazano). Valja pretpostaviti da je sa ovim brojnim stanjem divizija odmarševala u Bosnu.

Iz navedenog se vidi da je divizija u to vreme imala u rashodu 1.040 ljudi, što je ovako obrazloženo: u bolnici ranjeni 273, u bolnici bolesni 140, kod kuća na bolovanju 253, kod kuća na odsustvu 53, samovoljno napustili jedinicu 137, na raznim kursevima 118, privremeno prekomandovanih 34 i nepoznato gde se nalaze 32 čoveka. Koliko se od tog ljudstva vratilo u jedinice do polaska na marš ne može se ustanoviti iz sada dostupnih izvora.

Socijalni i nacionalni sastav i politička pripadnost ljudstva 6. divizija koje se zateklo na licu izgledali su ovako:

- Štab divizije 12 ljudi, od toga: radnika 1, seljaka 1, nameštenika 1, vojnopolicijskih lica 4, intelektualaca 5, Srba 10, Hrvata 1, Rusa 1, članova KPJ U;

- pomoćno osoblje (vod za vezu, straža, itd.) 158 ljudi, od toga: radnika 10, seljaka 126, zanatlija 8, nameštenika 5, vojnopolicijskih lica 4, intelektualaca 3, đaka 2, Srba 114, Hrvata 42, Muslimana 1, Rusa 1, članova KPJ 38, kandidata za člana KPJ 10, članova SKOJ-a 49;

- 1. brigada 1.192 boraca, od toga: radnika 138, seljaka 827, zanatlija 69, nameštenika 7, vojnopolicijskih lica 30, intelektualaca 21, Srba 850, Hrvata 225, Muslimana 5, Italijana 12, članova KPJ 210, kandidata 37, članova SKOJ-a 191;

- 2. brigada 1.050 boraca, od toga: radnika 40, seljaka 894, zanatlija 58, nameštenika 17, vojnopolicijskih lica 21, intelektualaca 20, Srba 905, Hrvata 140, Muslimana 1, Rusa 4, članova KPJ 198, kandidata 45 članova SKOJ-a 364;

- 3. brigada 1.116 boraca, od toga: radnika 57, seljaka 962, zanatlija 49, nameštenika 5, vojnopolicijskih lica 18, intelektualaca 6, đaka 19, Srba 891, Hrvata 170, Italijana 55, članova KPJ 202, kandidata 57, članova SKOJ-a 238;

Prateća četa 142 boraca, od toga: seljaka 139, vojnopolicijskih lica 3, Srba 69, Hrvata 71, Italijana 2, članova KPJ 5, kandidata 7, članova SKOJ-a 28;

- Inženjerijska četa 43 boraca, od toga: radnika 2, seljaka 33, zanatlija 5, nameštenika 1, Srba 38, Hrvata 5, članova KPJ 5, kandidata 1, članova SKOJ-a 16;

- 1. brdska baterija 56 boraca, od toga: radnika 5, seljaka 40, zanatlija 5, nameštenika 1, vojnopolicijskih lica 2, intelektualaca 1, đaka 1, Srba 46, Hrvata 9, Italijana 1, članova KPJ 7, kandidata 5, članova SKOJ-a 10.

Ukupno divizija je imala 3.669 boraca u stroju, od toga: radnika 253, seljaka 3.022, zanatlija 195, nameštenika 37, vojnopolicijskih lica 84, intelektualaca 84, đaka 22, Srba 2.923, Hrvata 663, Muslimana 7, Rusa 6, Italijana 70, članova KPJ 676, kandidata za članove KPJ 162, članova SKOJ-a 896. Valja uočiti da ovde nije prikazan odred »Plavi Jadran«, pošto je već bio izašao iz sastava divizije. Međutim, prikazana je prateća četa (kao i u prethodnom pregledu) iako je bila u rasformiranju, jer su umesto nje u brigadama formirane brigadne prateće čete.^{372>}

Uz ove preglede treba izneti i kratak pregled brojnog stanja i organizaciju jedinica za vezu u diviziji, kao značajnog faktora komandovanja, mada nedostaje pregled tehničkih sredstava i opreme sa kojom se tada raspolagalo. Brojno stanje je bilo: četa za vezu 1. brigade spisku 70 boraca, od toga 22 u rashodu, a 48 na licu; četa za ^{veZn} brigade po spisku 67 boraca, od toga 13 u rashodu i 54 na licu^{gta} ^u ^{jp} ⁿ³ za vezu 3. brigade po spisku 64 boraca, od toga 10 u rashodu i ^j licu. Svaka četa je imala po tri voda: dva voda telefonista i jed^{3^} signalista. Vod za vezu Štaba divizije imao je 30 boraca na licu, ^{p0} su dvojica opsluživala divizijsku telefonsku centralu, a 8 ih je Ko telefonskim stanicama na terenu (obično jedan telefon sa neko¹

³⁷²⁾ AVII, k. 424, br. reg. 28/10; k. 796, br. reg. 38/3, 40/3, 41/3. Ovi pregledi broj^{i stan} i naoružanja i pregledi nacionalnog i socijalnog sastava su poslednji dokum^{fi} vizije ovakvog karaktera koji su sačuvani. Do kraja rata ovakvih sačuvanih nata više nema.

140 muškaraca i 18 žena, pušaka 143, puškomitraljeza 2, mitraljeza (automata, šmajsera) 9;

- 1. brigada: po spisku 1.247 muških i 105 žena, u rashodu 247 muškaraca i 13 žena, na licu 1.000 muških i 92 žene, automata 50, pušaka 837, mitraljeza 15, puškomitraljeza 65, lakih minobacača 12;

- 2. brigada: po spisku 1.282 muška i 112 žena, u rashodu 314 muških i 30 žena, na licu 968 muških i 82 žene, automata 7, pušaka 793, mitraljeza 18, puškomitraljeza 68, lakih minobacača 8;

- 3. brigada: po spisku 1.419 muških i 75 žena, u rashodu 366 muških i 12 žena, na licu 1.053 muška i 53 žene, automata 7, pušaka 813, mitraljeza 17, puškomitraljeza 72, lakih minobacača 9;

- Prateća četa: po spisku 143 muških i 5 žena, pušaka 106, protivtenkovskih mitraljeza 2, puškomitraljeza 2, protivtenkovskih topova 3, minobacača 81 mm 8;

- Inženjerijska četa: po spisku 45 muških i 2 žene, u rashodu 4 muška, na licu 41 muški i 2 žene, pušaka 29, puškomitraljeza 2;

- Odred »Plavi Jadran«: po spisku 275 muških i 7 žena, u rashodu 13 muških, na licu 262 muška i 7 žena, automata 3, pušaka 214, mitraljeza 6, puškomitraljeza 10;

- 1. brdska baterija: po spisku 55 muških i 1 žena, sve na licu, pušaka 40, brdskih topova 75 mm 3.

Ukupno divizija: po spisku 4.640 muških i 331 žena, u rashodu 979 muških i 61 žena, na licu 3.601 muškarac i 270 žena, automata 36, pušaka 3.090, mitraljeza 56, protivtenkovskih mitraljeza 2, puškomitraljeza 221, brdskih topova 3, protivtenkovskih topova 3, lakih minobacača 29, minobacača 81 mm 8.

U odnosu na pregled brojnog stanja od 29. septembra javlja se višak od 880 boraca, koji se ovako objašnjava: ljudstvo »Plavog Jadrana« (ranije nije prikazano) 269 ljudi; pristigli Primorci iz 13. divizije 500 ljudi; dodeljena brdska baterija iz 2. divizionu korpusa 56 ljudi i došlo sa bolovanja i mobilisano 55 ljudi, ukupno 880 ljudi. Ako se od tog broja odbije 269 ljudi iz »Plavog Jadrana«, koji su odmah posle ovog prikaza ispali iz sastava divizije, onda jasno proizlazi da je divizija stvarno pojačana za 611 ljudi, te je prema tome u stroju (na licu) imala 3.602 čoveka (a ne 3.871, kako je prethodno prikazano). Valja pretpostaviti da je sa ovim brojnim stanjem divizija odmarševala u Bosnu.

Iz navedenog se vidi da je divizija u to vreme imala u rashodu 1.040 ljudi, što je ovako obrazloženo: u bolnici ranjeni 273, u bolnici bolesni 140, kod kuća na bolovanju 253, kod kuća na odsustvu 53, samovoljno napustili jedinicu 137, na raznim kursevima 118, privremeno prekomandovanih 34 i nepoznato gde se nalaze 32 čoveka. Koliko se od tog ljudstva vratilo u jedinice do polaska na marš ne može se ustanoviti iz sada dostupnih izvora.

Socijalni i nacionalni sastav i politička pripadnost ljudstva 6. divizija koje se zateklo na licu izgledali su ovako:

- Štab divizije 12 ljudi, od toga: radnika 1, seljaka 1, nameštenika 1, vojnopolicijskih lica 4, intelektualaca 5, Srba 10, Hrvata 1, Rusa 1, članova KPJ 11;

- pomoćno osoblje (vod za vezu, straža, itd.) 158 ljudi, od toga: radnika 10, seljaka 126, zanatlija 8, nameštenika 5, vojnopolicijskih lica 4, intelektualaca 3, đaka 2, Srba 114, Hrvata 42, Muslimana 1, Rusa 1, članova KPJ 38, kandidata za člana KPJ 10, članova SKOJ-a 49;

- 1. brigada 1.192 borca, od toga: radnika 138, seljaka 827, zanatlija 69, nameštenika 7, vojnopolicijskih lica 30, intelektualaca 21, Srba 850, Hrvata 225, Muslimana 5, Italijana 12 članova KPJ 210, kandidata 37, članova SKOJ-a 191;

- 2. brigada 1.050 boraca, od toga: radnika 40, seljaka 894, zanatlija 58, nameštenika 17, vojnopolicijskih lica 21, intelektualaca 20, Srba 905, Hrvata 140, Muslimana 1, Rusa 4, članova KPJ 198, kandidata 45, članova SKOJ-a 364;

- 3. brigada 1.116 boraca, od toga: radnika 57, seljaka 962, zanatlija 49, nameštenika 5, vojnopolicijskih lica 18, intelektualaca 6, đaka 19, Srba 891, Hrvata 170, Italijana 55, članova KPJ 202, kandidata 57, članova SKOJ-a 238;

Prateća četa 142 borca, od toga: seljaka 139, vojnopolicijskih lica 3, Srba 69, Hrvata 71, Italijana 2, članova KPJ 5, kandidata 7, članova SKOJ-a 28;

- Inžinjerijska četa 43 borca, od toga: radnika 2, seljaka 33, zanatlija 5, nameštenika 1, Srba 38, Hrvata 5, članova KPJ 5, kandidata 1, članova SKOJ-a 16;

- 1. brdska baterija 56 boraca, od toga: radnika 5, seljaka 40, zanatlija 5, nameštenika 1, vojnopolicijskih lica 2, intelektualaca 1, đaka 1, Srba 46, Hrvata 9, Italijana 1, članova KPJ 7, kandidata 5, članova SKOJ-a 10.

Ukupno divizija je imala 3.669 boraca u stroju, od toga: radnika 253, seljaka 3.022, zanatlija 195, nameštenika 37, vojnopolicijskih lica 84, intelektualaca 84, đaka 22, Srba 2.923, Hrvata 663, Muslimana 7, Rusa 6, Italijana 70, članova KPJ 676, kandidata za članove KPJ 162, članova SKOJ-a 896. Valja uočiti da ovde nije prikazan odred »Plavi Jadran«, pošto je već bio izašao iz sastava divizije. Međutim, prikazana je prateća četa (kao i u prethodnom pregledu) iako je bila u rasformiranju, jer su umesto nje u brigadama formirane brigadne prateće čete.³⁷²

Uz ove preglede treba izneti i kratak pregled brojnog stanja i organizaciju jedinica za vezu u diviziji, kao značajnog faktora komandovanja, mada nedostaje pregled tehničkih sredstava i opreme sa kojom se tada raspolagalo. Brojno stanje je bilo: četa za vezu 1. brigade po spisku 70 boraca, od toga 22 u rashodu, a 48 na licu; četa za vezu 2. brigade po spisku 67 boraca, od toga 13 u rashodu i 54 na licu; četa za vezu 3. brigade po spisku 64 borca, od toga 10 u rashodu i 54 na licu. Svaka četa je imala po tri voda: dva voda telefonista i jedan vod signalista. Vod za vezu Štaba divizije imao je 30 boraca na licu, od njih su dvojica opsluživala divizijsku telefonsku centralu, a 8 ih je bilo po telefonskim stanicama na terenu (obično jedan telefon sa nekoliko te-

³⁷²> AVII, k. 424, br. reg. 28/10; k. 796, br. reg. 38/3, 40/3, 41/3. Ovi pregledi brojnog stanja i naoružanja i pregledi nacionalnog i socijalnog sastava su poslednji dokumenti 6. divizije ovakvog karaktera koji su sačuvani. Do kraja rata ovakvih sačuvanih dokumenata više nema.

lefonista). U pratećoj četi bila su tri telefonista, a novoformirana brdska baterija imala je 2 telefona, 5 km kabla i 7 ljudi za opsluživanje. U diviziji su bile i tri radio-stanice: jedna u štabu i po jedna kod 1. i 2. brigade, ali su sve tri bile na popravci u radionici što znači van upotrebe.³⁷³ Pri Štabu divizije, štabovima brigada i bataljona nalazio se određen broj kurira radi održavanja kurirske veze.

Pripremajući se za marš u Bosnu, u brigadama su izvršene izvesne organizacijsko-formacijske promene. Rasformirani su pionirski vodovi, koji su formirani početkom avgusta, zbog nedostatka odgovarajuće opreme. U svakoj brigadi je formirana prateća četa (pošto je prateća četa divizije rasformirana) sastava: dva voda minobacača 81 mm - svaki vod po dva odeljenja (dva oruđa), protivtenkovski vod - protivtenkovski top ili mitraljez. Prema tome, brigade su krenule u Bosnu u ovakvom sastavu: štab, četiri pešadijska bataljona - svaki do po tri pešadijske i jedne mitraljeske čete. Pešadijske čete su imale po tri voda od po dve desetine, dok su mitraljeske čete imale obično po dva voda od dva do tri odeljenja (mitraljeza). Osim toga, brigade su imale prateću četvu, četvu za vezu (od tri voda), izviđački vod, sanitetski vod i intendanturu.

Brigadama su komandovali: 1. brigada, vršilac dužnosti komandanta Milan Dimić, politički komesar Bogdan Vujinović, zamenik komandanta Dragan Rakić, zamenik političkog komesara Simo Mrda, operativni oficir Miloš Čanković; 2. brigada, komandant Dušan Dotlić, politički komesar Branko Damjanović, zamenik komandanta Ljubomir Medić Brezica, zamenik političkog komesara Nikola Pejnović, operativni oficir Ilija Palija, obaveštajni oficir Jovan Kovač; 3. brigada, komandant Milan Šijan, politički komesar Milan Basta, zamenik komandanta Dmitar Zaklan, zamenik političkog komesara Dane Ćuić, operativni oficir Jovo Radaković (Manjusov zvani Šaban).

Šesta lička divizija krenula je u Bosnu u sastavu: tri pešadijske brigade, brdska baterija 75 mm, inžinjerijska četa, čete za vezu, sanitetski vod sa pokretnom bolnicom i intendanturom. Štab divizije su činili: Đoko Jovanić, komandant Živan Dimitrijević, politički komesar, Mile Uzelac, načelnik štaba, Lazo Radaković, operativni oficir, Srđan Brujić, načelnik obaveštajnog centra (obaveštajni oficir), Boško Šnajder, vojnoobaveštajni (informativni) oficir, Dušan Zorić, intendant, dr Alfred Štajner, referent santieta, Ernest Kremzir, hirurg.

Marš od JJdbine do Bugojna

Marš u Bosnu i trajno napuštanje Like nije bio jednostavan čin ni za borce 6. ličke divizije, ni njihove porodice. Premda su to bile izgrađene, pouzdane i u borbama prekaljene jedinice, čvrsto organizovane i dobro vođene, ipak je bilo mudro računati da mogu nastupiti izvesne teškoće iz čisto emotivnih i porodičnih razloga, pa je stoga bila opravdana predostrožnost štabova i partijskih rukovodstava da se odlazak u Bosnu priprema i što duže drži u potpunoj tajnosti. Ali u tadašnjim okolnostima i odnosima vojske i naroda ova tajna nije mogla biti sa-

373) AVII, k7425a, br. reg. 7/6.

čuvana dokraja. Čim su jedinice smenjene sa položaja oko Gospića krenule na koncentracijsku prostoriju za marš u Bosnu, u kolonama se najpre uzdržanim šapatom a potom sve glasnije, počelo govoriti o brzom odlasku cele divizije iz Like u Bosnu. Kada se divizija, prvi put od svog postanka, našla prikupljena na relativno malom području sela Srednja Gora, Ondić, Klapavice, Paklarić, Komić - tajni više nije bilo. U jedinicama je sve bilo uobičajeno, borci su bili veseli i raspoloženi. Po kućama i bajtama, gde su bili smešteni orila se pesma.

I za vreme tog kratkog boravka jedinica na pomenutom području u njima se odvijao intenzivan partijsko-politički rad. Vojne starešine su nastojale da se jedinice što bolje pripreme za predstojeće napore, da se popune oružjem i municijom, da se popravi i zameni dotrajala obuća i odeća. Na partijskim sastancima komunisti su dobijali konkretna zaduženja šta i kako treba uraditi u jedinici da bi se borci pripremili za predstojeće zadatke. Na četnim konferencijama isticani su dotadašnji, ne mali uspesi u borbi protiv neprijatelja. Valjalo je objasniti borcima potrebu odlaska iz Like i angažovanja u borbama tamo gde to vojno-politička situacija zahteva. Izbor 6. divizije da uđe u sastav 1. proleterskog korpusa, pod neposrednu komandu vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita, radi realizacije dalekosežnih strategijskih planova Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ - konačnog oslobođenja zemlje - pobudilo je častoljublje i gordost u jedinicama. Shvaćeno je to kao čin posebnog poverenja i priznanja za njihove dotadašnje uspehe, ali i kao obaveza da se ukazano poverenje i priznanje u narednim okršajima sa neprijateljem i opravdaju.

Valjda iz već pominjanih razloga, Štab divizije napisao je zapovest za marš tek 8. novembra 1943, svega nekoliko časova pred početak marša, koji je trebalo da počne kad padne mrak. Njome je bilo određeno da divizija do Srba maršuje u dve marševske kolone. Leva, glavna, sastava: 3. brigada, Inžinjerijska četa divizije, brdska baterija 75 mm, sanitet divizije, Štab divizije sa prištapskim delovima (vod za vezu, straže, intendantura) i 1. brigada. Pošto je 3. brigada marševala na čelu, njoj je naređeno da iz Srednje Gore krene u 16 časova maršrutom: Srednja Gora-Kurjak-Ondić-Klapavice-Mazinska previja (k. 818)-Mandića Draga-Ćemernica-Stražbenica-Ajderovac-Srb, gde je trebalo da stigne 9. novembra ujutro. Prethodnicu su obrazovali 1. bataljon 3. brigade i Inžinjerijska četa divizije. Za njima na izvesnom odstojanju marševala je glavnina 3. brigade, pa Štab divizije sa prištapskim delovima, brdska baterija, sanitet divizije i za njima dva bataljona 1. brigade. Pošto se na Mazinskoj previji morala preći komunikacija kojom su saobraćali Nemci, Štab divizije je odredio da dva bataljona 1. brigade obezbede prelaz pre nego naiđe kolona. Bataljoni su se postavili jedan prema Mazinu a drugi prema Bruvnu i kolona je bezbedno prošla. Potom su se ovi bataljoni svili na začelje marševske kolone i obrazovali zaštitnicu.

Desnu, pomoćnu, marševsku kolonu obrazovala je 2. brigada uz sopstveno obezbeđenje prilikom prelaska komunikacije. Ona je marševala pravcem: Poljice-Rudopolje-Blanuše-Omsica-Gubačevo Polje-Lukići-Šijanov kraj-Kunovac. Na marš je trebalo da krene u 19 časova i na cilj da stigne 9. novembra ujutro.

Međutim, posle podne 8. novembra, pred početak marša nastupilo je veliko nevreme - jaka i hladna bura sa kišom i mećavom - pa je Štab divizije odgodio marš za sledeću noć. Jedinicama je naređeno da se tokom sutrašnjeg dana pomere što bliže komunikaciji Mazin-Gračac i to: 1. brigada sa jednim bataljonom i pratećom četom iz Ondića u Klapavice, 2. brigada u sela Rudopolja, Tupale i Paklarić, 3. brigada sa dva bataljona i Štabom brigade u selo Ondić, a sa dva bataljona u Poljice, dok su inženjerska četa, brdska baterija i sanitet divizije zadržani i dalje u Ondiću. Štab divizije se nalazio u zaseoku Lončari. Obe kolone su komunikaciju Mazin-Gračac morale preći čelom na određenim mestima u 19 časova 9. novembra. Razume se, jedan dan iznuđene pauze dobro je došao štabovima da posvršavaju zaostale poslove i otklone uočene nedostatke.

Toga dana (9. novembra) štab divizije počeo je da vodi svoj Ratni (operacijski) dnevnik, prvo je u njemu zapisano brojno stanje i naoružanje divizije toga dana, koje je izgledalo ovako: oficira 299, podoficira 669, vojnika 2.900, svega 3.868 ljudi. Naoružanje, pušaka 2.927, puškomitraljeza 223, mitraljeza 36, lakih minobacača 31, minobacača 81 mm 10, protivtenkovskih pušaka 4, protivtenkovskih mitraljeza 1, protivtenkovskih topova 1, brdskih topova 2 oruđa.

Leva, glavna, kolona je prešla komunikaciju bez borbe i ometanja. Marš je produžila određenom maršrutom po veoma rđavom vremenu. Snežna i hladna bura sa mećavom, naročito preko ravne Čemernice, nisu dali oka otvoriti. Naročito je bilo teško sa tovarnim grlima pod artiljerijom koja su često posrtala i padala, prekidajući kolonu. U hrvanju sa burom i snegom, vetrovita, surova i snežna Čemernica tokom noći je savladana, tako da je kolona oko 8 časova stigla u pitomu Srbsku dolinu, gde nije bilo snega. Za vreme marševanja pale su i prve, srećom jedine, žrtve. Iz 1. brigade se jedan borac smrzao i ostao na putu dok su 2 borca i jedna drugarica dobili jače promrzline, a 14 boraca je dezertiralo. Iz 3. brigade su se dva borca smrzla i ostala na putu a 34 borca su dezertirala. Iz prištapskih jedinica Štaba divizije 11 boraca je dezertiralo, dok su dva konja sa tovarima ostali na putu.

I desna, pomoćna, marševska kolona (2. brigada) prešla je prethodnicom komunikaciju Bruvno-Gračac kod sela Blanuše u 19 časova. Brigada je u prethodnicu uputila 4. bataljon, za njim je marševala glavnina, dok je zaštitnicu obrazovao 3. bataljon. Obezbeđenje prilikom prelaska komunikacije vršili su sa po jednom četom 1. bataljon desno, a 2. bataljon levo. I ovu kolonu je pratilo nevreme: oštra bura, sneg i vejavica, velika hladnoća. Kolona je sa mnogo teškoća savladala ogolelo i vetrovito Pusto polje i ujutro 10. novembra oko 10,30 časova stigla u rejon Kunovac-Kupirovo. Na putu je ostao jedan borac smrznut a tri su jako promrzla, dok je 11 boraca dezertiralo. Od iscrpljenosti i hladnoće 4 konja sa malaksala i sa tovarima ostala na putu.

Tako je divizija prvu i pokazalo se najtežu etapu marša savladala sa mnogo muke i teškoća zubog nevremena. Ona se 10. novembra 1943. našla prikupljena u pitomoj ali nevelikoj Srbskoj dolini okružena svekolikom ljubavlju i pažnjom naroda. Tu je divizija predanila i narednu noć konačila, da bi sutradan produžila marš. I odande su tri borca iz 1. brigade dezertirala.

Divizija je iz Srba nastavila marš u jednoj koloni sa tri ešelona, tako što je svaka brigada sa pridatim divizijskim delovima obrazovala jedan ešelon. Prvi ešelon: 1. brigada, Štab divizije sa prištapskim delovima i Inženjerijskom četom krenuo je oko 13 časova 11. novembra iz Srba prema Trubaru, gde je na konak stigao oko 20 časova. Sutradan je oko 10. časova nastavio marš preko Kamenice prema Drvaru i prenoćio u selima Trninić Brijeg i Šipovljani. Drugi ešelon: 3. brigada i sanitet divizije (hirurška ekipa, bolnica, veterinar) krenuo je od Srba oko 13 časova 11. novembra i marševao kratko do Osredaka gde je oko 16.30 časova zakonačio. Sutradan je oko 8 časova nastavio marš preko Turbara i Kamenice prema Drvaru i oko 16 časova stigao na konak u Kamenicu, Vrtoče i Prnjavor. Treći ešelon: 2. brigada sa brdskom baterijom divizije predanila je 11. novembra u rejonu Kunovac-Kupirovo i ujutro oko 8 časova krenula prema Trubaru i tu na konak stigla oko 19 časova. Radi blagovremene i što bolje organizacije smeštaja i ishrane ispred jedinica su na najmanje 5-6 časova marša upućivani konačari. Glavni konačar divizije sa sedam partizana bio je Nikola Adžić, pomoćnik intendanta divizije. Od sedmorice boraca u njegovoj grupi petorica su bili bolničari koji su imali zadatak da do pristizanja jedinica izvide higijenske uslove prostorije predviđene za konak. Glavnom konačaru divizije bili su potčinjeni konačari brigada. Na celom maršu ishrana jedinica je organizovana sa terena i po selima preko komandi područja, komandi mesta i narodnooslobodilačkih odbora.

Štab divizije je u okolini Drvara 12. novembra uveče razradio detaljan plan daljeg marševanja i izdao zapovest kojom je svakom ešelonu odredio dnevnu maršrutu, mesta konačišta, način održavanja veze, način organizacije ishrane, upućivanje konačara i sve drugo u vezi sa maršom, sve do pristizanja na marševski cilj - rejon Bugojna, do koga je još trebalo preći oko 160 km. Zapovešću je bilo predviđeno da ešeloni dnevno prelaze 30-35 km, tako da u rejon Bugojna sve jedinice stignu do večeri 18. novembra 1943.

U selima oko Drvara Ličani su dočekani s radošću i ljubavlju, kao dokazani borci i junaci, po svemu bliski već tada proslavljenim Krajišnicima. Posle kraćeg odmora i zadržavanja u drvarskim selima, divizija je ujutro 13. novembra produžila marš sa sva tri ešelona koji su ostali u istom sastavu kakav su imali od Srba do Drvara. Prvi ešelon krenuo je oko 7 časova iz Trninić Brijega i Šipovljana preko Mokronoga, Prekaje i Tunje i oko 22 časa stigao na konak u Rore. Drugi ešelon nastavio je marš iz Kamenice, Vrtoča i Prnjavora oko 9 časova i do 14 časova stigao na konak u Prekaju. Treći ešelon krenuo je oko 8 časova iz Trubara preko planine Kamenice i Bobare prema Drvaru i oko 20 časova razmestio se na konaku Mokronogama, Drvar Selu i Prnjavoru.

Sva ova sela kroz koja je divizija marševala bila su ustanička i podavno oslobođena. U njima je funkcionisala narodna vlast i narod je živio saobrazno datim ratnim uslovima. Marševske kolone je dočekivao sa uzbuđenjem i oduševljenjem. Uveče na konacima po selima vodili su se razgovori sa domaćinima o ustanku i daljim borbama u njihovom kraju kao i o minulim borbama u Lici.

Ujutro, 14. novembra, divizija je nastavila marš. Prvi ešelon je krenuo oko 7 časova i na konak stigao u Pribelju. Drugi ešelon je oko 16 časova stigao na konak u Vagan, dok je treći ešelon krenuo oko 8 časova i do 20 časova stigao na konak u sela Poljice, Runje i Motike. Jak i hladan vetar, praćen kišom i susnežicom, nemilosrdno je šibao borce na maršu, iscrpljivao ljudsku i konjsku snagu. Uprkos tome disciplina na maršu je bila dobra, potištenost i gundanja su se retko primećivala; u kolonama su se zbijale šale i međusobna zadirkivanja.

Mada je ranijom zapovešću bilo predviđeno da se marš produži i 15. novembra, Štab divizije je ocenio da je jedinicama neophodno dati jedan dan odmora u dostignutim selima. Dok su prvi i drugi ešelon ceo dan i narednu noć ostali u selima, dotle je treći ešelon, da bi bio bliže prednjim ešelonima, popodne pomeren u sela Rore i Štekerovce, gde je prenoćio. Sutradan je ovaj ešelon kratkim maršem (od 9 do 16 časova) pomeren u sela Hasanbegovci, Podgrada i Prijani i u njima je zanoćio.

Ujutro, 16. novembra, prvi i drugi ešelon nastavili su marš, a treći je ostao u rejonu Hasanbegovaca. Oko 19 časova prvi ešelon je stigao na konak u Kupres a drugi ešelon oko 16 časova na konak u Pribelju. Narednog dana cela divizija se nalazila u pokretu. Prvi ešelon je maršujući preko snegom zavejane planine Plazenice oko 16 časova dostigao marševski cilj divizije - Bugojno, gde je zakonačio. Drugi ešelon je oko 16 časova stigao u Blagaj. Treći ešelon je toga dana bio izložen najvećim naporima. Oko 10.30 časova krenuo je iz rejona prenoćišta preko planine Vitorog i Pribelje na oko 40 km dug marš do Blagaja. Po velikoj hladnoći, jakom vetru, kiši i susnežici, ova brigada je sa izuzetnim naporima stigla u Blagaj tek oko 2 časa posle ponoći. Dok je drugi ešelon 18. ujutro nastavio marš i stigao na konak u Bugojno, treći ešelon je predanio u Blagaju, a narednog dana stigao je na konak u rejon Bugojna. Poslednji dan marša preko planine Plazenice, zavejane dubokim snegom, za sva tri ešelona bio je jako naporan. No, čim su kolone izbijale u pitomu dolinu reke Vrbasa, snega više nije bilo.

U celini posmatran, marš od Udbine do Bugojna bio je izuzetno naporan. Povoljna okolnost je bila u tome što se marš odvijao kroz slobodnu teritoriju bez sukoba sa neprijateljem. Jake i hladne kiše praćene burom i snegom do krajnosti su iscrpljivale slabo odevene i obuvene borce; malo ih je bilo sa zadovoljavajućom odećom i obućom. Ipak, uprkos svim nedaćama, časno su izvršili postavljeni zadatak. Uveče 19. novembra kompletna 6. lička udarna divizija, posle skoro 80 časova efektivnog marša i pređenih oko 220 km po nevremenu, bila je prikupljena oko Bugojna, spremna da krene na novi zadatak i nastavi vojevanje do pobeđe u bilo kom kraju Jugoslavije. Divizija je ušla u sastav 1. proletarskog udarnog korpusa. Štab divizije ubrzo su posetili Koča Popović, komandant i Mijalko Todorović, politički komesar korpusa.

Na dan 20. novembra 1943. prema Ratnom dnevniku divizije, ona je u Bugojnu imala u stroju ukupno 3.693 borca. Ako se ovaj broj boraca oduzme od 3.868, koliko je divizija imala na početku marša, onda proizilazi da je na maršu izgubila 175 ljudi. Bili su to uglavnom oni bor-

ci koji su samovoljno napustili diviziju i vratili se u Liku. Svi su se oni kasnije našli u novoformiranim ličkim jedinicama od kojih je kasnije formirana 1. brigada 35. ličke divizije.

Još dok je 6. divizija pristizala s marša, Štab 1. proleterskog korpusa je 18. novembra odlučio da 1. proleterska divizija zatvori pravce od Turbeta prema Donjem Vakufu i Jajcu, da 10. krajiška divizija neposredno blokira Travnik i zatvori pravce prema Turbetu i Rostovu preko Rankovića, dok je 6. diviziju zadržao u rezervi, da bi joj priuštio nekoliko dana neophodnog odmora, naredi viši da se razmesti u rejonu Donji Vakuf-Bugojno-Gračanica. Štab divizije rasporedio je 1. brigadu u selima Sultanovići, Kopčići, Ragušac, Drvetina i Čaušlije na prostoru između Bugojna i Donjeg Vakufa, 2. brigadu u selima Ljubnić, Kula Čelepirova, Glavica i Kandija istočno od Bugojna, 3. brigadu u selima Golo Brdo, Odžak i Gračanica između Bugojna i Gornjeg Vakufa, inžinjerijsku četvu u selu Udurlije, brdsku bateriju u selu Milovanovići, sanitet u selo Čipulić, dok se Štab divizije smestio u Bugojnu.¹⁷⁴

Iako je u to vreme Vrhovni komandant bio veoma zauzet pripremanjem drugog zasedanja AVNOJ-a on je, čim je divizija stigla u Bugojno, poželeo da je neposredno upozna i što više o njoj sazna. Stoga je komandantu i političkom komesaru 1. proleterskog korpusa, Koči Popoviću i Mijalku Todoroviću, naredio da u Jajce pozovu komandanta, političkog komesara i načelnika Štaba divizije. Đoko Jovanić, Živan Dimitrijević i Miloš Uzelac stigli su automobilom Štaba korpusa 23. novembra u Jajce. Sa njima je bio i komandant 1. proleterske divizije Vaso Jovanović. Tito se detaljno interesovao o diviziji, tražeći precizne odgovore. Interesovala ga je i situacija u Lici, kako je narod prihvatio odlazak divizije iz Like i kako su borci to podneli. Učestvujući u tom razgovoru, Mijalko Todorović je nekoliko dana kasnije polaznicima političkog kursa pri CK KPJ u Jajcu »govorio o politički ni sa čim opterećenim ličkim ratnicima, o silini njihovih juriša, o širini shvatanja ciljeva oslobođilačkog rata, o čistoći i čvrstini njihovih partijskih organizacija«.³⁷⁵

Pošto je detaljno obavešten o stanju boraca 6. divizije, Vrhovni komandant je naložio ekonomskom odeljenju Vrhovnog štaba da smesta svu odeću i obuću iz rezerve pošalje Ličanima. Kada je obavešten da je 5.000 uniformi i cipela iz prve pošiljke savezničke pomoći sa Visa brodom upućeno u Hrvatsko primorje, pa u Liku, Tito je GŠH naredio: »Prebaciti odmah 1000 pari cipela i toliko odjela u blizinu Mazina za VI diviziju«. Od ovoga 6. diviziju nije zapalo ništa. Tek sredinom januara 1944, kada je do 8. korpusa stigla nova saveznička pošiljka odeće i obuće, po Titovom naređenju će 6. diviziji biti predano 300 pari cipela.³⁷⁶

U rejonu Bugojna divizija je ostala do 27. novembra 1943. Za to vreme u jedinicama se vredno radilo. Mnogi borci koji su po snegu marševali bosu i polubosu, imali su otekline po nogama, pa je poderanu obuću valjalo krpiti i popravljati. Prionulo se čišćenju i podmazivanju oruž-

³⁷⁴> Zb. V-21, d. 45, 49; IV-19, d. 48, 77, 78; IV-20, d. 14; k. 796, br.r eg. 14/1, 15/1, 17/1; k. 797, br. reg. 14/3; k. 801, br. reg. 8/5, 10/5, 11/5; k. 802, br. reg. 6/4, 5/4, 7/4, 7-2/4.

³⁷⁵) Šesta proleterska divizija, »Epoha«, Zagreb 1964, str. 215-223

³⁷⁶> J. B. Tito, Isto, tom 18, str. 72, 182 283

ja, potkivanju konja, opravci samara i druge opreme. U gradskom kupatilu u Bugojnu svaki dan su se kupale pojedine jedinice po utvrđenom rasporedu, uz parenje odeće. Za većinu boraca bilo je to prvo kupanje pod toplim tuševima. Smeštaj ljudstva po kućama bio je uglavnom dobar. Ishrana ljudstva i stoke zavisila je od mogućnosti nabavke hrane, pa je ponekad bila zadovoljavajuća, a ponekad loša.

U jedinicama je ponovo oživeo partijski, vojni, politički i kulturno-prosvetni rad. Partijske organizacije češće su održavale radne i teorijske sastanke. Naime, još od formiranja jedinica bila je uvedena praksa da se kroz partijske sastanke sprovodi marksističko obrazovanje članova, odnosno kadrova. Dok su se redovni radni partijski sastanci, na kojima je razmatrana i rešavana tekuća problematika u jedinicama, održavali po potrebi i u zatišjima borbe, na zastancima, odmorima i konačištima na maršu, dotle su teoretski sastanci održavani samo kada je bilo dovoljno vremena i povoljnih uslova za pripremu i diskusiju, pa prema tome i znatno ređe. Marksističko obrazovanje odvijalo se po utvrđenom programu pod rukovodstvom partijskog biroa u bataljonu, odnosno sekretara partijske organizacije u brigadi. U programu su, pored raznih partijskih materijala iz problematike NOB-e, bile i takve teme kao što je »Ekonomski razvitak društva« od Segala i dijalektički i istorijski materijalizam iz »Istorije SKP(b)«. Značaj uloge proleterskih jedinica kao i značaj ulaska divizije u 1. proleterski korpus bile su glavne teme političko-ideološkom radu tih dana. Organizacije SKOJ-a po četama imale su takođe svoje programe političkog i marksističkog obrazovanja po kojima su intenzivno radile. Ovim radom, kao i celokupnim radom omladinske organizacije, rukovodili su bataljonski komiteti SKOJ-a, odnosno Komitet SKOJ-a u brigadi. Krajem novembra divizija je dobila politodel od pet članova, sa Matom Radulovićem na čelu. Bio je to partijski instruktorski organ koji je za svoj rad odgovarao CK KPJ, koji ga je i postavio.

Politički rad u jedinicama odvijao se tih dana veoma intenzivno, takođe po utvrđenom programu, kroz četne konferencije, pod neposrednim rukovodstvom političkih komesara četa i bataljona uz pomoć i nadzor politodjela i političkih komesara brigade. S obzirom na to da su jedinice došle u potpuno nepoznate krajeve, valjalo je borce podrobno upoznati sa vojno-političkim stanjem na tim prostorima, položajem i jačinom neprijateljskih snaga i njihovim uticajem. Isto tako, valjalo je borce upoznati sa geografskim osobinama i privrednim mogućnostima tih krajeva. Od posebnog značaja bio je odnos i dodir sa muslimanskim stanovništvom. Borce je trebalo ne samo upoznati sa njihovim običajima nego ih uputiti i kako da se prema njima odnose. Već 20. novembra dve devojke Muslimanke došle su za borce u 2. brigadu.

Vojna obuka je takođe bila svakodnevna i veoma intenzivna. Budući da je u diviziji bio znatan broj novih boraca, kad god je vreme dozvoljavalo izvođena je strojeva obuka (egzercir), rukovanja oružjem i nastava gađanja. U pogledu borbene obuke sa borcima su analizirane prethodne borbe, naročito u naseljenim mestima, i sagledavane pouke za predstojeće borbe. Osim toga, sa starešinama je rađeno čitanje karata i planova, orijentacija na zemljištu i drugo. U taj vojno-stručni rad sa sta-

rešinama uključivali su se i pojedini članovi Štaba divizije, uključujući i komandanta divizije. Naime, štabovi brigada su organizovali posebne sastanke sa štabovima bataljona po pojedinim vojnim i političkim pitanjima, kojima je prisustvovao komandant divizije. Osim toga, održavani su i skupovi starešina na kojima je raspravljano o pojedinim aktuelnim političkim pitanjima. Tih dana je smenjen politički komesar divizije Živan Dimitrijević, koji je potom upućen za člana politodela 4. krajiške divizije.³⁷⁷ Centralni komitet KPJ uskoro je za političkog komesara 6. divizije postavio Dragoslava Mutapovića, do tada rukovodioca politodela u 4. krajiškoj diviziji, koji se na dužnost javio 12. decembra 1943.

Kulturno-prosvetni rad, koji je samo bio prilično zanemaren zbog velike zauzetosti jedinica u borbenim dejstvima, takođe je oživeo. Njime su rukovodili postojeći kulturno-prosvetni odbori po četama i bataljonima, uz svestranu pomoć i inicijativu političkih komesara. Postojeći pevački horovi i diletantske grupe po bataljonima obavljali su svoj rad. Horovi su bili osposobljeni da otpevaju poneku revolucionarnu pesmu, ali su većinom pevali narodne, dok su diletantske grupe bile osposobljene za prikazivanje ponekog kratkog komada iz NOB-a, uglavnom po selima. Glumačka grupa divizije bila je na znatno višem umetničkom nivou pa je davala priredbe ne samo za borce već i za meštane u gradovima, kao npr. u Bugojnu. Analfabetski kursevi po četama radili su veoma uspešno na opismenjavanju. Iskorišćena je prilika za izdavanje zidnih i džepnih novina četa, bataljona i brigada, a pripremljen je i izdat novi broj lista »Lička divizija«.

U to vreme divizija je dobila prve partizanske oficire. Naime ona je tek tada primila izvod iz Ukaza vrhovnog komandanta NOV i POJ o proizvodnji i unapređenju oficira NOVJ od 1. maja 1943. objavljenom u biltenima Vrhovnog štaba za maj i septembar 1943. U čin potpukovnika proizveden je Đoko Jovanić, činove majora dobili su Dušan Dotlić, Lazo Radaković, Mile Uzelac, Stevo Opsenica i Milan Šijan, a čin kapetana Dragan Rakić, Dmitar Zaklan, Jovo Bursać, Đuro Radovanac, Ilija Palija, Mićo Obradović, Boško Nikolić, Milan Dimić, Jovo Radaković, Branko Maljković, Đuro Ugarak, Miloš Canković, Vlado Mandarić, Đuro Drobac, Ivan Grahovac, Đuro Stanković, i dr Alfred Štajner. Čin poručnika dobio je 101, potporučnika 63 i zastavnika 6 starešina 6. divizije.³⁷⁸

Prvi izveštaj divizijskog partijskog komiteta Centralnom komitetu KPJ

Divizijski partijski komitet i cela partijska organizacija kojoj je komitet bio na čelu izašli su, napuštanjem Like, iz nadležnosti Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske i došli u neposrednu nadležnost Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije. Radi njegovog upoznavanja sa stanjem i problemima u diviziji, Divizijski komitet je 3. decembra 1943. uputio podroban, istinit i objektivian izveštaj Cen-

³⁷⁷> Isto, str. 44.

³⁷⁸> Zb. II, str. 256-271 i 316-339.

tralnom komitetu KPJ. Svako prepričavanje ili skraćivanje tog izveštaja neminovno bi okrnjilo njegovu iscrpnost, pa ga ovdje navodimo gotovo u celini:

»CENTRALNOM KOMITETU K.P.J.

Dragi drugovi,

Dostavljam vam izveštaj stanja i rada part, organizacije u našoj Diviziji.

U Diviziji ima članova K.P. 729, kandidata 131, skojevaca 900. U Diviziji ima tri brigade, Brdska baterija i inženjerska četa. Sve jedinice imaju svoj komandni vojnički i politički kadar. Partijsko rukovodstvo u Diviziji postoji, Div. komitet koji broji četiri člana, takođe u svakom bataljonu postoji bataljonski Biro koji broji po sedam članova. U istom su zastupljeni sekretari četnih ćelija, politkomesar bataljona, rukovodilac SKOJ-a i sekretar bataljanskog biroa. Također u svakoj četi postoji part, organizacija. U svakoj četi postoji SKOJ-evska organizacija sa pročelnikom, a u bataljonima bataljonski komitet ili rukovodstvo SKOJ-a, u brigadama brigadni komitet SKOJ-a.

Divizijski komitet ima svoje redovne sastanke, tj. svakih osam dana, izuzev naročite situacije, gdje se referiše o stanju po jedinicama, stvara plan rada i postavljaju budući zadaci. Nacionalni sastav članova Partije pretežno su Srbi, a ima jedan manji broj i Hrvata. Socijalni sastav: u velikoj su većini od ukupnog broja članova K.P. seljaci, jedan manji broj radnika i intelektualaca. Članovi Partije su većinom komandni kadar, dok jedan mali broj članova K.P. su borci. Sastanci svih partijskih organizacija, počev od čete pa na više, održavaju se redovno, tj. svakih osam dana a po potrebi i više. Teoretski sastanci održavaju se obavezno u osam dana jedan, a prema mogućnostima i više. Disciplina kod članova Partije prosječno je dobra. To se očituje na samim sastancima i u svagdašnjem radu, u borbi i van nje. Konspiracija kod članova Partije sada je mnogo bolja, jer su pojedini drugovi u tom pogledu griješili uslijed nepotrebnih razgovora o nekim stvarima, na pr. radoznalost o tekućim događajima, o predstojećim operacijama i to si., našto smo blagovremeno ukazali štetnost toga.

Divizijski komitet rukovodi sa radom i svim jedinicama, tj. u Diviziji, a redovno preko partijskih sastanaka i savjetovanja ukazuje pomoć bataljonskim biroima i četnim ćelijama. Prema potrebi, u nekim slučajevima članovi Div. komiteta odilaze i u drugu jedinicu, tj. brigadu, gdje prisustvuju na sastancima biroa ili partijskih organizacija. Takvih slučajeva, tj. takav način rada manje se praktikuje uslijed udaljenosti brigada, dok će u budućem radu, djelovanjem Divizije kao cjeline, sada biti više mogućnosti za to.

Sposobnost bataljonskih biroa je bolja i možemo reći da je uz pomoć Divizijskog komiteta svaki bataljonski biro u stanju da rukovodi radom u svojoj jedinici. Veći broj sekretara bataljonskih biroa završio je Partijski kurs pri Centralnom komitetu K.P.H., ili kod Okružnog komiteta K.P.H. za Liku, dok smo se nalazili na teritoriji Hrvatske. Također i sekretari četnih ćelija, izuzev jednog

manjeg broja, završili su Partijski kurs pri Divizijskom komitetu naše divizije, koji je održavan sve do polaska naše Divizije na ovaj sektor. Sekretari četnih ćelija su najbolji partijci iz svoje jedinice i ima ih vrlo dobrih koji u potpunosti odgovaraju dužnosti sekretara, a jedan dio, tj. broj, izostaje uslijed slabije teoretske izgradnje i manjeg praktičnog iskustva u radu. Kod cjelokupnog članstva naše partijske organizacije nedostaje jača teoretska marksistička izgradnja. Što se tiče odanosti prema Partiji, kod istih je pomenuta osobina na visokom stupnju. Svaki član Partije svjestan je izvršiti svaku partijsku direktivu i u težim momentima. To se dokazuje u svakodnevnom borbama i radu, gdje su naši drugovi spremni uložiti sve napore, tj. mogućnosti za dobro Partije i naroda, pa ako je potrebno i život.

U cilju uzdizanja teoretskog nivoa kod članova Partije, po odobrenju C.K. K.P.H. Divizijski komitet izdao je potreban broj brošura, Ekonomski razvitak društva od Segala, kao osnovni materijal za teoretsko uzdizanje i temeljitije upoznavanje s razvitkom društva, formama društva i odnosima robne proizvodnje. Pomenuti materijal bio je neophodno potreban za naše članstvo, jer, kako je gore navedeno, naše članstvo je pretežno od seljaštva. Pored pomenutog materijala naše partijske organizacije redovno proučavaju na teoretskim sastancima i ostali marksistički materijal, kao na pr. glave iz 'Historije S.KP.b.'. 'Učenje o partiji' od Staljina i ostale najaktuelnije brošure, koje izlaze od naše centralne štampe. Pored kolektivne izgradnje, naši članovi Partije su zaduženi da se svaki pojedinačno uzdiže, tj. da pojedinačno čitaju marksističku literaturu i referiše po pojedinim temama. Takav način rada koristi se svakodnevno jer ima najviše mogućnosti za to.

Samostalnost u radu kod članova Partije nije na odgovarajućoj visini iz razloga što pojedini drugovi, a u dovoljnoj mjeri i svi, ne posjeduju dovoljno marksističku izgradnju i nedostaje im praktično iskustvo, te se na taj način ustručavaju postavljati ili diskutovati po pojedinim predlozima i pogledima. Na taj način rad članova Partije u većini se svodi na izvršavanje konkretnih zadataka.

Svi članovi Partije, također i rukovodioci, većinom su mlađi članovi K.P., tj. jedna velika većina, prosječno 98%, članova Partije je primljena u toku naše borbe od 1941. god. Većina članova Partije su mlađi drugovi po godinama, starosti od 20 do 35 god. Članovi naše Partije u većini su upoznati sa ciljevima naše Partije, po tom se radi prethodno za vrijeme kandidatskog staža i u SKOJ-evskim organizacijama, a jedan manji broj nanovo primljenih u tome još zaostaje, ali se svakodnevno radi na detaljnom upoznavanju istih. Koristi se marksistički materijal, kao na pr. '12 uslova' 'Teorija partija' i 'Oktobarska revolucija'. Imamo izvjestan broj drugarica članova Partije i skojevki, što ću vam u idućem izveštaju poslati.

Skojevske organizacije su općenito dobre. Veliki broj skojevaca i skojevki disciplinovan je, a jedan manji broj pojedinaca u tom pogledu izostaje, to je slučaj kod novoprimljenih u organizaciju. Partijska pomoć skojevskim organizacijama je dobra. Na svakom

skojevskom sastanku prisustvuje partijski rukovodilac ili najbolji član K.P. im pruža pomoć, a na sastancima bataljonskih biroa prisustvuje rukovodilac skojevske organizacije u dotičnoj jedinici, gdje se referiše o skojevskom sektoru. Na teoretskim partijskim sastancima prisustvuju skojevci i kandidati gdje se proučava marksistički materijal.

Rad sa kandidatima organiziran je u dvjema brigadama pojedinačno a u II brigadi održavaju se s njima kolektivni sastanci. To je iz razloga što je kod članova Partije nedovoljna marksistička izgradnja i u radu sa kandidatima ne čine dovoljno djelovanja, a sekretar bi utrošio mnogo vremena kada bi lično sa svakim kandidatom održavao poseban sastanak. To je incijiativa sekretara Div. komiteta, jer je isti do nedavno bio u II Brigadi. Po tom pitanju na našem nedavnom sastanku diskutovali smo o radu sa kandidatima u prisustvu druga komesara Plavog (*Mijalko Todorović - D.O.*) i drugarice part, instruktora. Po pitanju rada sa kandidatima, sekretar ovog Komiteta je mišljenja da to nije organizaciona greška, jer se oni ne računaju kao organizacija, već uslijed lakšeg obuhvatanja sa radom svih. Molimo vas da nam po tom pitanju dadete tačne direktive, a ovakav način rada je odobren i na Trećoj okružnoj konferenciji članova Partije za Liku u prisustvu delegata. C. K. K. P. H.

Rad u partijskim organizacijama organiziran je po sektorima, gdje su zaduženi članovi Partije po sektorima, a partijske organizacije ukazuju pomoć i ostalim granama, tj. dužnostima koje vrše pojedina lica, kao na pr. sanitet, intendantura i ostalo.

Po vojnom sektoru radi se intenzivno putem vojničkih konferencija sa komandnim kadrom i partizanima. Na istim konferencijama povlače se iskustva iz proteklih operacija, a nedostaci se uočavaju i otklanjaju. Također se pišu vojnički stručni članci - teme, koji izlaze u divizijskom listu 'Lička divizija' ili u džepnim novinama četa, bataljona i brigade. Do polaska na ovaj sektor pri štabu Divizije i brigadama održani su vojnopolitički kursevi kroz koje su prolazili najbolji borci i komandni kadar. Sada nam je ovo nemoguće uslijed češćih pokreta. Vojnička disciplina svakog dana je bolja, ali se ne može reći da je zadovoljavajuća, tj. ima nedostataka kod pojedinaca, što se manifestuje u nepropisnom pozdravljanju boraca svojih starješina, kao na primjer nepropisno zauzimanje stava prilikom pozdravljanja, labavo držanje i tome slično. Za vrijeme komandovanja starješine svojim jedinicama nije se dešavalo otkazivanje poslušnosti ali se ne izvrši izdato naređenje brzo, što dokazuje priličnu mlitavost i sporost u tome pogledu.

Sposobnost komandnog kadra je slijedeće: Komandanti bataljona većinom su seljaci i radnici a po neki bivši jugoslovenski podoficir, uz pomoć štabova brigada sposobni su da rukovode svojom jedinicom. Komandiri četa su većinom radnici i seljaci koji su prolazili kroz vojničke kurseve i ima ih sposobnijih uslijed više praktičnog iskustva, dok jedni u tom izostaju. Glavni nedostatak kod istih što ih mali broj znade dobro čitati kartu. Vodnici i de-

setari, također ih je većina prošla kroz desetarsko-vodničke kurseve i dijele se na sposobnije i nesposobnije, to zavisi od stečenog iskustva i snalaženja u borbi. Sto se tiče autoriteta komandnog kadra kod boraca može se reći da je kod viših štabova bolji, dok je kod desetara, vodnika i delegata i po nekih komanda četa slabija. Na tom polju partijske organizacije u mnogome pokazuju primjerom ophođenje boraca prema komandnom kadru.

Politički rad je organiziran. Održavaju se politički sastanci sa borcima i komandnim kadrom, četne i bataljonske radne konferencije praktikuju se često češće, gdje se ukazuje na nedostatke pojedinim drugovima i komandnom kadru, te konferencije rešavaju unutrašnji život vojničke jedinice, odnos komandnog kadra prema partizanima i obratno, također se na njima zastupa i analizira odnos vojske prema stanovništvu. Dobivene političke direktive od pretpostavljenih starješina, kao i aktuelni direktivni članci od centralne štampe, prvenstveno se prorade sa komesarima odozgo na niže, te se nakon toga sprovode na borce. Kulturno-prosvjetni rad je organiziran, kojim rukovode kulturno-prosvjetni odbori po četama i bataljonima uz pomoć polit, komesara i na njihovu inicijativu. Po bataljonima postoje pjevački horovi koji su sposobni da pjevaju po nekoliko antifašističkih revolucionarnih pjesama a u većini se pjevaju narodne pjesme. Svaki bataljon ima diletantsku grupu koja je sposobna prikazati po nekoliko pozorišnih komada koji su iznikli u toku Narodnooslobodilačke borbe i većim djelom odgovaraju seljačkom stanovništvu. Dok imamo jednu diletantsku grupu pri Štabu divizije koja je spremna prikazati i bolje pozorišne komade za građansko stanovništvo. Organizirano je učenje nepismenih po desetinama u četama i bataljonima. U tome smo pogledu imali uspjeha a naročito dok smo imali više slobodnog vremena. Tačan broj nepismenih kao i naučenih pisati, za poslednje vreme poslat ću vam u sledećem izveštaju. U svakoj četi naše Divizije izlaze svakog mjeseca četne džepne novine. Uzor su bataljonske džepne novine i uzor brigadne džepne novine. Kvalitet džepnih novina je dosta dobar i kroz iste se sprovodi linija Narodno-oslobodilačke borbe ispravno. Desi se ponekoji članak napisan više sektaški, ali se isti članak ili popravi ili obustavi od stare redakcije džepnih novina one jedinice koja ga izdaje, a dotičnom saopšti zašto mu članak nije odštampan u novine. Uglavnom novine pretežno daju sliku života i rada dotične jedinice. U nekim člancima napravljeni su crteži posvećeni šali ili tome slično. Politički rad sa narodom odvija se redovno gdje za to postoje uslovi. Koriste se politički zborovi, grupe naroda i pojedinci, najviše se uspijeva putem svakodnevnog razgovora sa narodom na prelimasjedeljicama, gdje se narodu objašnjava linija Narodno-oslobodilačke borbe i ciljevi iste. Da bi se što pravilnije zauzimao stav prema muslimanima u ovim krajevima, uzeli smo u proradu članak iz vojno-političkog pregleda 'Muslimansko pitanje' od Veselina Masleše, kojeg će proraditi najprvo polit, komesari. Također se proraduje, tj. ponavlja Nacionalno pitanje Jugoslavije u svjetlosti Narodno-oslobodi-

lačke borbe od druga Tita. Da bi se što temeljitije objašnjavala vojno-politička situacija u svijetu i kod nas, sada se prorađuje govor druga Staljina, govor druga Švernika i proglas, tj. govor člana C.K. K.P.J. druga Đilasa. Na političkim sastancima sa borcima naročito se diskutuje pitanje drugog fronta, izbjegličke vlade sa kraljem u Kairu, njihove težnje i namjere u buduće uređenje naše domovine na bazi demokratskog programa. Naši borci i komandni kadar naročito sa velikim interesovanjem prate političke događaje u svijetu i kod nas i postavljaju pitanje po svim stvarima i traže odgovor na eventualne pretpostavke koje bi se po njihovom mišljenju mogle pojaviti. Našto im se po razvoju situacije detaljno objašnjava.

(...)

Polit, komesari bataljona prosječno su dobri, nedostaje im jača podloga njihovog rada, tj. veće teoretsko znanje, što im smeta u svakidašnjem radu. Uz pomoć polit, komesara brigada isti odgovaraju svojoj dužnosti. Politkomesari četa su većinom seljaci i radnici sa manjom političkom izgradnjom i nisu u stanju da služe kao politički rukovodioci i inicijatori cjelokupnog rada u četama. Stalnom pomoći od strane pretpostavljenih starješina i samoizgradnje svakog dana dobivaju sve veće znanje i postaju sposobniji. Uz pomoć i kontrolu odozgo može se reći da isti odgovaraju svom zadatku. Vodni delegati, to su drugovi na prosječno niskom političkom nivou i ne bi se moglo reći da u potpunosti svi odgovaraju svojim položajima, tj. da vrše sav posao polit, delegata u vođu. Neki su napredniji, sa više znanja i iskustva, dok drugi izostaju. U cilju uzdizanja političkog kadra održavaju se političke konferencije delegata i komesara odozdo pa na više, gdje se prorađuju direktivni politički članci.

Politička svijest kod svih boraca ne može se reći da je na onoj visini koja bi trebala da bude. Očituje se još nedostataka kod pojedinaca, koji bi bez kontrole starješinskog kadra učinili grešaka kao na primer: nastojali bi se izvući iz Narodno-oslobodilačke vojske-borbe, a također i u odnosu sa narodom učinili bi prekršaj linije, uslijed nedovoljne političke izgrađenosti. No uza sve to sadašnje stanje u našoj Diviziji govori da smo mi na putu stvaranja jedne dobre vojničke jedinice, a konkretno smo sposobni da izvršimo dobivene zadatke pod komandom svojih starješina.

Što se tiče neprijateljske propagande i uticaja na naše borce ona je nemoćna i nije se primjetilo do sada ozbiljnijih nepoželjnih stvari. U koliko bi bilo neki pojedinac koji je sklon da popusti sa borbenim moralom ili da se na bilo koji način izvuče iz borbe, nad njim prevlada uticaj političkog rada rukovodilaca i svjesnih boraca, što ga oduševi i borbeno podigne. Naši borci pokazali su dobru izdržljivost u proteklom maršu iz Hrvatske na ovamo iako je bilo teškoća u slaboj odjeći i obući, organizaciji ishrane i prenoćišta i tome slično. Naši borci su dosta slabo obučeni a naročito obučeni, tako da ima slučajeva koji maršuju i stupaju u borbu potpuno bosi i u vrlo slabim šlapama i čarapama ali, oni shvaćaju potrebu borbe i ne žele se izvući iz nje. U proteklim operacijama borci i ko-

mandni kadar pokazali su se uporni i borbeni sa neprijateljem bilo koje vrste i spremni su da se bore sa jednakim elanom protiv svih neprijatelja koji se nalaze u fašističkom taboru. Naši borci i rukovodioci uglavnom su načisto s time da se trebaju boriti ondje gdje je za to najpovoljniji momenat i gdje naredi Vrhovni štab N.O.V.J. Kod svih boraca, bez jednog najmanjeg izuzetka koji su skloni familijarnosti, ne postoji nikakva težnja za kućom, već su spremni da se bore, pa ako je to potrebno, i izvan naše teritorije.

Naročito simpatije naši borci gaje o našoj Komunističkoj partiji i vrhovnom komandantu drugu Titu, što se vidi iz svakodnevnog razgovora i njihovih želja da saznaju što više o komunistima i Partiji. U našoj Diviziji ima uslova za još veće omasovljenje naše Partije sa najboljim borcima. Naročito rado slušaju o razgovorima i uspjesima Crvene armije na Istočnom bojištu i uopće o uređenju u S.S.S.R. Velika želja naših borca i rukovodilaca pobudila se kada su saznali da ulaze u proleterijski korpus i da će u njemu polagati ispit za dobijanje srpa i čekića, tj. da postanu proleter. Taj momenat se naročito koristi sa popularizacijom proleterijskih jedinica i njihovim borbenim moralom i jakom političkom svijesti, na što se u razgovoru i susretu sa borcima dobija odgovor-obecanje da će i oni to postići. U cijeloj Diviziji pretežno je veliki broj boraca sastavljen od omladinaca i mladih ljudi, dok srednje starih ljudi imamo vrlo mali broj. Borci su većinom sa teritorije Like a ima ih jedan broj Primoraca i Dalmatinaca, koji su poslije kapitulacije Italije stupili u Narodno-oslobodilačku vojsku. Također ima jedan broj Talijana, 80-90, koji su također poslije kapitulacije Italije stupili u našu Diviziju. Jedan broj Talijana ima dobrih boraca, dok ih ima i slabo borbenih i disciplinovanih, što težimo preko tumača ukazati im potrebu borbe u našim jedinicama.

Sanitet je organizovan u svim jedinicama sa potrebnim brojem sanitetskog stručnog osoblja, koje ne posjeduje još dovoljno stručnog znanja izuzev referenata saniteta u brigadama i Diviziji, koji su ljekari ili medicionari. Zdravstveno stanje boraca je sada dobro. Veneričnih bolesti nema. Zaraznih bolesti do sada nije bilo, dok ima mali broj boraca oboljelih od prehlade, nažuljatih i prehladenih nogu uslijed vrlo slabe obuće. Partijske organizacije ukazuju pomoć sanitetu u sprovođenju dobivenih higijenskih direktiva od stručnih lica, gdje služe sa primjerom vladanja u sprovođenju istog u život.

Intendantura je organizirana: postoji intendant Divizije, intendanti brigada, intendanti bataljona i ekonomi četa sa najpotrebnijim brojem osoblja koje im pomaže u njihovom radu. Dolaskom na ovaj sektor određene su komisije u Diviziji, brigadama i bataljonima koje u slučaju nedostatka ishrane na dobrovoljnoj bazi snabdevanja imaju zadatak rekvirirati i konfiskovati namirnice i ostale potrebne stvari, sve u sporazumu sa njihovim štabovima. Ishrana je prema mogućnosti, tj. u nekim mjestima bolja, dok je po neki put neredovna i slaba. Ishrana komandnog kadra organizirana je po najnovijoj naredbi V.K N.O.V.J., a prije naredbe prizđavali smo se najveće skromnosti u tom pogledu.

Ocjena Divizije kao cjeline:

I Brigada bila je izvesno vrijeme izostala sa borbenom sposobnosti iza druge i treće, uslijed slabijeg komandnog kadra i vojničkog i političkog rada.(...) II Brigada je imala veliki uspjeh u operacijama u Lici, Kordunu i Dalmaciji i njezina vojnička prodornost je dobra. To je najpopularnija brigada na teritoriji Like i okolice. III Brigada. To je jedna od najmlađih naših brigada, ali je u vojničkom pogledu dostigla u potpunosti II Brigadu.

U političkom pogledu sve tri brigade stoje podjednako, a kako je gore navedeno, I Brigada u vojničkoj prodornosti malo izostaje iza ostalih dviju, ali sa upornim radom otklonjeni su nedostaci koji su postojali kod nje.

Divizija je spremna izvršiti svaki zadatak koji se postavi pred nju. Poverenje u borbi između naših jedinica je dobro a naročito se zapaža veliko interesovanje i želja da naši borci učestvuju u borbama sa proleterima. Drugarstvo između naših jedinica je dobro. Odnos komandnog kadra prema borcima i obratno općenito je dobar, desi se izuzetan slučaj netaktičkog odnosa nekog rukovodioca prema borcu, misli se na sami izraz u govoru i komandovanju, ali se to blagovremeno putem radnih konferencija razjasni i otkloni. Odnos drugova i drugarica općenito je dobar, bilo je izuzetnih slučajeva kod pojedinaca da su smatrali drugarice manje vrijedne, tj. da one nisu u stanju izvršiti zadatak vojnika kao muškarac. Međutim, ovo pogrešno mišljenje, političkim objašnjavanjem, može se reći da je otklonjeno. Od formiranja divizije nije bilo hrdavih nemoralnih pojava. Drugarica po brigadama ima približno po 50. Također ima izvjestan broj drugarica članova Komunističke partije i skojevske organizacije, što ću vam u budućem izveštaju tačno javiti.

Držanje naših partijskih organizacija u ovoj akciji oko Travnika općenito je bilo dobro, dok je bilo prilično nesnalaženja kod komandnog kadra, a naročito nižeg, uslijed slabog poznavanja terena, jer su naši drugovi naučili na poznati teren, gdje je svaki znao dodeljeni mu položaj. Tome nesnalaženju doprinijelo je mnogo i hrdavo vrijeme, tj. gusta magla koja nije dopuštala preglednost terena i položaja, uslijed tih razloga imali smo i gubitaka, a neprijatelju nismo zadali osjetne gubitke. Pristupiti ćemo analizi akcije i otklanjanju svih nedostataka koji su iskrslili. Naročito nam je otežavajuća okolnost za operaciju na ovom sektoru što nemamo ni najpotrebniji broj geografskih karata-sekcija.

Polit, odjeli u našoj diviziji ne postoje. Prije dva mjeseca odlukom Centralnog komiteta K.P.H. svi članovi polit, odjela iz ove Divizije premješteni su u XIX Diviziju N.O.V.H.

Drugarski vas molimo da nam ukažete na nedostatke u radu u našoj Diviziji ukoliko ih možete primjetiti iz priloženog izvještaja, a također vas molimo da nam javite o promjeni i situaciji u svijetu i kod nas, jer smo prilično neobavješteni pošto ne dobivamo nikakvih radio-vijesti.

Ovaj izveštaj je prilično opširan, ali me rukovodilo tome detaljno upoznavanje stvari, jer ovo je prvi izveštaj našeg Komiteta o stanju i radu u diviziji.

Drugarski komunistički pozdrav

SMRT FAŠIZMU-SLOBODA NARODU!

Izveštaj je dobar
T.(ito)

Sekretar
Simo Mrđa³⁷⁹⁾

Borbe na širem području Travnika u vreme Drugog zasedanja AVNOJ-a

Baš u vreme kada se 6. divizija desetak dana odmarala i sređivala u rejonu Donji Vakuf-Bugojno-Gračanice, u Jajcu je pripremano drugo zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ). Radi toga jedinice NOVJ dobijaju zadatak da na raznim sektorima, bliže i dalje od Jajca, preuzmu raznovrsna aktivna dejstva. U sklopu takve zamisli i plana 1. proleterski korpus (1. proleterska i 6. lička divizija) dobio je zadatak da snažnim dejstvima pritisne neprijatelja na području Travnika. Shodno tome, korpus je sa 1. proleterskom divizijom, ojačanom 2. ličkom brigadom, napadao Travnik 29. novembra uveče, a 6. ličku diviziju (1. i 3. brigada) je upotrebio za aktivna dejstva na prostoru Travnik-Busovača, odnosno Zenice, s tim da sa svoje dve brigade zatvori sve pravce koji od Busovača i Zenice vode prema Travniku, ne ograničavajući se na odbrambena, već što više na napadna i aktivna dejstva.

U tom cilju je 27. novembra ujutro 2. brigada upućena na položaj Travnik-Turbe, gde je stavljena pod komandu 1. proleterske divizije, dok je 3. brigada istovremeno orijentisana prema Busovači i Zenici. Ona je oko 8 časova krenula iz rejona Gračanice i tokom dana stigla u sela Rostovo i Čakiće, gde je prenoćila. Sutradan se razvila u rejonu Busovača-Počulica-Kruščica-Balići, smenivši tokom noći 9. krajišku brigadu 10. krajiške divizije. Budući da je neprijatelj prethodnog dana napustio Han-Kompaniju i Vitez, brigada je zauzela položaj prema Kiseljaku, železničkoj stanici Busovača i železničkoj stanici Han-Bila. Štab brigade sa četom za vezu i drugim prištapskim delovima smestio se u Kruščici. Razvoj, smena i posjedanje položaja od strane 3. brigade bili su skopčani sa mnogo teškoća jer su vršeni noću. Teren je bio nepoznat i borcima i starešinama, jako izlomljen, pošumljen i nepregledan, pogotovo noću. Jedinice su bile jako razvučene, sa ogromnim međuprostorima koje nisu mogle kontrolisati, a starešine nisu imale odgovarajućih topografskih karata-sekcija, da bi se bar pomoću njih nekako mogle snaći i orijentisati. Razumljivo, sve to unosilo je neizvesnost, nemir i nesigurnost u jedinice.

Zajedno sa 3. brigadom krenuo je i Štab 6. divizije oko 11 časova 27. novembra iz Bugojna i popodne stigao u selo Božiće, odakle se u

³⁷⁹⁾ Zb. IX 4, d. 123.

noći 28/29. novembra prebacio u Kruščicu gde je ostao do 3. decembra, kada je prešao u Zaselje. Narednog dana, zajedno sa prištapskim delovima, prešao je u sleo Goleš i u njemu ostao do 11. decembra ujutro.

Iako je tokom noći posela položaje na nepoznatom zemljištu, 3. brigada je odmah stupila u dejstvo. Pošto 1. brigada još nije bila stigla da bi napala neprijateljeva obezbeđenja na mostu i železničkoj stanici Han-Bila, to je Štab 3. brigade naredio 3. bataljonu (ukupno 270 boraca), koji se nalazio u rezervi, u Kruščici, da likvidira pomenuta obezbeđenja jačine oko 40 domobrana. Bataljon je krenuo u napad u 2.30 časova 29. novembra, ali se dobro utvrđeni neprijatelj uporno branio, pa je u zoru napad obustavljen a bataljon povučen iz neposrednog dodira sa neprijateljem, ostavivši jednu četu u Divljaku prema neprijatelju. Raspoređena po kućama ova četa se komotno ponašala, zanemarivala je obezbeđenje i izviđanje, pa je u ranim prepodnevним časovima bila iznenađena dolaskom oklopnog voza i oko 50 neprijateljskih vojnika. Četa je bila prisiljena na neuredno povlačenje preko brisanog prostora, pretrpivši gubitke. U ovoj akciji 3. bataljon je imao gubitke od 5 poginulih, 1 ranjenog i 1 zarobljenog borca.

Ujutro 29. novembra 4. bataljon 3. brigade i 2. bataljon 1. brigade bili su prisiljeni na oštru borbu sa oko dve neprijateljske čete, koje su ih iznenadile u rejonu Rankovići-Rastovci-Lazine. Neprijatelj je iskoristio maglu i neprimećen pošao između ta dva bataljona i iznenada napao štab i jednu četu 4. bataljona 3. brigade u selu Lazine. Mada je postigao iznenađenje, neprijatelj je odbačen i nateran na povlačenje prema Travniku. U isto vreme je i 2. bataljon 3. brigade pripremao napad na železničku stanicu Busovača, gde je bilo oko 30-40 domobrana. Domobrani su pred napad pozvani na predaju ali su oni bez borbe pobeгли prema Zenici. Bataljon je potom rušio prugu (porušio neke mostove) i poseo položaje na liniji Merdani-Grobnik. Toga dana je i 1. bataljon 3. brigade imao sukob sa neprijateljskim delovima na putu Zenica-Han-Kompanija, u rejonu brda Sušanji (tt. 592), koje je naterao na povlačenje. Uveče, oko 19. časova, bataljon je pripremio napad na oko 30 domobrana koji su obezbeđivali železnički most kod sela Safradina, ali su oni pobeгли ne sačekavši napad, ostavivši iza sebe 15.000 metaka i nešto druge opreme.

Da bi zatvorila sve puteve i pravce koji od Busovače i Zenice vode prema Travniku, na koji se uveče pripremao napad, 3. brigada je 29. novembra do 12 časova posela liniju od Busovače do Stranjana (Merdani-Grobnik-k. 816-k. 736-Čajdras-k. 821 na putu Zenica-Han-Kompanija). Njen 4. bataljon i dalje je ostao u rejonu Rastovci-Lazine, gde je u to vreme zajedno sa 2. bataljonom 1. brigade vodio oštru borbu sa neprijateljem. Narednog dana oko 7 časova izvesne nemačke snage iz Zenice napale su levo krilo brigade u rejonu k. 736-Čajdras. Kako se radilo o slabijim snagama, one su bez napora odbačene nazad. Potom je usledio napad jačih snaga, takođe od Zenice, koje su ovladale k. 736, koju je branio 1. bataljon, poitisnuvši time levokrilne delove brigade. Da bi popravio situaciju i odbacio neprijatelja, Štab brigade se odlučuje na protivnapad uz angažovanje čete iz brigadne rezerve. Međutim, 3. bataljon nije sačekao dolazak ove čete već je u sadejstvu sa 1. bataljonom

samoinicijativno prešao u protivnapad i odbacio neprijatelja prema Zenici, nanevši mu gubitak od 6 poginulih i toliko ranjenih vojnika. Brigada je imala 4 poginula borca.

Pošto napad 1. proleterske divizije na Travnik tokom noći 29/30. novembra nije uspeo, 3. brigada se 1. decembra pregrupisala i sa 1. i 2. bataljonom zatvorila pravce Zenica-Han-Kompanija i Zenica-Lašva-železnička stanica Busovača, a 3. i 4. bataljon zadržala u rezervi radi aktivnih dejstava na neprijateljska uporišta u dolini reke Lašva. U vreme dok su još 1. i 2. bataljon bili u pokretu ka određenim položajima, grupa od oko 40-50 neprijateljskih vojnika izbila je preko Dobriljeva na Oblu glavu (k. 838), gde je trebalo da bude spoj unutrašnjih krila ovih bataljona. Čim je to uočio Štab 2. bataljona je uputio jednu četvu iz rejonu železničke stanice Busovača da napadne neprijatelja na Obloj glavi. Do oštrog sukoba je došlo kod sela Jelinak. Nakon kraće borbe neprijatelj je bio primoran da se povuče prema železničkoj stanici Lašva. Pri tom je jedan nemački vojnik zarobljen a nekoliko ih je izbačeno iz stroja.

Oko 14 časova 1. decembra 2. bataljon je počeo da ruši prugu i mostove na reci Lašvi između Busovače i Han Kompanije. U tome času naišli su jači delovi nemačke 369. legionarske divizije sa tenkovima, koji su odbacili bataljon i produžili prema Travniku, čime je ionako labava blokada grada bila uklonjena. Upravo kada se 2. bataljon 3. brigade pripremao za rušenje mostova, u pomoć mu je pristigao 3. bataljon 1. brigade kojeg je Štab divizije u ovaj rejon uputio iz svoje rezerve u Kruščici. Bataljon je poseo položaj na liniji sela Granice-Bukva. Pošto je neprijatelj uspostavio saobraćaj između Busovače i Zenice sa Travnikom, 3. brigada je istog dana oko 16 časova dobila naređenje da 1. i 2. bataljon prebaci u rejon južno od komunikacije Travnik-Busovača. Tako se cela brigada našla prikupljena na prostoru Kruščica-Ravno-Hrasno. Potom je 3. decembra dobila zadatak da preuzme položaje od 1. i 2. brigade u rejonu sela V. Mosunj-Balići-Rankovići-Kasapovići (sada Pucarevo) i zatvori pravce Kruščica-Rostovo i Travnik-Rostovo-Gornji Vakuf. Na ovim položajima brigada je ostala do 10. decembra uz nekoliko manjih sukoba sa neprijateljskim jedinicama. Potom je 11. decembra iz rejonu Rankovići krenula preko Goleša prema Podrašnici, preko Jajca i Mrkonjić-Grada u rezervu Vrhovnog štaba, a kasnije pod komandu 5. korpusa NOVJ.³⁸⁰⁾

Prva brigada (4 pešadijska bataljona, 67 puškomitraljeza, 12 mitraljeza, 12 lakih minobacača, četa pratećih oruđa sa 3 minobacača 81 mm, 1 protivtenkovski top 47 mm, 2 protivtenkovske puške, čete za vezu, ukupno u brigadi 1.139 boraca) prešla je 28. novembra iz rejonu Bugojna u rejon sela Božići i naredila: 1. bataljonu da noću 29/30. novembra napadne i likvidira neprijateljevo obezbeđenje na mostu i železničkoj stanici Han-Bila; 2. bataljonu da zatvori pravac Travnik-Rostovo-Gornji Vakuf posedanjem položaja u rejonu selo Rankovići-Grad (k. 649), s tim da levo drži vezu sa delovima 2. brigade a desno sa jedinicama 3. brigade; 3. bataljonu da krene u Kruščicu na raspolaganje štabu divizije

³⁸⁰⁾ AVII, k. 796, br. reg. 44/3; k. 797, br. reg. 14/3; k. 799, br. reg. 26/2; k. 800, br. reg. 12/5, 15/5, 17/5.

kao rezerva i 4. bataljonu da se prebaci u rejon sela Brajkovići i zatvori pravac Travnik-Brajkovići-Zenica. Prateća četa i protivtenkovski top pridati su 1. bataljonu za podršku.

Oko 5 časova 30 novembra 1. bataljon je sa dve čete jačine oko 80 vojnika sa severa i juga napao obezbeđenje železničke stanice i mosta u Han Bili. Napad je dobro podržao minobacač i protivtenkovski top. Neprijatelj je davao jak otpor. Negde oko 7 časova u pomoć mu je iz Travnika stigao oklopni voz sa minobacačima i mitraljezima koji su žestoko tukli raspored bataljona. Posle oko 20 minuta borbe, neprijatelj se ukrcao na oklopni voz i umakao u Travnik. I delovi 4. bataljona imali su u Brajkovićima 1. decembra sukobe sa neprijateljskim patrolama koje su po magli naterali prema Zenici. Ovaj bataljon je manjim delom potpomogao napad 1. bataljona. Pošto je 3. bataljon 1. brigade iz rezerve divizije upućen u rejon Busovače i poseo položaj Granica-Bukve, uputio je patrole za vezu sa 9. krajiškom brigadom prema Kiseljaku, ali je neprijatelj te patrole gotovo uništio (3 mrtva, 3 ranjena, 2 zarobljena) a bataljon 3. decembra iznenadio i odbacio. Posle toga se bataljon povukao u sastav brigade.

Ujutro 27. novembra krenula je 2. brigada prema Travniku da srne ni 7. krajišku brigadu 10. divizije na liniji Đaković-Pulac-Paklarevo i zatvori pravac Travnik-Turbe-Jajce. Iz rejona odmora ona je krenula oko 7 časova maršrutom Zeoča-Pećine-Turbe i stigla na odredište istog dana oko 19 časova. Tokom noći i jutro ona je smenila 7. brigadu i 28. novembra posela položaje prema Travniku: sa 2. bataljonom u rejonu Kicelj (tt. 1235)-Đakovići, 1. bataljonom u rejonu Viskovići-Zlokići, 4. bataljonom istočno od Bačvica i 3. bataljonom u rejonu Paklarevo-Dubrava. Toga dana u takvom rasporedu brigada je stavljena pod komandu Štaba 1. proleterske divizije, koja se ubrzano pripremala da uveče 29. novembra napadne Travnik.³⁸¹

Štab 1. proleterske divizije rešio je da Travnik napadne koncentrično sa tri napadne kolone, u 21 čas 29. novembra 1943. Pravcem Turbe-Travnik, trebalo je da napada 1. proleterska brigada (zapadna napadna kolona) i da tokom noći 28/29. novembra smeni tri bataljona 2. brigade. Sa juga, iz rejona Đakovići-Kasapovići (sada Pucarevo)-Iskovići planirano je da napada 3. proleterska krajiška brigada (južna napadna kolona) i da tokom noći u rejonu Đakovići smeni 2. bataljon 2. brigade.³⁸² Po prvobitnoj zamisli i planu Štaba 1. proleterske divizije severnim pravcem: vrelu Konjska-Bukovica-Travnik trebalo je da napada kompletna 2. lička brigada (severna napadna kolona), koja je tada u stroju imala oko 1.200 boraca. Međutim, pošto su 1. i 3. proleterska brigada sa smenjivanjem bataljona jako zakasnile, do toga nije došlo, pa je na severni pravac 29-og izjutra upućen samo 4. bataljon 2. brigade iz rejona Bačvica. Posle toga, 2. brigada bez 4. bataljona stavljena je u rezervu 1. proleterske divizije u rejonu Turbeta, gde se prikupila u toku dana.³⁸³

381) Zb. V-19, b. 144, 132; Zb. IV-20, d. 14; k. 797, br. reg. 14/3- br. ree 12/5 13/5 14/5

382) Zb. IV-19, d. 132, 135, 136, Zb. IV-20, d. 10, 11; k. 799, br. reg. 18/2.

383) Da je 2. brigada dobila zadatak da iz rejona Konjska-Bukovica napadne Travnik javljeno je u 18.30 časova 28. novembra iz naredenja Štaba 2. brigade upućenog bataljonima u 18.30 časova 28. novembra.

Štab 1. proleterske divizije imao je podatke da se u Travniku nalaze Zagrebačka konjička pukovnija sastava tri konjička sklopa (divizion, bataljona) - okjō 1.200 ljudi, 1. bataljon 369. puka nemačke 369. legionarske («vražje») divizije jačine oko 600 ljudi, Kupreška ustaška milicija oko 350 ljudi i oko 100 žandarma, što je, uz još neke delove, iznosilo do 2.500 vojnika. Istovremeno se u dokumentima Štaba 2. brigade pominju iste jedinice, samo se njihova jačina ceni na oko 4.000-4.500 vojnika, što deluje manje ubedljivo od prethodnih podataka.³⁸⁴

U 7 časova 29. novembra 4. bataljon 2. brigade ojačan sa vodom minobacača 81 mm, krenuo je iz Turbeta preko Paklareva uz snegom pokrivenu strmine Vlašića. Sa bataljonom je Štab brigade uputio svog operativnog oficira Iliju Paliju. Mada je bilo hladno i vazduh oštar, dok su izbili na greben planine, borci su se dobro preznojili. Posle kraćeg odmora bataljon je nastavio pokret pored vrela Devečani,³⁸⁵ preko Goričaja, Razvala i Kalambaša i oko 18 časova stigao je u selo Bukovicu.

Čim je bataljon stigao u Bukovicu, ljudstvo je sklonjeno po kućama da se bar malo odmori i predahne, a intendant i kuvari su se brinuli o večeri. Teren je bio potpuno nepoznat, pomrčina pritisnula a čas napada blizu, uslovi za organizaciju napada gotovo nikakvi. U toj situaciji, da bi stekao bilo kakvu predstavu o zemljištu i zadatku, Štab bataljona, u prisustvu operativnog oficira brigade i sa komandama četa, uputio se na pogodnu tačku poviše Travnika na pravcu napada i tamo, po pomrčini, onako nasumice odredio četama pravce napada i zadatke. Vodiči jedinicama uzeti su u selu. Odlučeno je da se u napad ide sa dve čete ojačane mitraljezima i podržane vodom minobacača, a da se jedna četa kao osiguranje uputi prema selu Guča Gora, pa ako joj se ukaže prilika da zauzme i očisti selo od neprijateljskih delova da to i uradi.

Čim su se starešine povratile i borci ponešto prezalogajili, čete su krenule na izvršenje zadatka. Do pred neprijateljeve položaje čete su išle u kolonama po jedan, potom su se razvile i počele napad. U početku napad je imao uspeha, zauzet je jedan bunker i neki istureni rovovi, ali je potom ukočen jakim i organizovanim otporom. O neprija-

vembra. Saopštavajući im koji će od koga tokom noći biti smenjen, njima se naređuje da najkasnije do 6.30 časova 29-og moraju biti u Turbetu i da se »odmah pripreme za pokret koji će se izvršiti sutra ujutru«. Trećem bataljonu je naređeno da za vodiče pronade u Paklarevu ljude koji preko leta borove na Vlašići i dobro poznaju puteve preko njega, ali da ih uzme tek pred polazak u najvećoj tajnosti. Bataljonima je saopšteno da ne kasne jer je marš dug a potom sledi borba, da po mogućnosti pribave hranu za dva dana jer na maršruti nema sela, ne mogu se slati konačari, »prethodno moramo osvojiti pa onda tražiti jesti« (k. 801, br. reg. 13/5). Štab 1. proleterske brigade je tek u 00.15 časova 29. novembra svojim bataljonima izdao pismeno naređenje da krenu u smenjivanje 2. brigade, pa zakašnjenje nije umanjilo ni upozorenje da imaju »u vidu da jedinice 2. brigade 6. divizije imaju da pređu put preko Vlašića ka Gučjoj Gori« (Zb. IV-19, 135). Snage 3. proleterske brigade su još više zakasnile na smenu, pošto su tek oko 14 časova 29-og pristigle u rejon Đaković-Kasapovići smenivši tada 2. bataljon 2. brigade u rejonu Đakovići (Zb. IV-20, d. 11). U 12.40 časova 29-og Štab 2. brigade naređuje 1. i 3. koji su bili smenjeni, gde da se smeste i prikupe ali 2. pri tom ne pominje jer je još bio u rejonu Đakovića (Zb. IV-19, d. 136).

³⁸⁴>
³⁸⁵⁾

Zb. IV-19, d. 132, 136, 138; Zb. IV-20, d. 19, 22.

Neki borci setili su se pesme naučene još u pučkoj školi u Srednjoj Gori i njenih prvih stihova: »Viš Travnika Vlašić je planina (visoka je duga i široka), oblaci se na njoj odmaraju). Na vrh nje je vrelo Devečani,/ usred ljeta od njega trnu zubi,/ usred ljeta kao usred zime«.

teljskim položajima, naročito o njegovim vatrenim tačkama, nije se znalo ništa sve dok se iz pomrčine nisu oglasili. Ni izdašna podrška minobacača nije mogla pospešiti napad (utrošeno je 40 mina 81 mm i 21 mina za laki minobacač), jer se gađalo bez uočavanja ciljeva i bez neophodnih elemenata, onako nasumice, neprecizno. Stoga su dalji pokušaji da se prodre u grad ostajali bez uspeha. Dugo u noći nije bilo nikakve veze sa susedima. Tek iza ponoći levokrnlni delovi, oko pruge Travnik-Vitez, došli su u vezu sa desnokrnlnim delovima 3. proleterske krajiške brigade. Od njih su pred zoru obavješteni da se napad obustavlja i da je naredeno povlačenje, pa je i bataljon u zoru prekinuo dodir sa neprijateljem i povukao se u Bukovicu.

O stanju neprijatelja u Gučoj Gori takođe se nije znalo ništa. Pokušaji da se od meštana Bukovice sazna bar nešto nisu dali rezultate - pravili su se da ništa ne znaju. Ali, tamo upućena četa nije se na to obazirala. Doznajući da u oružničkoj postaji ima pet oružnika upala je u selo i uhvatila dva oružnika sa oružjem, dok su ostali pobjegli. Povoljnu okolnost iskoristio je intendant bataljona, pa je uz pomoć čete pribavio nešto hrane za bataljon. Ujutro se četa vratila u satav bataljona. Pošto je tokom 30. novembra stigao kurir iz Štaba brigade sa naredenjem da se bataljon vrati nazad, on se istim pravcem povratio u Turbe odakle je odmah produžio za brigadom u pravcu sela Rankovići.³⁸⁶⁾

Naime, pošto je obustavio napad i svoje jedinice povukao na polazne položaje, Štab 1. proleterske divizije je u 14 časova naredio 2. brigadi da 1. decembra ujutro krene u sastav svoje divizije, pravcem Turbe-Pulac-Đakovići-Kasapovići-Rankovići sa zadatkom (dok ne dobije drugi od štaba svoje divizije) da sa linije Rankovići-Bučići-Gornja Večerska dejstvuje prema komunikaciji Travnik-železnička stanica Bilo-Divljak, a 4. bataljonu, ukoliko ne stigne do polaska brigade, da ostavi vezu i uputstva za dalji rad. U 15.30 časova 1. decembra Štab brigade je obavestio Štab 6. divizije da je sa tri bataljona stigao u rejon Ranković-Bučići, a da 4. bataljon još nije stigao u sastav brigade.

Ujutru, 2. decembra 1943. 2. brigada, bez 4. bataljona, bila je razvijena na liniji: Kum (tt. 749)-Bučići-Rankovići-Rastovci. Desno je imala vezu sa Travničkim partizanskim odredom koji se nalazio u rejonu Gornje Večerske. Kada je oko 13 časova pristigao i 4. bataljon on je zadržan u rezervi u Pečuju. Štab brigade smestio se u Čakićima. Toga dna neprijatelj je iz Travnika oko 6.30 časova, preko Dolca prema Bučićima, uputio 2. bataljon 369. puka 369. legionarske divizije ojačan jednom satnijom 3. konjičkog sklopa Zagrebačke konjičke pukovnije. Te snage su oko 10 časova napale na vis Grad (k. 649) i izbacile sa njega 2. bataljon 1. ličke brigade koji se povukao prema Gladniku. Osloncem na Grad neprijatelj je nastavio nadiranje između Grada i Kuma prema Bučićima na položaje 2. bataljona 2. brigade. Nakon oštre petočasovne borbe 1. i 2. bataljon 2. brigade protivnapadom su odbacili neprijatelja preko rječice Grovnice, uz gubitke od jednog poginulog i 3 ranjena borca.³⁸⁷⁾

386« Zb. IV-T9, d. 132, 136, 137, 139; Zb. IV-20, d. 19, 23; AVII, k. 797, br. reg. 14/3; kj. 801, br. reg. 24/6.

387> Zb. IV-9, d. 138, 139; k. 797, br. reg. 14/3; k. 801, br. reg. 22/6, 23/6, 24/6.

Nakon te borbe brigada je ponovo vraćena na pravac Travnik-Turbe i noću 4/5. decembra preuzela položaje od 1. proleterske brigade. Rejon Bačvica dodeljen je 2. bataljonu ojačanom protivtenkovskim mitraljezom, a rejon Paklarava 3. bataljonu ojačanom protivtenkovskom puškom. U brigadnoj rezervi zadržan je 4. bataljon u rejonu selo Podkraj-Sečevo, dok je 1. bataljon upućen u selo Šišavu, na severnim padinama Vlašića, koji je 6. decembra ujutro od bataljona 1. proleterske brigade preuzeo kontrolu pravaca i puteva koji iz Travnika preko Vlašića vode ka Jajcu. Protivtenkovski top 37 mm postavljen je na južne padine k. 753, a ostatak prateće čete, četa za vezu i Štab brigade smestili su se u rejonu sela Varošluk. Divizijska brdska baterija 75 mm plasirana je na vatrene položaje u rejonu Bačvica, pozadi 2. bataljona. Divizijska hirurška ekipa smeštena je u Golešu, a divizijska bolnica u Komaru. Od bataljona se tražilo da posednute položaje što bolje urede i utvrde i da ih u slučaju napada najupornije brane.³⁸⁸⁾

Vreme je bilo kišovito sa ostrim hladnim vetrom. Značajnih sukoba nije bilo. Aktivnost se svodila na patrolno-izviđačku delatnost, pa i to nije prolazilo bez žrtava. Uveče 6. decembra 4. bataljon je, po naređenju Štaba 1. proleterskog korpusa, iz rejona Turbeta upućen prema Kupresu da posedne i drži v. Vrata (k. 1384 Kupreška vrata). Bataljon je preko Komara sledećeg dana oko podne stigao u Donji Vakuf, odakle je vozom («ćirom») prebačen do Bugojna, tako da je zaposeo Kupreška vrata. Brigada je sa glavnim snagama ostala prema Travniku do 10. decembra, kada je položaje, po naređenju Štaba 6. divizije predala 1. ličkoj brigadi. Dobivši zadatak da zatvori pravac Šujica-Kupres, ona je oko 4 časa 11. decembra sa divizijskom brdskom baterijom, vodom inženjerske čete i hirurškom ekipom, iz Tuirbeta preko Komara i Donjeg Vakufa krenula prema Bugojnu, gde je stigla oko 16 časova i zanoćila u selima zapadno od mesta. Narednog dana brigada se prebacila u Begovo Selo, Alajbegov Odžak i druga sela oko Kupresa, a njen 4. bataljon sa Kupreških vrata prebačen je na položaje u rejonu sela Brda. Toga dana oko 15 časova u Šujicu su iz Duvna ušle tenkovske i pešadijske trupe 114. lovačke nemačke divizije sa kojima će brigada narednih dana voditi teške borbe na pravcu Šujica-Donji Malovan. Bio je to početak šeste neprijateljske ofanzive na slobodnu teritoriju u ovim prostorima.

Upravo je Štab 1. proleterskog korpusa, svojom zapovešću od 10. decembra 1943, obavestio potčinjene štabove i jedinice da je neprijatelj počeo svoju šestu ofanzivu iz više pravaca na čitavom prostoru od reke Une do Lima. Na osnovu direktive Vrhovnog štaba, Štab 1. proleterskog korpusa je naredio 1. proleterskoj diviziji da aktivno dejstvuje na prostoru Livno-Duvno-Travnik-Šiprage-Jajce, a 6. ličkoj diviziji na prostoru Šator planina-Grahovsko polje-Ilica planina-Trubar-dolina reke Zrmanje-Dinara, s tim da jednu brigadu noću 10/11. decembra uputi preko Jajca i Mrkonjić-Grada u rejon Podrešnica-Pecka na raspolaganje Vrhovnom štabu. Štab korpusa je istovremeno organizovao korpusno takmičenje u tučenju i uništavanju neprijatelja. Ona jedinica (brigada, bataljon) koja bi postigla najbolje rezultate trebalo je da naredbom korpusa dobije naziv »uzor jedinica korpusa« (uzor brigada, uzor bataljon).

^Tz b. IV-20, d. 22, 107, 115; Zb. IV-21, d. 200; k. 796, br. reg. 19/1, k. 797, br. reg. 14/3.

Na osnovu zapovesti Štaba korpusa, Štab 6. divizije je istog dana (10. decembra) naredio 1. ličkoj brigadi da preuzme položaje od 2. ličke brigade na liniji Bačvice-Paklarevo i zatvori pravac Travnik-Turbe, 2. brigadi da posle smene krene 11. decembra ujutro preko Bugojna prema Kupresu i 3. brigadi da odmah krene preko Jajca u rejon Podrašnica-Pecka na raspolaganje Vrhovnom štabu.³⁸⁹

Tako je razvoj obostranih borbenih dejstava uslovio da se 6. divizija sa područja Travnika 10. decembra raščlani po brigadama na međusobno veoma udaljena područja. Njena 1. brigada koja je ostala na području Travnika stavljena je privremeno pod komandu Štaba 1. proleterske divizije. Ona je ojačana vodom inžinjerije, ukupno oko 1.100 boraca, posela položaje sa 1. bataljonom u rejonu između Kicelja (tt. 1235) i sela Zlokici (k. 839), sa 4. bataljonom severno do njega u rejonu selo Visokovići-Miškića Brdo, odakle je održavao vezu preko drumu sa delovima 13. proleterske brigade na Radića Brdu i sa jednim bataljonom u selu Trebeuša na putu Turbe-Donji Vakuf dok je jedan bataljon zadržan u brigadnoj rezervi u selu Pulac. Štab brigade se smestio u selu Bačvice.

Ujutro 18. decembra neprijatelj je iz Travnika napao položaje 1. i 4. bataljona potisnuvši njihove prednje delove sa Miškića brda i još nekih položaja. Neočekivano oko 9 časova u rejonu sela Glumci, iza leđa 1. i 4. bataljonu, pojavile su se neprijateljske snage jačine do bataljona. Naime, pošto nije bio posednut rejon sela Đakovići, neprijatelj je odatle preko Vilenice i Vučje jame neopaženo izbio u Glumce, neposredno iza leđa 4. bataljonu koji je uspešno odolevao neprijateljskom nasrtaju s fronta. U selu Glumci neprijatelj je na času nastave zatekao mitraljesku četu 4. bataljona nespremnu za borbu i iznenadenu. No četa se brzo pribrala i snašla, pa se razvila oštra borba i u Glumcima. U ovaj rejon je brzo upućena četa iz rezerve 4. bataljona a i snage 1. bataljona. U žestokoj dvočasovnoj borbi neprijatelj je bio prisiljen na povlačenje prema Travniku kroz međuprostor između 1. i 4. bataljona, pri čemu je na bojištu ostavio 16 leševa. I bataljoni 1. brigade imali su značajne gubitke: ukupno 8 poginulih i 6 ranjenih boraca. Dok se raspetljavala situacija u selu Glumci, 2. četa 4. bataljona izvršila je samoinicijativno protivnapad na Miškića brdo i povratila ga, a zatim su povraćeni i ostali položaji. Nedugo zatim 1. brigada nije imala značajnijih borbi kod Travnika, izuzev povremenih patrolno-izviđačkih sukoba. Na ovim položajima brigada je ostala do 24. decembra, kada je smenjena od 1. proleterske brigade i povučena u rezervu 1. proleterskog korpusa u rejon Bugojna, gde se zadržala sve do 7. januara 1944. kada je upućena na područje Jajca.³⁹⁰

Borbe na području Šujice

Štab 6. divizije sa 2. brigadom stigao je 12. decembra u rejon Kupresa i smestio se u Begovom selu. Prema neprijateljskim snagama u Šujici, na položajima u visini Donjeg Malovana nalazila se 3. proleterska

389) zb. IV-20, d. 47, 51, 60; k. 797, br. reg. 14/3; k. 800, br. reg. 26/6.

390) zb. IV-20, d. 51, k. 796, br. reg. 22/1.

krajiška brigada 1. proleterske divizije, koja je stavljena pod komandu Štaba 6. divizije. Stoga je on svoju 2. brigadu zadržao u rezervi i za stvaranje pravca Kupres-Bugojno, naredivši joj da zaprečava i ruši komunikaciju prema Bugojnu. Samo je 4. bataljon i dalje zadržan na kotama južno od sela Brda, odakle je uspostavio vezu desno sa delovima 3. proleterske brigade u rejonu Gornjeg Malovana i levo sa delovima 7. krajiške brigade u rejonu Ravna. Štab 2. brigade smestio se u selu Alajbegov Odžak.³⁹¹»

Pošto su se istog dana u Šujici spojile nemačke kolone iz Duvna i Livna, očekivalo se njihovo dalje nastupanje prema Kupresu i Bugojnu. Ali, kako do toga narednih dana nije došlo, Štab 1. proleterskog korpusa rešio je da preduzme inicijativu i da snagama prikupljenim oko Šujice napadne i razbije neprijatelja u selu. Za ovaj napad Štab korpusa je raspolagao sa četiri jake i proverene brigade, koje je postrojio u dve napadne kolone. Istovremeno je 9. dalmatinska divizija 8. korpusa trebalo da napadne neprijatelja u Livnu. Istočnu napadnu kolonu, pod komandom Štaba 1. proleterske divizije obrazovale su 1. proleterska brigada - koja je dobila zadatak da napadne neprijatelja u mestu - i 7. krajiška brigada sa zadatkom da napad obezbedi od Duvna. Zapadnu napadnu kolonu, pod komandom Štaba 6. divizije, obrazovale su 2. lička i 3. proleterska krajiška brigada. Napad je trebalo da počne jednovremeno u 17 časova 16. decembra 1943.

Toga dana 2. brigada, ojačana divizijskom brdskom baterijom 75 mm, prikupila se u rejonu Donjeg Malovana, odakle je u određeno vreme krenula na izvršenje zadatka. Mada se znalo da su izviđački delovi neprijatelja prethodnih dana dopirali do tog rejona, nekakva posebna iznenađenja nisu očekivana.

Putem Donji Malovan-Šujica upućeni su 1. i 2. bataljon sa zadatkom da napadnu neprijatelja sa severne strane, 3. bataljonu je naređeno da zauzme vrh Borac (tt. 1285), a potom, u sadejstvu sa jednim bataljonom 3. proleterske brigade, preseče i zatvori komunikaciju prema Livnu za vreme napada. U Donjem Malovanu 4. bataljon je zadržan u rezervi. Vreme je bilo vrlo hladno pa su mnoga automatska oruđa otkazivala u dejstvu. Sa njima je bilo teško i rukovati, jer su se prsti kočili i gole ruke lepile za metal. Retke kuće uz put, između k. 1078 i zaseoka Zrno, bile su neoštećene, ali prazne. U jednu od tih kuća svratili su na kratko štabovi 1. i 2. bataljona da utanače obostrani raspored snaga i sadejstvo u napadu. Istovremeno je u podrum kuće samovoljno svratila 1. četa 1. bataljona, dok su ostale jedinice ostale na putu. Štabovi su brzo obavili posao i četi je naređeno da izađe. U tom trenutku u pomrčini je odjeknula snažna eksplozija. Kuća se u trenu pretvorila u gomilu ruševina, dim i prašinu. Mada je iznenađenje bilo potpuno a prizor stravičan, ostale čete 1. bataljona odmah su priskočile u pomoć da spašavaju ispod ruševina povređene i zatrpane borce. U eksploziji je pored čete stradao i Štab 1. bataljona a delimično i Štab 2. bataljona. U kući je od eksplozije poginulo 6, a ranjeno 18 boraca. Ali i oni koji su iz eksplozije izašli nepovređeni bili su toliko preplašeni, ošamućeni i potreseni da je i njima bila neophodna pomoć. Pošto je izvukao mrtve i ra-

njene ispod ruševina, ceo bataljon je povučen u rejon Kupresa na sredivanje i do kraja višednevnih dejstava oko Šujice nije uveden u borbu.

Čim su se starešine pribrale, 2. bataljon, koji se nalazio u blizini eksplozije, krenuo je na izvršenje zadataka, a umesto 1. bataljona u napad je iz rezerve upućen 4. bataljon. No, sve je to dovelo do znatnog kašnjenja napada. Potreseni neočekivanim prizorom, a promrzli i iscrpljeni hladnoćom, borci 2. bataljona nisu mogli ispoljiti uobičajenu upornost i prodornost, pa je i uspeh izostao. Četvrti bataljon napadao je mnogo energičnije i sa dve čete je prodoro u prve kuće Šujice, kada je napad na ostalim pravcima već jenjavao. Budući da se našao usamljen, bez oslonca i veze sa susedima, bataljon je iz mesta bio potisnut protivnapadom i prisiljen na povlačenje. Treći bataljon je bez borbe zaposeo vrh Borac (tt. 1285) i orijentisao se na komunikaciju prema Livnu.

Pošto je neprijatelj iz Duvna pritekao u pomoć napadnutom garnizonu, odbacivši delove 7. krajiške brigade, glavnina 1. proleterske brigade, koja je napad počela na vreme i imala izvesnog uspeha, bila je prisiljena na povlačenje. Usled toga, kao i zbog izmorenosti ljudstva, Štab 1. proleterskog korpusa naredio je obustavljanje napada i povlačenje jedinica. Bilo je to pre no što su bataljoni 2. brigade počinjali napad. Naređenje za povlačenje 2. i 4. bataljona dobili su nešto pre zore. Drugi bataljon se povlačio u koloni putem prema Donjem Malovanu. U praskozorje zatekao se negde severno od Zrna, kada je posred kolone udarila artiljerijska granata od koje su 2 borca poginula, a 23 ranjena. Četvrti bataljon se glavninom povukao kod pilane (južni deo sela Stržanj), dok je jednu četvu ostavio na položaju prema Šujici u blizini raskrsnice puteva (Šujica, Malovan, Livno). Oko 8. časova 17. decembra prema Livnu je naišao neprijatelj sa jednim kamionom, tenkom i motociklom. Na tu grupu četa je otvorila vatru, motocikl oštetila, a ostalo je produžila ka Livnu. Po naređenju Štaba 6. divizije 4. bataljon je povučen u Donji Malovan radi pripreme za ponovni napad. Treći bataljon, sa jednim bataljonom 3. proleterske brigade, zadržan je i dalje na prostoru Borova glava (tt. 1290) radi zatvaranja pravca od Livna.³⁹²⁾

Mada je raspolagao samo sa dva bataljona u Donjem Malovanu, Štab 2. brigade je izvestio Štab 1. proleterske brigade u 16.50 časova 17. decembra da sa napadom počinje u 17 časova, kako je naređeno, i da desno od njega napada 3. proleterska brigada. Međutim, u toku nastupanja pred Šujicom bataljonima je stiglo naređenje za obustavljanje napada i oni su se povratili nazad. Sutradan je iz 2. brigade u ponovni napad upućen samo 4. bataljon koji je iz Donjeg Malovana cestom krenuo oko 18.15 časova i u 20.15 časova počeo napad, pošto je prethodno uspostavio vezu sa delovima 3. proleterske brigade na desnom krilu. U tom je napad na Šujicu konačno obustavljen, a bataljon se vratio u Donji Malovan, ostavivši jednu četvu na predstražnom položaju u rejonu pilane.³⁹³⁾

392) zb. IV-20, d. 74, 85, 88, 104, 107, 115, 125; k. 705, br. reg. 44/2; k. 797, br. reg. 14/3; k. 799, br. reg. 6/5, 19.1/2; k. 801, br. reg. 12-9/1, 26/6.

393) zb. IV-20, d. 107, 115, 125; k. 801, br. reg. 25/6; k. 799, br. reg. 19/2; k. 797, br. reg. 14/3.

Kada je napad na Šujicu obustavljen, Štab 6. divizije preselio se iz Gornjeg Malovana u Alajbegov Odžak, gde je ostao do 7. januara 1944, kada je prešao u Bugojno.

Čim se odustalo od daljih napada na Šujicu, brigade 1. proleterske divizije upućene su na nove zadatke, a na frontu prema Šujici ostala je 2. lička brigada. Ona je 20. decembra ujutru bila u ovome rasporedu: 1. bataljon još uvek na oporavku u Olovu zapadno od Kupresa sa jednom četom u Blagaju radi osiguranja bolnice, 4. bataljon u rejonu Donjeg Malovana radi odbrane i zatvaranja pravca Šujica-Kupres i 2. i 3. bataljon u rejonu Borje-Borova glava prema komunikaciji Šujica-Livno. Vreme je bilo veoma rđavo: jak hladan vetar, bura sa kišom. Toga dana oko 8 časova neprijatelj je iz Šujice, po proceni sa oko 500 vojnika i 10 tenkova, uz snažnu artiljerijsku i minobacačku podršku napao 4. bataljon u Donjem Malovanu. Žestok okršaj trajao je ceo dan uz obost-rane velike gubitke. Nadmoćniji neprijatelj je žestoko nasrtao, a bataljon se odlučno držao i slamao juriše neprijatelja. Ne mogavši slomiti otpor 4. bataljona, neprijatelj je u suton obustavio napad i odstupio prema Šujici. Istovremeno slabijim snagama od oko 100 vojnika napao je 3. bataljon na liniji Borac (tt. 1285) - Suhovrat (tt. 1457), gde je takođe odbijen. Štabovi su ocenili da je neprijatelj toga dana imao gubitke od oko 50 poginulih i oko 100 ranjenih vojnika, dok je brigada imala 12 poginulih, 55 ranjena i 2 nestala borca.³⁹⁴

Po završetku već pomenutog korpusnog takmičenja, raspisanog na početku šeste neprijateljske ofanzive, Štab 1. proleterskog korpusa je, za dokazanu borbenost i istrajnost i za postignute uspehe u borbi i protiv neprijatelja oko Šujice, 4. bataljon 2. udarne ličke brigade, pod komandom kapetana Miče Obradovića, svojom naredbom od 19. marta 1944. proglasio uzor bataljonom korpusa i nagradio ga sovjetskim automatom.³⁹⁵

Iz rejona Borova glava u rejon Donjeg Malovana prebačen je 21. decembra 2. bataljon, a 3. bataljon je i dalje zadržan na području Borja. U Donjem Malovanu 2. i 4. bataljon bili su bez ikakvih zaklona, zbijeni oko zagušenih vatri. Pošto su uslovi života i boravka bili na granici ljudske izdržljivosti, Štab brigade je 24. decembra povukao 2. bataljon u rejon Kupresa, gde je sa 1. bataljonom obrazovao rezervu. Rezerva je pored ostalog bila namenjena i za odbranu Kupreških vrata (k. 1384), sa kojih su se prema Travniku povukle jedinice 1. proleterske brigade. Nakon dva dana 2. bataljon je prebačen u selo Brda i ponovo orijentisan prema Šujici, gde je ostao narednih desetak dana.³⁹⁶

Boraveći u rejonu Borje-Kuk (k. 1284)-Široka kosa (k. 1251) 3. bataljon je ustanovio da neprijatelj snagama oko jedne čete danju drži Golubnjaču (tt. 1159) a u suton se povlači u selo, pa je rešio da mu priredi iznenađenje. Noću 24/25. decembra uputio je jednu četvu da posedne Golubnjaču. Oko 7 časova iz Potočana se pojavilo oko 80 vojnika koji

394) *zb.* IV-20, d. 104, 115, 120, 125, 127; k. 797, br. reg. 14/3; k. 799, br. reg. 18/2, 19/2; k. 801, br. reg. 12-7/9 I.

395) *zb.* IV-23, d. 111.

396) AVII, k. 797, br. reg. 1473.

su krenuli uz Golubnjaču. Na određenom odstojanju po njima je otvorena vatra iz svih sredstava. Neprijatelj je prihvatio borbu pa se četa usled snažne minobacačke vatre morala povući. Narednog dana i 3. bataljon je povučen u okolinu Kupresa. Jedan bataljon je i dalje ostao u Donjem Malovanu.³⁹⁷»

Na ovoj planinskoj visoravni vreme se poslednjih dana decembra još više pogoršalo. Hladnu kišu i susnežicu sa oštrom burom zamenila je bura sa snegom i vejavicom. Oko 1. januara 1944. sneg je bio dubok, a mraz toliko jak da su se borci smrzavali. Dešavalo se da se poneki borac ne vrati iz patrole zbog smrzavanja na putu. Posebne teškoće imali su borci iz 4. bataljona na položajima u Donjem Malovanu, koji su se danonoćno nalazili pod vedrim nebom u dubokom snegu, izloženi mrazu i buri, uz ono malo vatri koje su teško održavali. Stoga je rešeno da se bataljon povuče u rejon Kupresa, a položaje je preuzela četa 2. bataljona iz sela Brda. Četa je od bataljona preuzela i telefonsku vezu sa Štabom brigade. Po naređenju Štaba brigade četa je 3. januara pod komandom zamenika komandanta 2. bataljona krenula u izviđanje rejon Borove Glave, ali usled nevremena zadatak nije izvršila. Pošto je prenoćila u nekim kolibama (košarama) ona se sutra veče vratila u Donji Malovan, gde je zatekla četu koja joj je došla na smenu sa operativnim oficijom brigade. Odmah su obe čete krenule prema Kupresu, upali u strahovitu mećavu i jedva doprle do Kupresa, izgubivši oko deset boraca koji su se smrznili uz put.³⁹⁸⁾

Napustivši položaj u Donjem Malovanu pod izuzetno dramatičnim okolnostima, cela 2. brigada se 5. januara našla prikupljena u selima oko Kupresa u očekivanju narednog zadatka. Vreme je bilo veoma rđavo pa je ljudstvo uglavnom boravilo po kućama uz neposredna stražarska osiguranja i najvažnija patroliranja. Nevreme je jako otežavalo prikupljanje i dotur hrane, pa je ishrana ljudstva i stoke bila nedovoljna i neredovna. Uprkos skućenim uslovima, u jedinicama na odmoru tekao je intenzivan vojno-stručni, politički i kulturno-prosvetni rad. Upravo tako organizovanim intenzivnim radom i uspesima postignutim u borbi 2. brigada i jedan njen bataljon osvojili su prelaznu zastavicu Divizijskog partijskog komiteta, koja im je predata 4. januara u Štabu brigade u Begovom Selu.

Pošto je u to vreme neprijatelj ofanzivno delovao dolinom Vrbasa i iz rejon Travnika, brigada je dobila zadatak da se glavninom snaga prebaci u rejon Bugojna, gde se nalazila 1. brigada koja je 7. januara upućena prema Jajcu. Na osnovu toga Štab 2. brigade je 6. januara u sela zapadno od Bugojna uputio konačare da pripreme razmeštaj jedinica. Ujutru, 7. januara, po snegu ali bez vejavice, brigada se uputila u Bugojno, ostavivši za odbranu Kupreških vrata (V. Vrata k. 1384) jedan bataljon ojačan mitraljeskim četama. U takvom rasporedu brigada je bez borbe bila dva dana. Već 9. januara Štab 1. proleterskog korpusa rešio je da ovu brigadu iz Bugojna uputi u rejon Drvara, radi zaštite Vrhovnog štaba koji se tamo selio iz Jajca. Do mraka 10. januara Štab bri-

³⁹⁷> Zb. IV-20o, d. 144; k. 797, br. reg. 14/3.

³⁹⁸⁾ Opširnije vidi: Đorđe J. Orlović, *Druga lička proleterska brigada*, str. 249-250.

gade sa bataljonima vratio se iz Bugojna u rejon Kupresa, odakle je narednog dana brigada krenula ka Drvaru, gde je stigla 13. januara uveče.³⁹⁹

Treća lička brigada u prvoj banjalučkoj operaciji

Zapovest Štaba 6. divizije od 10. decembra, kojom je 3. brigadi naređeno da se odmah prikupi i krene u Jajce na raspolaganje Vrhovnom štabu i da uspostavi vezu sa Štabom 5. korpusa NOVJ u Ribniku, zatekla je brigadu na položajima Kruščica-Rankovići. Odmah su preduzete odgovarajuće mere za prikupljanje inače jako razvučenih jedinica, tako da se brigada već sledećeg dana prikupila u rejonu Rankovići. Rano ujutro 12. decembra brigada je krenula na marš preko Goleša ojačana vodom inžinjerije i na konak stigla u rejon Hamadžići (na putu Turbe-Jajce), gde joj se priključila i divizijska bolnica sa sanitetskom četom. Odande je nastavila marš prema Jajcu po veoma rđavom vremenu. Ipak, brigada je pred veče stigla u Jajce, gde se zadržala kratko, samo toliko dok su se komandant i politički komesar javili načelniku Vrhovnog štaba i od njega primili zadatak. On im je saopštio da se brigada do daljnijeg stavlja u rezervu Vrhovnog štaba i da se razmesti na prostoru Orahovljani-Podrašnica-Medna na pravcu Banjaluka-Mrkonjić Grad. U trenutku kada su oni primali zadatak naišao je i vrhovni komandant Josip Broz Tito. On se interesovao za stanje u brigadi, stanje odeće i obuće, o israhni i drugo. Posle kraćeg zadržavanja brigada je iz Jajca produžila marš do Jerera, odakle je preko Mrkonjić-Grada sutradan, 14. decembra, stigla u određeni rejon gde se razmestila. Štab brigade se smestio u zaseok Podselo, dok je divizijska bolnica upućena u Jasenove Potoke.

U to vreme sela na području Podrašnice i okoline bila su pod jakim četničkim uticajem. Okolne šume krile su ne mali broj četničkih grupa koje su u svakoj pogodnoj prilici upadale u sela i terorisale sve one koji su bili protiv njih. To je iziskivalo dobro obezbeđenje, budnost i opreznost jedinica u rejonima razmeštaja, mada su četnici izbegavali sukobe sa jačim partizanskim snagama. Pokušaji da se četnicima uđe u trag i da se potom pohvataju i unište, nisu davali željenih rezultata.

Brigada se narednih trinaestak dana uglavnom odmarala i sređivala u rejonu Podrašnice. Kako ni ishrana nije bila loša, borci su se od prethodnog napornog marša dobro oporavljali. Koristeći retko povoljnu priliku, u jedinicama je intenzivirana vojna obuka, političko i kulturno-prosvetno delovanje. Borci su bili posebno zainteresovani za vojna i politička zbivanja kod nas i u svetu, pa su takva informisanja bila svakodnevna. U četama i bataljonima pripremane su i izdavane džepne novine, živnuo je i rad diletantskih grupa i analfabetskih kurseva. Priređivane su priredbe za borce i mesno stanovništvo, u čemu su saradivali i znatnu pomoć pružali i glumci Pozorišta narodnog oslobođenja, koji su se brigadi priključili u Mrkonjić-Gradu. Da bi što više doprineli kulturno-prosvetnom radu u brigadi, glumci su sa članovima kulturno-prosvetnih odbora održavali i seminare.

399) AVII, k. 797, br. reg. 14/3.

Dok je 3. brigada boravila u rejonu Podrašnica-Medna-Pecka besnela su zamašna ofanzivna dejstva neprijatelja na području Hrvatske, jugozapadne Bosne, a naročito su bila žestoka u istočnoj Bosni, gde je neprijateljski napad imao najveće razmere, Vrhovni štab je odlučio da sa glavnim snagama 5. korpusa preduzme obimnija napadna dejstva u donjem toku reke Vrbasa. Glavni objekat napada bila je Banjaluka u kojoj se nalazio najjači neprijateljski garnizon u zapadnoj Bosni. Vrhovni štab je računao da će neprijatelj ka Banjaluci uputiti deo snaga iz susednih oblasti i tako u njima oslabiti dejstva koja su bila u toku, čime bi se stvorila mogućnost da se jako pritisnute snage NOVJ - naročito u istočnoj Bosni - odvoje od neprijatelja i sačuvaju za važne zadatke koje je Vrhovni štab nameravao da im poveri u proleće 1944. godine.

U području Banjaluke neprijatelj je imao jake snage koje su s juga štitile dolinu reke Save i istovremeno ugrožavale i napadale slobodnu teritoriju zapadne Bosne. U Banjaluci su se nalazili: Štab 15. brdskog armijskog korpusa sa policijskim, žandarmerijskim i drugim specijalnim nemačkim jedinicama, zapovjedništvo 4. domobranskog lovačkog zdruza (brigade) sa delovima 7. i 13. lovačke pukovnije, tri artiljerijska sklopa (diviziona) i veći broj tenkova i oklopnih automobila - svega oko 5.000 ljudi. Odbrana grada zasnivala se na jakim uporištima spoljne odbrane (Klašnica, Trapisti, Muslimanski Čelinac, Karanovac, Kola, Gornji Šeher, aerodrom kod Zalužana), zatim na utvrđenoj liniji ivicom grada i na otpornim tačkama u njegovoj unutrašnjosti. U sistemu odbrane značajnu ulogu imala je reka Vrbas, koja je otežavala prodor u grad sa istoka i jugoistoka, omogućivši braniocu da glavninu svojih snaga upotrebi na zapadnim i severnim prilazima grada. Pored toga, neprijatelj je držao jake posade u naseljima u zahvatu komunikacija Banjaluka-Bosanska Gradiška i Banjaluka-Prijedor, što mu je omogućilo brzu i efikasnu intervenciju sa tih pravaca.

Štab 5. korpusa NOVJ za napad na Banjaluku i okolna uporišta upotrebio je svoje glavne snage: 4. i 11. udarnu diviziju, 13. udarnu brigadu 10. divizije, pet partizanskih odreda i tri diviziona artiljerije. Osim toga, Vrhovni štab mu je stavio na raspolaganje 3. ličku udarnu brigadu 6. divizije i 3. proletersku krajišku brigadu 1. proleterske divizije. Bila je to do tada najveća koncentracija snaga NOVJ na jednom zadatku u napadu na naseljeno mesto (osam brigada, pet odreda, tri diviziona artiljerije). Osnovna zamisao Štaba korpusa bila je: glavnim snagama zateći Banjaluku i aerodrom kod Zalužana, a pomoćnim Bosansku Gradišku i pontonski most na Savi. Uz to, radi obmane neprijatelja, manjim snagama vršiti demonstrativni napad na Prijedor.

Shodno ovoj zamisli Štab korpusa je prilikom planiranja napada svoje snage podelio u pet napadnih grupa, nastojeći da što više usaglasi njihova dejstva. Treća lička brigada svrstana je u prvu grupu (3. lička, 6. i 13. krajiška brigada, Sanski partizanski odred i divizion artiljerije) pod komandom Štaba 4. krajiške udarne divizije. Ta grupa je imala zadatak da zauzme severni deo grada i aerodrom, a delom snaga da se obezbedi od Ivanjske. Po okončanju borbi u gradu trebalo je da glavne snage usmeri prema Prijedoru, zauzme Ivanjsku, Omarsku i Kozarac a zajedno sa petom grupom i Prijedor. Početak napada za sve jedinice od-

reden je za 22 časa 31. decembra 1943. Očigledno se računalo da će neprijatelj biti zauzet oko dočeka i proslave Nove 1944. godine, pa će mu popustiti budnost i opreznost. Valja odmah reći da se to nije dogodilo; neprijatelj je o napadu blagovremeno bio obavešten, pored ostalih i od četnika, pa ga je potpuno spreman dočekao.

Čim je stiglo aviozo-naređenje da odmah krene prema Banjaluci brigada se tokom 27. decembra prikupila u rejonu Pecka-Medna, odakle se sutradan maršem uputila prema Ključu. Za obezbeđenje divizijske bolnice u Jasenovim Potocima ostavljena je jedna četa 4. bataljona. U trenutku otpočinjanja marša brigada je, bez čete ostavljena u Jasenovim Potocima, imala u stroju 1.030 boraca. Na maršu u Zablacu primila je naređenje Štaba 5. korpusa za napad na Banjaluku, kojim je određeno da se 3. lička brigada uključuje u prvu grupu pod komandom Štaba 4. divizije. Tu je brigadu sačekao i komandant 5. korpusa Slavko Rodić, koji je Štabu brigade objasnio zadatak i ukazao na važnost i značaj akcije. Tu je i političkom komesaru brigade uručen proglas pred napad na Banjaluku kojim se politički komesar korpusa Velimir Stojnić obratio borcima i starešinama ukazujući im na politički značaj poduhvata, tražeći njihovo puno zalaganje i požrtvovanje u borbi. Proglas je trebalo pročitati svim borcima pred strojem.

Uveče, 28. decembra, brigada je stigla u potpuno spaljeni i poharani Ključ, u čijim je zidinama prenoćila. Narednog dana nastavila je marš prema Sanskom Mostu po vetru, kiši i susnežici. Kod sela Tomina skelom je prevežena na desnu obalu Sane i u selima Tomina i Kijevo prenoćila.

U Tomini je brigada primila zapovest od Štaba 4. divizije kojom joj je naređeno da sa dva bataljona napadne i zauzme aerodrom Ljeskovac kod sela Zalužana uz istovremeno obezbeđenje od Klačnice, koju je takođe trebalo da zauzme, a druga dva bataljona da razvije na liniji k. 320 k. 248, k. 277, k. 274 prema Ivanjskoj i Prijedoru radi sprečavanja intervencije sa toga pravca. Delom snaga od ovih bataljona, u sadejstvu sa Sanskim partizanskim odredom, trebalo je izvršiti demonstrativni napad na Ivanjsku i po mogućnosti je zauzeti. Uz sve to trebalo je porušiti što više železničke pruge Ivanjska-Banjaluka. Iz ovako postavljenog zadatka nije teško uočiti da su i inače skromne snage brigade bile jako razbacane na sporedne zadatke, što se negativno odrazilo na napad i izvršenje zadataka.

Pošto je proučio zadatak, Štab brigade je izdao svoju zapovest bataljonima za napad na aerodrom Ljeskovac kod Zalužana što je učinjeno krajnje površno, po karti i slabom osvetljenju, bez i najnužnijeg uvida u zemljište i mesne prilike. Ujutro, 30. decembra, brigada je krenula na dug i naporan marš iz Tomine prema Bronzanom Majdanu i prenoćila u Stranjanima, gde je oko pola ljudstva noć provelo vani, na polju bez ikakvih zaklona, jer mesta po kućama nije bilo za sve. I narednog dana brigada je prevalila veoma naporan i dug marš preko Bronzanog Majdana i Bistrice do Dragočaja, koji je trajao punih 19 sati. Da bi se održala tajnost i da se ne bi otkrile namere, brigada je pred Bistricom zastala da sačeka mrak i tada produži. U Bistrici je naišla na pojedince i grupice iznenađenih četnika koji su bežeći iz sela pripucavali

i pri tom ranili jednog borca. Zarobljeno je 7 četnika. Brigada je morala isturiti odgovarajuća čelna i bočna osiguranja što joj je usporavalo marš. U Dragočaju je takođe naišla na pojedince i grupice ustaša i domobrana, koji su iz obližnjih garnizona došli na proslavu Nove 1944. godine. Međutim, nije bilo vremena da se brigada sa njima ganja, moralo se hitati na zadatak kako bi na vreme prešla u napad. Ipak, onako sa hoda zarobljeno je 5 ustaša i odmah su streljani, a 7 ih je u bekstvu ubijeno. Zarobljeno je i oko 15 domobrana i zaplenjeno 45 pušaka.

Nakon 19 sati teškog marša brigada je tek oko 1 čas 1. januara 1944, manje-više nasumice, izbijala na polazne položaje odakle su jedinice mogle da krenu na izvršavanje dodeljenih zadataka. Ona je, dakle, u početku kasnila puna tri časa od naredenog početka napada. U to vreme borba u gradu i okolini bila je u punom jeku. U toj situaciji nije bilo druge - mada krajnje iscrpljeni dugim maršem i nevremenom - borci i jedinice su već u 1.30 po ponoći stupili u borbu. U skladu sa planom dejstva (u zapovesti Štaba brigade od 29. novembra) čim je pređena komunikacija Banjaluka-Prijedor, počelo je raščlanjavanje brigade po bataljonima i njihovo upućivanje na zadatke. Odmah po prelasku puta upućeni su 3. i 4. bataljon, svaki bez po jedne čete, pod komandom zamenika komandanta brigade Dmitra Zaklana, da posednu pomenuta liniju radi osiguranja prema Ivanjskoj i Prijedoru, dok su 1. i 2. bataljon sa Štabom brigade i ostalim delovima produžili prema Zalužanima. Drugi bataljon, ojačan jednim minobacačem 81 mm, dobio je zadatak da sa dve čete postavi osiguranje prema Klašnicama, a jednom četom da napadne aerodrom sa severne strane. Prvi bataljon, ojačan sa dva minobacača 81 mm i protivtenkovskim topom, upućen je u napad na aerodrom sa južne strane, s tim da se sa dva voda obezbedi prema Banjaluci.

Prema tome, za izvršenje glavnog zadatka brigade - napad na aerodrom - usled krajnje slabog ekonomisanja snagama, preostale su samo tri brojno relativno slabe čete - ukupno i najviše oko 200 boraca krajnje iznurenih, pa je lako razumeti zašto zadatak nije izvršen. Pridati inžinjerijski vod upotrebljen je da poruši što više železničke pruge između Ivanjske i Banjaluke. Jedna četa 3. bataljona zadržana je u brigadnoj rezervi u zapadnom delu Zalužana. Štab brigade, četa za vezu i sanitet bili su smešteni u rejonu Crkvenog brda. Brigadi je za ovu priliku bila dodeljena jedna hirurška ekipa, a za prihvatanje ranjenika organizovana su dva previjališta - jedno kod Zalužana, i jedno na pravcu prema Ivanjskoj.

U ovakvim uslovima, razume se, napad je tekao usporeno, bez poleta i energije, jer izmoždene jedinice za to nisu imale ni snage ni volje. Krećući se severno od aerodroma 2. bataljon je noću postavio obezbeđenje prema Klašnicama, ali je u svitanje bio primoran da ga povlači na pogodniji položaj. Tom prilikom je neočekivano napadnut iz Bukovice, ne znajući da se tamo nalazi posada jačine jedne domobranske satnije, iako je tokom noći pored nje prošao. No, bataljon se brzo i dobro snašao i u protivnapadu odbacio neprijatelja, ubivši 10 domobrana. Četa u napadu na aerodrom nije imala nikakvog uspeha. U toku te borbe, pošto je već bilo svanulo, naišli su neprijateljevi avioni i snažno napali 2. bataljon. Poginula su 2 i ranjena 2 borca.

Pošto je postavio osiguranje prema Banjaluci, 1. bataljon je krenuo u napad na aerodrom. Neprijatelj je napad dočekaao potpuno spreman u jakim utvrđenjima ispred kojih je bila višeredna prepreka od bodljikave žice. Svi pokušaji da se prepreka preseče i naprave prolazi u njoj ostajali su bez uspeha. Neprijateljeva vatra bila je precizna i ubitačna. Osim toga, prostor oko prepreka osvetljavao je raketama i reflektorima, pa je neprijatelj lako uočavao i precizno gađao grupe ispred prepreka. U svanuće ceo bataljon je bio primoran da se od aerodroma povuče na bezbednije odstojanje.

Štab 3. brigade je odlučio da naredne noći (1/2. januara), pošto se jedinice tokom dana malo odmire i predahnu, ponovo napadne aerodrom sa 1. i 2. bataljonom, s tim da sa delom njihovih snaga napadne i zauzme železničku stanicu Dragočaj. Uveče 1. januara bataljoni su krenuli u napad. S juga su napadale dve čete 1. bataljona, podržane protivtenkovskim topom i dva minobacača 81 mm, dok je jedna njegova četa upućena u napad na stanicu Dragočaj, odakle su domobrani pobjegli čim su osetili napad. Sa severa je napadao 2. bataljon energično i odvažno, pa je jedna njegova četa uspela da osvoji nekoliko rovova i malo potisne neprijatelja. Ali, i neprijatelj nije popuštao već je snažnim protivnapadom, podržanim sa dva tenka, izbacio četvu iz osvojenih rovova i zaustavio napad bataljona. U to vreme je i 2. četa 1. bataljona uspela da prođe kroz žičanu prepreku i osvoji jedan bunker, odbivši pri tom neprijateljski protivnapad podržavan tenkovima uz gubitak od 5 ranjenih boraca. I taman kada se četa pripremala za juriš i dalji prodor, dogodio se nesrećni slučaj koji je upropastio napad. Naime, četvu su podržavala dva minobacača 81 mm i kada je juriš trebao da počne u borbeni poredak čete pala je jedna mina i ranila 8 boraca, među njima komandira čete i njegovog zamenika. Četa je bila jako obeshrabrena i potresena, ostavši bez komandira i njegovog zamenika i nesposobna za dalje prodiranje. Odmah je bila povučena iz žice sa svojim ranjenim saborcima. Uvidevši najzad da nema uslova za osvajanje aerodroma, Štab brigade je obustavio napad i povukao bataljone na pogodnije položaje radi blokade aerodroma.

Na osiguranju prema Ivanjskoj 3. i 4. bataljon su noću poseli položaje, a ujutro 1. januara delom snaga demonstrirali su napad na železničku stanicu Ivanjska. Nešto pre podne oko 50 neprijateljskih vojnika krenulo je u nasilno izviđanje prema 4. bataljonu, ali su bez poteškoća odbačeni nazad. Sutradan neprijatelj je iz Ivanjske opet napao 3. bataljon i opet je bio odbačen. Potom je 3. bataljon povučen u Dragočaj da pojača snage u rejonu aerodroma. I tog posledneve neprijatelj iz Ivanjske napadao je 4. bataljon i opet bio odbačen sa gubicima.

Pošto četvrta grupa nije uspela da zauzme Bosansku Gradišku i da poruši pontonski most na reci Savi, nemačkom 901. motorizovanom puku nije bilo teško da ujutru 2. januara pređe Savu i uputi se prema Banjaluci, odbacujući bez poteškoća sva osiguranja, pa i 13. krajišku brigadu. Oko 15 časova kolonom (koja se po proceni Štaba 3. brigade sastojala od oko 160-170 kamiona i oko 20 tenkova) puk je ušao u Banjaluku gde su besnile ulične borbe. Razu^{se}. to je situaciju potpuno izmenilo u korist neprijatelja i zapečatilo sudbinu napada. Neprijatelj je

zaustavio napad jedinica koje su bile prodrle u grad, a potom uspostavio poremećeni sistem odbrane u gradu, tako da je novi napad, 2. januara uveče, 3. krajiške proleterske brigade i 13. krajiške udarne brigade pretrpeo neuspeh. Uvidevši necelishodnost daljih napada, Štab 5. korpusa obustavio je dalja dejstva i naredio povlačenje svih jedinica iz grada i okoline. Time su dvodnevna napadna dejstva za Banjaluku okončana.

Na osnovu takve odluke 3. brigada je dobila zadatak da se do zore 3. januara izvuče iz borbe zapadno od ceste Ivanjska - Banjaluka i da posedne položaj na liniji Joškova voda - Šešići - Palež, isturajući slabije delove do sela Motike radi kontrole pravca Banjaluka - Bronzani Majdan. Brigada se uputila na nove položaje bez 4. bataljona, kojim nije stigla da uruči naređenje, pa je i dalje ostao prema Ivanjskoj. Na novim položajima se kratko zadržala, odmah je krenula preko Bronzanog Majdana i Obrovca prema Tomini. U Obrovac je noću 4/5. januara pristigao i 4. bataljon. U toku marša prethodnog dana nju su kod Bistrice sustigli neprijateljevi tenkovi, ali ih je zaštitnica odbila uz vlastite gubitke od 1 poginulog i 1 ranjenog borca.

Uprkos svih napora, Banjaluka nije mogla biti zauzeta, mada su jedinice napadača na nekoliko mesta bile prodrle u grad. Trud ipak nije bio uzaludan, neprijatelju su nanešeni osetni gubici, poremećeni mnogi njegovi planovi, a stanovnici grada su na delu videli partizanske borce. Ni 3. lička brigada, kao ni ostale jedinice, nije izvršila svoj zadatak, nije osvojila aerodrom kod Zalužana jer je takav zadatak prevazilazio njene realne mogućnosti i snage, koje bi se i pri boljem ekonomisanju snagama verovatno pokazale nedovoljne. Prema podacima Štaba brigade u ovoj neuspeloj operaciji brigada je ubila 65, ranila 40 i zarobila 49 neprijateljskih vojnika. Zaplenila je 54 puške, 5 pištolja, 1 automat i nešto druge opreme, kao i značajnu količinu hrane.⁴⁰⁰

Grupisanje glavnine divizije na području Podrašnica, Šipovo, Medna, Jasenovi Potoci i sprečavanje prodora nemačkih snaga pravcem Jajce, Mrkonjić-Grad, Mliništa

Pošto su tokom decembra 1943. završili zamašne ofanzivne operacije u Sandžaku i istočnoj Bosni, Nemci su glavnim snagama 2. oklopne armije krajem decembra izbili u dolinu reke Bosne i gornjeg toka Neretve, odakle je trebalo da tokom januara 1944. prenesu dejstva na slobodne teritorije centralne i zapadne Bosne i Dalmacije. Plan tih nared-

⁴⁰⁰> Zb. IV-20, d. 47, 51, 137, 164, Zb. IV-21, d. 13, 22, 49; AVII, k. 796, br. reg. 18/5; k. 797, br. reg. 1/2a, 2/2a; br. reg. 1/7a, 2/7a, 3/7a, 4/7a, 8/1—4, 8/6¹, 8/7-4; Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, VII, 1958 Beograd; Milan Šijan, Treća lička brigada, VIZ, 1970 Beograd, str. 188-210. U dvodnevnim borbama za Banjaluku, prema našim podacima, neprijatelj je izgubio oko 600 poginulih i ranjenih i 991 zarobljenog vojnika. Zaplenjeno je: 4 mitraljeza, 46 puškomitraljeza, 19 automata, 650 pušaka, 52 pištolja, 1 minobacač 81 mm, 1 protivtenkovski top, veća količina municije; uništeno je: 5 tenkova, 2 aviona, 7 kamiona, elektr. centrala, parni mlin i postrojenja rudnika »Rakovačke Bare«. Peti korpus i obe brigade 1. proleterskog korpusa imali su oko 200 mrtvih i 400 ranjenih (Arhiv VII, k. 796, br. reg. 43/1, k. 797, br. reg. 1/2, k. 712, br. reg. 23/4; Mikroteka MNO Zagreb, film 4/11099). Neprijateljevih podataka o gubicima nema.

nih operacija Štaba 2. oklopne armije je bio: nastupanjem na više pravce jakih snaga sa linije Derventa - Teslić - Zenica - Sarajevo - Konjic - Jablanica ka dolini reke Vrbasa odbaciti snage 1. proletarskog i 5. korpusa od snopa glavnih komunikacija Brod - Sarajevo - Mostar i razbiti njihove jedinice, a po izbijanju u dolinu Vrbasa, produžiti glavnim snagama prema Livanjskom i Duvanjskom polju i potom u Dalmaciji, a pomoćnim snagama preko Kozare izbiti u dolinu reke Une. Radi sadržaja glavnim snagama koje nastupaju na zapad, iz rejonu Banjaluke uputiti jake motorizovane snage: delom dolinom Vrbasa ka Kotor-Varoši i Jajcu, a delom pravcem Banjaluka - Čađevica - Mrkonjić-Grad - Mliništa - Glamoč.

Dejstva iz doline Bosne i od Banjaluke počela su 3. januara 1944. U njima je Štab 2. oklopne armije angažovao glavninu 5. armijskog korpusa i delove 15. i 69. armijskog korpusa i 2. i 3. domobranskog korpusa - ukupno oko 5 jakih divizija. Za razmatranje dejstva 6. ličke divizije interesantno je nastupanje nemačkog 92. motorizovanog grenadirskog puka iz Banjaluke sa kojim je divizija bila u neposrednom obračunu, kao i dela snaga 1. brdske divizije i donekle u prvoj fazi dejstva 901. motorizovanog grenadirskog puka, takođe iz Banjaluke.

U trenutku počinjanja neprijateljskog nastupanja (3. januara 1944) 6. lička divizija je zatečena sa 1. brigadom sa tri bataljona u Bugojnu na odmoru kao korpusna rezerva i 2. bataljonom u Jajcu, sa 2. brigadom na pravcu Šujica - Kupres i 3. brigadom na maršu od Banjaluke prema rejonu Kozica - Tomina - Kijevo, gde je trebalo da se odmori i sredi, ali od toga nije moglo biti ništa.

Pošto je 901. motorizovani puk 2. januara intervencijom preko Bosanske Gradiške doveo do obustavljanja napada na Banjaluku, on je već sutradan produžio prema Kotor-Varoši. Naporedo s njim, 3. januara iz Banjaluke produžio je nastupanje i 92. motorizovani grenadinski puk prema Sitnici i Čađevici, slomio otpor iznenađene 3. proletarske krajiške brigade i Udarnog odreda 5. korpusa koje je odbacio na Manjaču, odakle su bočno dejstvovali, ali nastupanje puka nisu mogli zaustaviti tako da je 7. januara izbio u Čađevicu. Isto tako je odbačena u rejon Zmijanje i 13. krajiška brigada 10. divizije koja je takođe bočno dejstvovala. Sva ta bočna dejstva samo su donekle usporavala nastupanje 92. puka.

Saznavši da neprijatelj nastupa prema Čađevici, Štab 1. proletarskog korpusa je rano ujutro 7. januara kamionom prevezao 2. bataljon 1. brigade iz Jajca do Mrkonjić-Grada. Tamo se bataljon iskrcao i peške krenuo prema Čađevici sa zadatkom da posedne položaje na liniji: Debla međa - Vaganj - Kalaševica. Bataljon je toga dana oko 18 časova stigao u Rogolje, gde je obavešten da je neprijatelj već ušao u Čađevicu. Da se ne bi izlagao neizvesnosti i opasnosti od susretne borbe noću, bataljon nije produžio do određenih položaja nego je poseo položaj na liniji: Čelići Gradina (k. 909) - zapadna ivica Rogolja. Odande je, kao predstražu, jednu četvu izbacio na severozapadnu ivicu sela Podbrdo da izviđa prema neprijatelju, a kada on naiđe da mu pruža otpor i otežava popravku porušenog mosta kod Ponora. Čim je prebačen 2. bataljon iz Jajca u Mrkonjić-Grad, počelo je prebacivanje cele brigade iz Bugojna

na ovaj pravac. Iz Bugojna je u Jajce kamionima oko 8 časova 7. januara stigao 3. bataljon, odakle je peške upućen prema Mrkonjić-Gradu i gde je poseo položaj jugoistočno od grada u rejonu Okruglog brda (tt. 882), dok je 4. bataljon upućen u rejon Mračaja sa zadatkom da zatvori pravac Mračaj - Mliništa do dolaska 3. ličke brigade koja se tada nalazila na usiljenom maršu od Ključa. Prvi bataljon sa delom Štaba brigade ostao je u Bugojnu i tek je sutradan prešao u Jajce.

Pošto se povukla iz neuspelih borbi za Banjaluku, 3. lička brigada je usiljenim maršem 5. januara uveče stigla u rejon Tomine, s namerom da se malo odmori i prespava u rejonu Kozice - Tomina - Kijevo. Međutim, nju je još u maršu, nadomak pomenutog rejona, stiglo naređenje Štaba 6. divizije da odmah produži ubrzanim maršem i što pre stigne na prostoriju Podrašnica. Mada je ljudstvo bilo umorno i iscrpljeno, od preko potrebnog odmora nije moglo biti ništa. Brigada se odmah kod Tomine prebacila skelom na levu obalu Sane i produžila preko Ključa prema Podrašnici. Uz ogromna naprezanja malaksalih ljudi i konja brigada je neprekidnim maršem tokom dve noći i jednog dana stigla 7. januara pre podne na područje Medne, izbivši na pravac Podrašnica - Mliništa pre nailaska neprijatelja. Borci su bili toliko premoreni da bi na svakom zastanku, bez obzira na nevreme, svi trenutno pospali, gde bi se koji zatekao.

Iz rejona Medne brigada je istog dana posedala položaje južno od Podrašnice na taj način što je 2. i 3. bataljon uputila u Mračaj, gde su smenili 4. bataljon 1. brigade, zauzevši položaj na Severnoj kosi (k. 1160) - k. 970 - k. 855 - Čengića kosa (tt. 1181) sa borbenim osiguranjem na liniji Rustina gradina (k. 992) - Metaljka (tt. 766). U severnom delu sela Ilići smestio se 1. bataljon u gotovosti za protivnapad prema Podrašnici dok je 4. bataljon poseo položaj na Železnikovcu (Crni vrh tt. 1259) u rejonu Marića košara, s tim da bude spreman za protivnapad prema Mračaju. Mada je bilo jasno da ljudstvo nije sposobno za neku ozbiljniju borbu, položaji su se morali posesti. U toj teškoj situaciji događaji su slučajno tekli u prilog premorenoj 3. brigadi. Naime, nastojanje neprijatelja da najpre prodre u Mrkonjić-Grad i Jajce, a potom da se orijentiše na pravac prema Mliništima i Glamoču, ostavio je brigadi nekoliko dana neophodnog odmora na položajima. Iako su morali biti na položajima po velikoj hladnoći i snegu, borci su se po skrovitim mestima i uz vatru donekle mogli odmoriti i okrepiti i prikupiti dovoljno snage za napore koji su brzo usledili.

Zahvaljujući nadljudskim naporima 3. brigade, 6. lička divizija je 7. januara uveče uspela da posedne i zatvori pravce koje joj je odredio Štab 1. proleterskog korpusa u sledećem rasporedu: 1. brigada, ukupno 1.032 borca u stroju, sa dva bataljona zatvorila je pravac Mrkonjić-Grad - Jajce, sa jednim bataljonom u Mračaju pravac prema Mliništima, dok se njen 1. bataljon još nalazio u rejonu Bugojna; 3. brigada se razvijala u širinu rejona Mračaj-Podrašnica, dok je 2. brigada toga dana domarševala iz rejona Kupresa na područje Bugojna (verovatno u korpusnu rezervu), odakle je već 10. januara preko Kupresa krenula u Drvar radi obezbeđenja Vrhovnog štaba. Štab divizije je 7. januara iz Odžaka kod Kupresa stigao u Bugojno. Odatle je već sutradan sa 1. bataljonom 1.

brigade prevezen u Jajce, da bi se potom kod sela Jezera razdvojili - Štab divizije je otišao prema Šipovu u selo Duljci (na putu između Jezera i Šipova). Divizijska bolnica je već bila u Jasenovim Potocima. Intendantura i brdska baterija otišli su sa 2. brigadom iz rejonu Kupresa u Drvar. U Duljcima su 9. januara nemački tenkovi iznenada napali Štab divizije sa prištapskim delovima tako da se sa mnogo teškoća i nešto gubitaka povukao u Bešnjevo a sledećeg dana u Podkraj.

Prikupivši snage na konaku u Čadevici nemački 92. motorizovani grenadirski puk je 8. januara ujutro, po gustoj magli i hladnoći, nastavio nastupanje. Predstražnu četu 2. bataljona 1. brigade u Podbrdu je usled magle iznenadio i lako je odbacio. Brzo je popravio most i bez zadržavanja nastavio pokret. U rejon Rogolja stigao je oko 9 časova i sukobio se sa glavninom 2. bataljona oko porušenog propusta. Bataljon mu je pružio jak i odlučan otpor koji je neprijatelj uz podršku tenkova slomio, popravio propust i oko 12 časova ušao u Mrkonjić-Grad, odbacivši bataljon u Lisinu. U daljem nadiranju nemački puk je naišao na otpor 3. bataljona u rejonu Okruglog brda (tt. 882) koji je nakon oštre borbe odbacio na Lisinu, a sa kolonom produžio prema Jajcu.

Odvojivši se od Štaba divizije u Jezeru, 1. bataljon 1. brigade u koloni je produžio prema Mrkonjić-Gradu. Saznavši da neprijatelj nadire iz suprotnog pravca i da bi izbegao susret sa njim u koloni na putu, u rejonu sela Majdan, bataljon je počeo da skreće sa glavnog puta na sporedni (stari put) i u tom trenutku su na njega naleteli prednji motorizovani delovi 92 puka. Razume se, odmah su otvorili uragansku vatru po iznenađenom bataljonu u koloni. Bataljonski prednji delovi pokušali su da organizuju otpor, dok su se stražnji delovi dali u povlačenje i bekstvo. Borba je trajala kratko, otpor je brzo slomljen i bataljon je bio nateran na neuredno povlačenje preko otkrivenog zemljišta, tako da je pretrpeo velike gubitke u poginulim, ranjenima i zarobljenima. Među ostalima, zarobljen je i zamenik političkog komesara 1. brigade Simo Mrda, koji je istovremeno bio i sekretar Divizijskog komiteta KPJ.⁴⁰¹ Bataljon se potom prikupio u selu Tonkovac. Neprijateljska avijacija je tokom dana povremeno efikasno podržavala nastupanje 92. motorizovanog puka.

Ujutru 9. januara jedna kolona pomenutog puka ušla je u Jajce gde se sastala sa snagama 1. brdske divizije, a druga kolona je iz Jezera bila usmerena prema Šipovu i na putu zatekla u koloni 4. bataljon 1. brigade koji se, po naređenju Štaba divizije, kretao iz Mračaja (gde je predao položaj 3. brigadi) u selo Duljci (gde se nalazio Štab divizije) da bude divizijska rezerva. Bataljon se 10. januara zatekao u kanjonu Plive odakle se, iznenađen napadom nemačkih tenkova, jedva izvukao sa gubicima od 12 poginulih i nestalih u sela Vražić i Dakići. Najzad, posle navedenih iznenađenja i iskušenja nastalih uglavnom zbog slabe organizacije i obezbeđenja dejstava, 1. brigada se 10. januara prikupila na položajima u rejonu Gerzovo - Podkraj - Sokolac - Dragnjić Podovi da bi osujetila neprijateljski prodor iz Šipova prema Mliništima, štiteći time pozadinu i bok 3. brigade. U borbama od 8. do 10. januara, najviše

⁴⁰¹ GŠH je, po Titovom naređenju, Mrdu zamenio od Nemaca početkom aprila 1944. godine (J. B. Tito, Sabrana djela, tom 19, str. 52)

zbog iznenađenja 1. brigada je pretrpela velike gubitke od 18 poginulih, 19 ranjenih i 15 nestalih (zarobljenih), a izgubila je 2 mitraljeza, 4 puškomitraljeza, 2 laka minobacača, 39 pušaka, oko 8.000 metaka, 67 ručnih bombi, 92 mine za laki bacač, 21 konja, 20 samara i 2 sedla.

Kada je 92. motorizovani puk pomoćnom kolonom prodro u Šipovo, položaj 3. brigade u rejonu Mračaja postao je veoma nepovoljan i osjetljiv. Pretila je opasnost da neprijatelj prodorom iz Šipova u rejon Berići - Carevac, na komunikaciji Podrašnica - Mliništa, ugrozi brigadu s leđa. Stoga je brigada po naređenju Štaba divizije 10. januara napustila položaje u rejonu Mračaja bez borbe i povukla se u rejon Grabež - Berići - Carevac - Pecka radi zatvaranja pravca od Podrašnice. U tom cilju ona je 3. bataljon postavila u rejonu Carevca (tt. 973) sa zadatkom da izviđa neprijatelja na području Podrašnice, da mu ometa opravku porušenih deonica puta, održava vezu sa 1. ličkom brigadom kod Gerzova i da mu u slučaju napada spreči prodor u rejon Berići-Gradina (tt. 918). U rejonu Grabeža raspoređen je 1. bataljon radi obezbeđenja desnog boka brigade od Šipova i održavanja veze sa 1. brigadom. Na težištu odbrane brigade u rejonu Gradne (tt. 918) postavljen je 2. bataljon sa zadatkom da spreči prodor neprijatelja na područje Mliništa, dok je 4. bataljon zadržan u brigadnoj rezervi u zapadnom delu Berića. Inženjerskom vodu je naređeno da ruši put između Štrbine i Carevca, a prateća četa je pridata bataljonima. Jedinice su odmah pristupile uređenju položaja koliko su to uslovi dozvoljavali.

U toku 12. januara primećeno je jače grupisnje neprijateljskih motorizovanih snaga na području Podrašnice. Bio je to 92. motorizovani puk koji se povratio iz Jajca, radi nastupanja pravcem Podrašnica - Mliništa - Glamoč. Ujutro 13. januara on je prešao u nastupanje popravljajući u hodu porušene delove puta. Pokušaj izviđačkih organa i borbenog osiguranja 3. bataljona 3. brigade da ga uspore i zadrže nisu imali uspeha tako da je izbio pred Carevac gde je došlo do oštrog sukoba sa glavnom 3. bataljona. Sukob je bio veoma oštar i otpor bataljona izrazito jak, pa je neprijatelj zaustavljen mada je imao snažnu podršku artiljerije, minobacača i tenkova. Pošto mu je napad bio ukočen s fronta neprijatelj je vešto pribegao manevru i, koristeći maglu, neprimetno obuhvatio desno (istočno) krilo bataljona u nameri da ga napadom s fronta i s boka prisili na uzmicanje sa Carevca, što mu je i uspeo. Bataljon se povukao u Pecku gde je stavljen u brigadnu rezervu ostavivši jednu četku kod zaseoka Vasići radi zatvaranja pravca prema Peckoj. Ovladavši Carevcem neprijatelj je obustavio nastupanje da bi tokom noći dovukao pojačanja. Stoga on napušta Šipovo i snage sa tog pravca prebacuje na pravac Podrašnica - Mliništa. Pri tom manevru jedan mu je tenk naišao na minu i bio oštećen.

Eho žestoke borbe iz rejonu Carevca snažno je, tokom prepodneva 13. januara, dopirao do Vrhovnog štaba, smeštenog u rejonu železničke stanice Potoci, na istočnim obroncima Klekovače. Naime, pošto je noću 6/7. januara napustio Jajce, Vrhovni štab je u maloj kompoziciji šipadovom uskotračnom prugom preko stanica Pliva i Mliništa stigao na stanicu Potoci 9. januara ujutro, gde je ostao do noći 27/28. januara kada se premestio u Drvar. Tako se VŠ našao nedaleko iza odbrambene

nih položaja glavnih snaga 6. divizije (1. i 3. brigade). Nemajući uvida u njen raspored, kao ni u razvoj situacije na frontu, Tito telegrafirše 13. januara u 11,15 časova Štabu 1. proleterskog korpusa: »Hitno zatvorite pravac Mliništa dovlačenjem snaga Šeste ličke divizije. Izvestite o čemu se radi. Prikupite snage na sektoru Jasenovi Potoci-Mliništa«. Štabu divizije je naređenje preneseno već oko podne. Mada su mu snage već bile angažovane u teškoj borbi, Štab divizije je rano popodne iz sela Dakići, gde se nalazio od 11. januara, krenuo u Jasenove Potoke i naredio 1. brigadi da odmah »sa linije Podkraj-Sokolac-Dragnić krene na liniju Lipovac-Popovići-Glavica-Jasenovi Potoci sa zadatkom da u slučaju prodora neprijatelja kroz položaj 3. brigade, koja je upravo vodila žestoke borbe severno od Mliništa u rejonu Carevca, onemogućući neprijatelju prodor preko Mliništa prema Glamoču.⁴⁰²

Saznavši da se u toku noći 13. i 14. januara neprijatelj povukao iz Šipova pa je nestala opasnost za desni bok brigade, Štab 3. brigade je dalja dejstva planirao tako da sa 2. bataljonom brani Gradinu (tt. 918) s fronta, a da sa 1. bataljonom iz Grabeža i 3. bataljonom iz Pecke, sa istoka i zapada, napadaju neprijatelja u bokove, dok je 4. bataljon pomerio u rejon Medna-Marčeta, sa zadatkom da ne dozvoli neprijatelju prodor u ta sela i da ga u pogodnom trenutku napadne s leđa.

Oko 7 časova 14. januara neprijatelj je artiljerijom i minobacačima počeo snažno da tuče 2. bataljon na Gradini, zahvativši naročito njegovu četvu u rezervi, kojoj je naneo osetne gubitke. Po okončanju artiljerijske pripreme u napad na Gradinu krenula je pešadija podržata artiljerijom i tenkovima. Bataljon se držao čvrsto i uporno odbijao juriše neprijatelja, sve dok mu napad nije slomio. Za to vreme, 2. četa 1. bataljona tukla je sa Stankova vrha neprijatelja u bok koncentričnom vatrom iz sedam puškomitraljeza. Neprijatelj je uputio prema četi jače snage i u oštroj borbi zauzeo Stankov vrh, prisilivši četvu na povlačenje. Usledio je protivnapad 2. bataljona pa je neprijatelj bačen sa Stankova vrha. U toj celodnevnoj žestokoj borbi, kombinovanoj sa frontalnim otporom 2. bataljona na Gradini (tt. 918) i bočnim dejstvima 1. bataljona s istoka i 3. bataljona sa zapada, kao i dejstva 4. bataljona iz rejona Medna - Marčeta na začelje kolone severno od Carevca, neprijatelj je zaustavljen. Nije uspeo da osvoji Gradinu i prodre prema Mliništima i dalje prema Glamoču. U vreme žestokih borbi oko Gradine u pomoć 3. brigadi upućen je jedan bataljon 1. brigade da iz rejona Grabeža dejstvuje neprijatelju u bok. U tom žestokom okršaju 3. brigada je pretrpela velike gubitke od 14 poginulih, 19 ranjenih i 2 nestala borca.

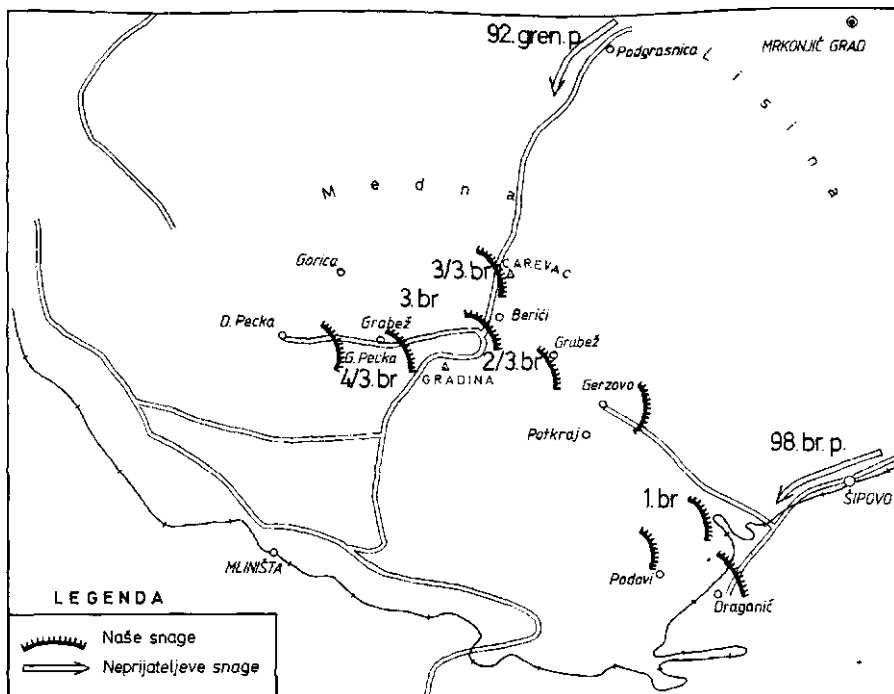
Neprijatelj je 14. januara silom prilika ponovo zanoćio u rejonu Carevca, mada je po planu već trebalo da nastupa prema Glamoču. U toku noći ponovo je dovlačio pojačanja od Podrašnice, uključujući i tenkove. Ovakav nepredviđeni razvoj događaja zabrinuo je više nemačko komandovanje. Shvativši da je 92. motorizovani puk zapao u teškoće i ocenivši da je njegov dalji prodor ozbiljno doveden u pitanje, u pomoć mu je upućen 98. brdski puk 1. brdske divizije iz rejona Kupresa, usmerivši ga preko Janja i Dragnić Podova prema Mliništima.

402) j B. Tito, Sabrana djela, tom. 18, str. 178; All, k. 797, br. reg. 14-19/2

Uočivši da neprijatelj noću grupiše jače snage u rejonu Carevca (po proceni Štaba 3. brigade stiglo je 150-200 vozila). Štab 6. divizije naredio je 3. brigadi da napusti položaje na putu (Gradinu) i da se čitava razvije zapadno od komunikacije Podrašnica - Mliništa bočno prema neprijatelju. Namera štaba bila je da se dejstvom 1. brigade sa istoka i 3. brigade sa zapada u bokove neprijatelja uspori njegovo dalje prodiranje, a da se snage ne izlažu frontalnom udaru. Nedugo zatim 3. brigada se rokirala zapadno od komunikacije na položaje: Gornja Pecka - Vasići - Novakovići - Marčete. Strogo taktički gledano, novi položaji su bili nepogodni i za napadanje i za odbranu jer ih je neprijatelj sa komunikacije nadvišavao, ali boljih nije bilo.

Prikupivši pojačanja tokom noći - a i 98. brdski puk je bio na domak Mliništa - 92. motorizovani puk je 15. januara ujutro krenuo u žestok napad na 3. brigadu u nameri da je što dalje odbaci od komunikacije i bez ometanja produži nastupanje. Naročito je žestoko napadnut 3. bataljon kod Vasića, pošto mu je ovaj svojom vatrom jako ometao prolaz cestom kroz Beriće. Oko 500 vojnika podržanih moćnom artiljerijom, tenkovima i avijacijom, u veoma oštroj borbi najzad uspeva da odbaci bataljon iz Vasića, a potom da kroz Beriće izbiju na Gradinu koju više niko nije branio. Usledio je jak napad 1. bataljona 1. brigada na Gradinu, ali ga je neprijatelj snažnom vatrom odbio. Osvajanjem Gradine neprijatelj je otvorio put prema Mliništima i Glamoču, ali je prolaz kolone i dalje bio gotovo nemoguć usled jakih bočnih dejstava 1. i 3. brigade. Neprijatelj je i toga dana ostao pritisnut za komunikaciju u rejonu Carevac - Gradina, gotovo u okruženju. Ali pomoć mu je već bila blizu, 98. brdski puk je pred veće izbio pred rejon Mlinište. Tada je štab 6. divizije prebacio 1. brigadu zapadno od komunikacije na liniju Jasenovi Potoci - Mliništa i tako zatvorio pravce koji iz rejona Mliništa vode prema Drvaru, što je i bio osnovni zadatak divizije. Pošto je komunikacija bila otvorena 92. motorizovani puk, uz pomoć 98. puka, mogao je da, posle četiri dana oštih borbi, produži preko Mliništa prema Glamoču. Uveče 16. januara jedna četa 2. bataljona 3. brigade napala je osiguravajuće delove 98. brdskog puka u Gornjoj Peckoj i tom prilikom ubila 5 i zarobila 10 neprijateljskih vojnika, zaplenivši 1 radio-prijemnik, 6 pušaka, 16 mula sa samarima, oko 1000 metaka i ponešto ostale opreme, a da sama nije imala gubitaka.

Kada je neprijatelj ovladao rejonom Mliništa i prodro u Glamoč, zapretila je opasnost da svoja dejstva usmeri prema Drvaru gde se već nalazio deo Vrhovnog štaba i najviše ustanove NOB Jugoslavije. U toj situaciji Štab 1. proleterskog korpusa orijentiše 6. diviziju, bez 2. brigade (koja se od 13. januara nalazila u okolini Drvara), na zatvaranje pravca koji od Mliništa vode u Drvar. U vezi s tim, Štab 6. divizije postavlja 1. ličku brigadu sa dva bataljona u Jasenove Potoke, jedan bataljon istura u rejon železničke stanice Mlinište, a jedan na Lipovac (tt. 1033). Treća brigada imala je jedan bataljon u Jasenovim Potocima, dva u Vrbljanima i jedan na liniji Čajderi - Ždrnje, Štab divizije sa prištapskim jedinicama smestio se u Vrbljanima, a divizijska bolnica u zaselak Uvala (zapadno od Vrbljana).

Borbe oko Draganića, Pecka, Medne i Mliništa. Početni raspored 8. januara do 22. januara 1944.

Posle podne 16. januara oko 150 neprijateljskih vojnika napalo je iz pravca Podgorja 2. bataljon 1. brigade kod železničke stanice Mliništa, ali je napad odbijen. Uveče oko 21 čas neprijatelj je ponovio napad iz tri pravca (putem ka stanici, šumom između pruge i puta i prugom) i prisilio bataljon da se za oko 500 metara povuče zapadno na novi položaj. Tada je neprijatelj iznenada naleteo na bataljonsku kuhinju, koja je iz Jasenovih Potoka na tovarnim konjima nosila večeru za bataljon i dva borca ubio i jednog zarobio, dok su ostali sa konjima uspeali da pobegnu nazad. Ujutro je 2. bataljon u Mliništimu zamenjen sa 3. bataljonom, ali je i njega neprijatelj napadom odbacio i prošao prema Glamoču.

Toga dana neprijatelj je sa oko 500 vojnika napadao i odbacio 3. bataljon 3. brigade u rejon Vasići - Ždranje - Čajderi - K. 646 i ovladao Peckom. U tom je 2. bataljon izbačen na Babine grede, a 3. bataljon je poseo Odžinu glavicu (k. 529), pa je neprijatelj u nadiranju zaustavljen, a nešto posle toga protivnapadom odbačen iz sela uz osetne gubitke. Brigada je imala 5 ranjenih i 2 poginula druga.

Pošto je prodro preko Mliništa prema Glamoču, neprijatelj je još nekoliko dana, kolonama u oba smera, održavao živ saobraćaj na ovoj komunikaciji, pa je dolazilo do daljih okršaja s njim. Prva brigada bila je raspoređena na području: Mliništa - Jasenov Potoci - Lipovac - Mihaljčići, a 3. brigada u rejonu Pecka - Jasenov Potoci, Vrbljani. Jedan

bataljon 1. brigade postavio je 18. januara zasedu u rejonu Lipovca, zapalio tri kamiona i naneo neprijatelju osetne gubitke u ljudstvu, dok je 3. brigada vodila oštru borbu sa neprijateljem u rejonu sela Vasići, izgubivši 3. borca. Sutradan se Štab divizije iz Vrbljana premestio bliže komunikaciji u Donju Pecku, a intendanturu je pokrenuo iz Drvara ka zaselku Busije (severno od Vrbljana), dok je bolnica i dalje bila u Uvali. Toga dana obe brigade su imale veoma oštre borbe sa neprijateljem na komunikaciji. Prva brigada se iz rejona Jasenovih Potoka prebacila sa tri bataljona istočno od komunikacije u rejon Grabeža i Berića, a jedan bataljon je i dalje ostavila u rejonu Mliništa. Pošto se jača neprijateljska kolona iz Glamoča čelom zadržala kod Protića (raskrsnica puteva Glamoč, Šipovo, Podrašnica) brigada je dobila zadatak da je napadne što je i uradila: sa 1. bataljonom sa linije k. 786 - k. 804, 4. bataljonom sa severnih padina Stankova vrha i 2. bataljonom od Gradine (tt. 918) preko Berića. Napad nije počeo jednovremeno, kako je bilo planirano, zbog slabe veze sa bataljonima. U napad je oko 12 časova 19. januara prešao usamljen 2. bataljon, podržan mitraljeskom vatrom, ali usled jake i precizne neprijateljeve vatre nije uspeo da izbije na jurišno odstojanje i pređe na juriš, već se zadržao na dostignutoj liniji. Zatim su u napad prelazili 1. i 4. bataljon. Prvi bataljon je uspeo da izbije na jurišno odstojanje i pređe na juriš koji je brzo odbijen, pa je bio prisiljen da se povuče na polazni položaj. Mada nisu uspeali u napadu, 1. i 4. bataljon su se zadržali na polaznim položajima i neprijatelj je do mraka činio napore da ih odbaci, no bez uspeha. Dok su bataljoni dosta neorganizovano bezuspešno napadali, jedna grupa mobilisanih civila, pod zaštitom jedne čete 2. bataljona, rušila je cestu prema Glamoču. Tom prilikom brigada je imala gubitke od 13 poginulih i 8 ranjenih boraca. Ceni se da je neprijatelju nanela gubitke od 16 poginulih i 22 ranjena vojnika. I sutradan brigada je sa tri bataljona pokušavala da napada, ali bez uspeha.

Pošto je i 3. brigada 19. januara prebačena sa zadatkom da u sa dejstvu sa Drvarskim partizanskim odredom napadne kolonu koja se zadržala na komunikaciji u rejonu Portići - Berići i ne dozvoli joj prolaz prema Podrašnici, Štab 3. brigade je Drvarski partizanski odred postavio prema Mračaju radi obezbeđenja od Mrkonjić-Grada i Podrašnice. Prvi i 4. bataljon uputio je ka Štrbini da posednu položaj k. 1071 - Ilići kako bi odatle bočno napali neprijatelja, s 3. bataljonom postavio je zasedu u rejonu Carevca, a 2. bataljon je u ulozu brigadne rezerve smestio u zaselak Milekić, severno od Carevca. Pošto je odbio napade 1. brigade u rejonu Protići - Berići, neprijatelj je iz Protića krenuo ujutro 20. januara, pre nego su 3. i 1. bataon 3. brigade uspeali da posednu određene položaje (3. u rejonu Carevca, 1. na k. 1071), i izbio na Previju južno od Štrbine. Istovremeno je jedna neprijateljska kolona pristizala iz severnog pravca i sukobila se sa Drvarskim partizanskim odredom i 4. bataljonom 3. brigade (1. bataljon još nije bio stigao na k. 1071). Mnogo nadmoćniji neprijatelj potisnuo je Drvarski odred i levokrilnu četu 4. bataljona, nanevši joj osetne gubitke (6 boraca poginulo). U tom je u rejon Sjenokosa, levo od 4. bataljona, na položaj stigao i 1. bataljon. Zajedničkim snagama oni su zaustavili neprijatelja, a potom odbili nekoliko njegovih napada.

Uporno napadajući sa severa i juga, neprijatelj uspeva da potisne 1. i 4. bataljon iz rejonu Štrbine i odbaci ih zapadno od komunikacije, da bi se ubrzo njegove kolone spojile, a zatim zajednički krenule prema Protićima. U rejonu Carevca tako ojačanu kolonu sačekao je i napao 3. bataljon 3. brigade, prisilivši je na razvijanje. Napadom razvijenih snaga, uz podršku artiljerije i tenkova, neprijatelj uspeva da odbaci ovaj bataljon zapadno od komunikacije i da produži prema Protićima i Berićima. Sutradan nastavlja pokret prema Mliništima, da bi narednog dana napustio ovo područje i otišao prema Glamoču i dalje prema Dalmaciji. Tim su bile okončane borbe 6. divizije sa 92. motorizovanim grenadirskim pukom i delovima 98. brdskog puka 1. brdske divizije. Dok je 6. divizija vodila teške borbe na pravcu Mrkonjić-Grad - Mlinište - Glamoč, pravac Glamoč - Drvar branila je od 14. januara 3. krajiška brigada 1. proleterske divizije. Ona je od 1. do 21. januara vodila oštre borbe sa 98. brdskim pukom na liniji Stekerovci - Hrtkovci.

U trinaestodnevnom borbama sa ova dva nemačka puka obe brigade 6. divizije pretrpele su ozbiljne gubitke. Prva brigada je imala 34 poginula, 27 ranjenih i 14 nestalih (zarobljenih), a procenjeno je da je ubila 46 i ranila 72 neprijateljska vojnika. Treća brigada je imala 30 poginulih, 53 ranjena i 2 nestala borca, procenivši da je ubila 145, više ranila i zarobila 10 neprijateljskih vojnika. Obe brigade imale su ukupne gubitke od 64 poginula, 80 ranjenih i 16 nestalih boraca.

Upornost i izdržljivost, podvizi i junaštva, koja su činili Ličani u danonoćnim teškim borbama sa nadmoćnim i neuporedivo bolje opremljenim neprijateljem nisu mogli ostati nezapaženi ni u Vrhovnom štabu. U slaboj odeći i gotovo nikakvoj obući, po dubokom snegu i velikoj hladnoći oni su izdržali natčovečanske napore u marševima i u borbama. Bodrost duha i čvrstina volje da se istraje i izvojuje pobeda nad surovim neprijateljem savladavala je fizički umor i malaksalost. Visoko ceneći uložene napore i žrtve, Vrhovni komandant im je javno odao priznanje i zahvalnost.

Prebacivanje glavnine divizije u rejon Drvara radi obezbedenja Vrhovnog štaba NOV i POJ. Akcije 3. brigade na području Podrašnice, Mrkonjić-Grada i Jajca. Popuna divizije i partijsko-politički rad

Kad je neprijatelj 22. januara napustio Mliništa i otišao prema Glamoču, 1. brigada se sa tri bataljona prebacila istočno od komunikacije u sela Dragnjić, Sokolac i Podkraj, a jedan bataljon je ostavila u Jasenovim Potocima, s tim da jednu četvu drži u Mliništima. Narednih dana (do 1. februara) ona je ostala na odmoru i oporavku uglavnom u tom rejonu, gde joj se ubrzo priključio i bataljon iz Jasenovih Potoka, organizovano rušeći i prekopavajući cestu između Berića i Gradine. Brigada je dva bataljona 2. februara uputila iz rejonu Podkraj - Sokolac u Vrbljane, a sa druga dva se zadržala u Dragnjiću i Gerzovu. Narednih dana bataljoni iz Vrbljana su prebačeni na železničku stanicu Potoci (k. 1028), odakle su vozom upućeni u Drvar, dok su se druga dva bataljona iz

Dragnjića i Gerzova premestili u Vrbljane, na železničku stanicu Potoci, da bi 5. februara i oni stigli vozom u Drvar. Po pristizanju u Drvar 1. brigada se 7. februara razmestila na prostoriji Šipovljani, Trnjak, Trninić Brijeg. Toga dana se 2. brigada sa dva bataljona zatekla oko Drvara, dok su druga dva deystvovala na području Donjeg Lapca. I Štab divizije se sa prištapskim delovima, 4. februara, ukrao na stanici Potoci u voz i sledećeg dana oko 7 časova stigao u Drvar, a zatim se smestio u Trninić Brijegu a prištapski delovi divizije u selima Trninić Brijeg, Zaglavice i Zorići. Tako se 6. divizija sa dve brigade ponovo našla u Drvaru, kroz koji je pre tri meseca promarševala u centralnu Bosnu, sada radi zaštite Vrhovnog štaba, dok joj je 3. brigada u to vreme ostala u rejonu Mrkonjić-Grada, odakle je 9. februara prebačena na pravac Glamoč-Drvar. Tamo je ostala do početka aprila 1944. Po oceni Štaba divizije u proteklim borbama 3. brigada su dobro držala i snalazila, dok je za 1. brigadu prestrogo rečeno da je podbacila.

Pošto je 20. januara okončala borbe sa neprijateljem u rejonu Štrbina - Carevac - Berići, 3. brigada se 2-3 dana zadržala na odmoru u rejonu Medna - Štrbina - Carevac. Odande je dva bataljona 22. januara uputila u Podrašnicu da rasteraju grupu od 70 četnika koji su se tamo okupljali. Tokom sledećeg dana vršeno je izviđanje i pripremanje akcije na Mrkonjić-Grad, koji su držali četnici a 24. januara su dva bataljona bez otpora ušli u grad pošto su se četnici razbežali. Razmeštena po jednim bataljonom u Podšiljku, Mrkonjić-Gradu, Mračaju i u Podrašnici, brigada se narednih dana orijentisala na hvatanje i gonjenje četnika, koji su izbegavali borbu sa krupnijim jedinicama - napadali su kure, manje grupe boraca i pozadinske ustanove.

Oslobodivši Mrkonjić-Grad, brigada se više orijentisala prema Jajcu, tako da je 28. januara 2. bataljon uputila i smestila u Prisoje i Gornje Mile sa zadatkom da izviđa neprijatelja u Jajcu, a po potrebi da posedne položaj na kotama 826 i 728 (zapadno od sela Mile). Prvi bataljon je smestila u Magaljdolu radi kontrole prostora prema Vrbasu i održavanja veze sa delovima 1. proleterske divizije u Barevu, dok je 3. bataljon zadržan u Mrkonjić-Gradu kao brigadana rezerva, a 4. bataljon u Podšiljku (zapadno od Mrkonjić-Grada) radi izviđanja prema Manjači i održavanja veze sa 13. krajiškom brigadom u rejonu Čadavica - Orahovljani. Štab brigade se smestio u Mrkonjić-Gradu, brigadna ambulanta u Okandžijama, a komora u Šilovu. U takvom rasporedu brigada je ostala do 9. februara, kada je po zlu vremenu i uz velike napore krenula prema Glamočkom polju. Tokom boravka oko Mrkonjić-Grada ona je imala nekoliko sukoba sa grupama četnika koje su vršljale na tom području i terorisale sve one koji su bili protiv njih. Prilikom dolaska u Magaljdol 1. bataljon se 28. januara sukobio sa grupom četnika koji su, uz pucjavu nasumice, bezglavo pobjegli iz sela. U tome bekstvu 4 četnika su ubijena, 8 ih je ranjeno, a 1 je zarobljen. Narednog dana grupa starešina 1. bataljona, prilikom izviđanja prema Jajcu, sukobila se sa grupom od oko 70 četnika između Vrbica i Mile u proterala ih prema Jajcu. I iz Donje Liskovice četnici su 29. januara pobjegli pre nego što ih je četa 1. bataljona napala.

U svakodnevnom izviđanju i gonjenju četnika Štab 3. brigade steo kao je određeni uvid u njihov raspored i jačinu na području Jajca, pa je odlučio da protiv njih preduzme jednovremenu i široku akciju. Bilo je planirano da se akcija izvede noću 29/30. januara. Trebalo je sa 1., 2. i 3. bataljonom očistiti sela Vrbicu, Carevo Polje i Pešnik (sve severno od Jajca). Kada je akcija trebalo da počne, 1. bataljon nije mogao da učestvuje jer je bio angažovan u obezbeđenju bolnice 1. proleterske divizije koja se te noći prebacivala preko Vrbasa i vodila oštru borbu sa četnicima na Goljoj planini u rejonu Jelika (tt. 1001), odakle je u sadejstvu sa 13. proleterskom brigadom »Rade Končar« zbacio četnike i proterao ih prema Jajcu. U toku 30. januara 2. bataljon je u dva navrata odbio ispade Nemaca iz Jajca u pravcu Prisoja i Jezera. Uveče je ovaj bataljon proterao četnike iz Careva Polja u Jajce. Prema oceni Štaba brigade u akcijama na području Jajca ubijeno je 17 i zarobljeno 3, dok je veći broj neprijateljskih vojnika, uglavnom četnika, ranjen.

Još dok se Štab divizije nalazio u Mednoj (1. februara) za popunu divizije stiglo je 295 boraca iz prekomorske brigade, dobro opremljenih (odevenih i obuvenih) i naoružanih sa 260 pušaka i 4 puškomitraljeza. Zatim je 80 prekomoraca stiglo 25. februara, a 15. marta još njih 16. Bili su to uglavnom Hrvati i Slovenci iz krajeva do rata pod Italijom i internirani Crnogorci. Upravo je 10 Crnogoraca, od 391 prekomoraca, otišlo iz 6. divizije 27. februara u crnogorske jedinice. U 1. proleterski korpus tada je stiglo oko 1.700 prekomoraca.⁴⁰³ Ovom popunom brojno stanje divizije je poboljšano, tako da je svaka brigada imala po oko 1.000 boraca. Osim toga, od 1. korpusa je 18. februara stiglo i 17 bivših domobrana na raspored u diviziju a došlo je i desetak dobrovoljaca iz Like. Bila je to prva ali i jedina značajna popuna divizije od odlaska iz Like do dolaska u Srbiju. Divizija je već do tada bila pretrpela ozbiljnije gubitke, pa je popuna jedinica predstavljala ozbiljan problem. Nemajući drugih izvora pokušalo se prikupiti što više onih koji su iza divizije zaostali u Lici. Naime, Štab divizije je računao da iz svake brigade ima najmanje oko 100 sposobnih boraca zaostalih u Lici, bilo da su ostali kao ranjeni ili bolesni ili su svojevremeno napustili jedinice pred polazak u Bosnu. U tom cilju je oko 10. februara poslao iz Drvara svog obaveštajnog oficira Srđana Brujića u Liku sa spiskovima zaostalih boraca po brigadama, sa zadatkom da ih pomoću vojnoteritorijalnih komandi i NOO-a prikupi i dovede. Nema podataka kako se ova inicijativa završila, ali po svemu sudeći nije dala željene rezultate, prosto zbog toga što su svi ti borci već bili stupili u neku od novoformiranih jedinica u Lici, a najviše u 1. brigadu 35. ličke divizije, koja je tada bila u formiranju. U diviziju je iz Like 21. februara došlo 60 omladinki, 19. marta 38 i 21. marta još 60, tako da je krajem marta u diviziji ukupno bilo 383 žene. Od kraja novembra 1943. do kraja marta 1944. u diviziju je došlo ukupno 578 boraca.

Prema operacijskom dnevniku divizija je 31. januara 1944. brojala 3.336 boraca, naoružanih sa 2.518 pušaka, 203 puškomitraljeza, 36 mitraljeza, 28 lakih minobacača, 11 minobacača 81 mm, 4 protivtenkovske puške, 1 protivtenkovskim mitraljezom, 1 protivtenkovskim topom i 2

403) Albert Klun, Prekomerc i narodnooslobodilni vojni, Kopar 1976, str. 40.

brdska topa 75 mm. Ako se podsetimo da je 9. novembra 1943. u stroju imala 3.868 boraca, proizilazi da je na maršu i u vojevanju po Bosni za manje od tri meseca izgubila 532 borca (oko polovine jedne brigade). Razume se, nisu to bili sve ranjeni i poginuli, mada ih je bilo najviše, već je tu bilo bolesnih, promrzlih, smrznutih, a i dobar broj dezertera. Dolaskom prekomoraca 1. februara u dnevniku divizije je već 2. februara zapisano da divizija ima 3.631 borca. Prema izveštaju Štaba 1. proleterskog korpusa, divizija je 15. februara u stroju imala 3.240 muških i 278 žena, ukupno 3.518 boraca.

Prema neobjavljenim zabeleškama tadašnjeg političkog komesara divizije Dragoslava Mutapovića, tada je za sekretara divizijskog partijskog komiteta umesto zarobljenog Sime Mrđe izabran Časlav Božović, zamenik političkog komesara 1. brigade. Pošto je ocenjeno da sekretar divizijskog komiteta mora biti Ličanin, to se na sastanku divizijskog komiteta 27. februara na dnevnom redu ponovo našlo pitanje izbora sekretara komiteta pa je na tu dužnost izabran Dane Čuić, zamenik političkog komesara 3. brigade, umesto Božovića koji je otišao na politički kurs. Toga dana Mutapović je zabeležio da 1. brigada (ne daje brojno stanje) ima 288 članova KPJ i 55 kandidata; 2. brigada 1100 boraca, od toga 260 članova KPJ i 40 kandidata i 3. brigada 1.030 boraca, od toga 247 članova KPJ, 33 kandidata i 256 skojevaca. Isto tako, 4. aprila 1944. zabeležio je da 1. brigada ima 296 članova KPJ na licu i 34 u rashodu, 34 kandidata i 251 skojevca, a 2. brigada ima 303 člana KPJ na licu, dok za 3. brigadu podatke nije zabeležio. Jedinice oko Štaba divizije (inžinjerijska četa, brdska baterija, štapska četa, bolnica, intendanatura, kulturna ekipa, štapska ćelija, prištapske jedinice) imale su ukupno 118 članova KPJ, 16 kandidata i 80 skojevaca.

Već je pominjano da je stanje odeće i obuće u diviziji bilo veoma loše, pa kad su se brigade vratile u okolinu Drvara, pokušano je da se iz Like što god dobije za odeću i obuću. Tako je Nikola Pejnović član divizijskog komiteta i zamenik političkog komesara 2. brigade, napisao 15. januara 1944. pismo Okružnom komitetu KPH za Liku u kojem iznosi veoma tešku situaciju u pogledu odeće i obuće i moli da se preko organizacije žena i omladine za borce 6. divizije prikupi što više vunениh džempera, čarapa, rukavica, cokolja (vuneni priglavci podašiveni neštavljenom kožom), šalova i drugog, jer je u Bosni strahovita zima. Pismo je poslato po obaveštajnom oficiru 2. brigade Jovi Kovaču, koji je zadužen da i usmeno izloži težinu situacije u Okružnom komitetu. Nema podataka kako se ova akcija završila. Verovatno je naišla na odziv, pošto je Okružni komitet već 21. januara poslao pismo kotarskim komitetima da na tome porade.

Cim bi nastupilo izvesno zatišje, ili duži odmor jedinica, pristupalo bi se temeljitoj analizi proteklih dejstava po vojnoj i političkoj-partijskoj liniji radi sticanja novih iskustava i pouka za dalji rad i borbu. U tom cilju, vojne starešine su održavale sastanke i konferencije sa potčinjenima, a politički organi i partijske organizacije prilazili su analizi uočenih problema s političkog stanovišta. U tim raspravama ocenjeno je da politički nivo komandnog kadra, pa time i boraca, nije na dovoljnoj političko-ideološkoj visini pa su štab divizije i divizijski komitet rešili da

se pojača planski i sistematski rad u jedinicama kako bi se starešine osposobile za događaje koji nailaze - da spremni stanu na čelo omasovljenih jedinica kada uskoro počne masovan priliv novih boraca u NOVJ. U tom cilju, početkom januara 1944, u Štabu divizije (polit, odjelu i divizijskom komitetu) sročeni su političkim komesarima brigada i bataljona dostavljeni plan i program političkog obrazovanja boraca i starešina u jedinicama u narednom periodu.

Planom je utvrđeno deset glavnih tema, ali gotovo uz svaku je dato još po nekoliko pomoćnih, koje, u stvari, proširuju, dopunjuju i produbljuju glavnu temu. Prema tome, plan je bio dugoročno i široko koncipiran a, pored toga, insistiralo se da se ne shvati bukvalno, da se njime ne sputava inicijativa već da se smatra kao kostur koji će se u sprovođenju dopunjavati aktuelnim temama koje budu ikrsavale iz daljeg razvoja borbe. Evo kako je taj plan izgledao po temama: 1) Oktobarska revolucija (pomoćne: Prvi imperijalistički rat i Versajski mir), 2) Fašizam (pomoćne: Kapitalističke zemlje do pojave fašizma, Fašizam u Italiji i Nemačkoj), 3) Dvadeset dve godine versajske Jugoslavije (pomoćne: Spoljna i unutrašnja politika Jugoslavije, Borba KPJ), 4) Oslobođilački rat, 5) Rukovodeća uloga SSSR-a u narodnooslobođilačkom ratu (pomoćna: Atlantska povelja, Moskovska konferencija, Teheranska konferencija), 6) NOB i uloga KPJ, 7) Stvaranje i razvoj NOVJ, 8) Narodna vlast, 9) SSSR (pomoćne: Uređenje zemlje socijalizma, Crvena armija, Život i rad u SSSR-u), 10) Nova Jugoslavija. Tako ambiciozno postavljen plan i program izražavao je tadašnja iskrena politička ubeđenja, htenja i gledanja. U nastojanju da se u jedinicama gradivo jednoobrazno i temeljito obrađuje, propisan je i metod kako to treba raditi i sprovesti. Najpre su politički komesar bataljona, njegov zamenik, politički komesari četa i njihovi zamenici, politički delegati vodova i istaknuti borci na posebnom sastanku obrađivali temu, o čemu su unapred morali biti obavješteni. Za svaku temu je određivan referent koji je izlagao i obrađivao bitna pitanja teme, potom je sledila diskusija i na kraju je referent vršio proveru znanja propitivanjem prisutnih, bez obzira na dužnost i položaj. Potom se sa obradom teme išlo među borce. Nastojalo se da se tema na taj način obradi na konferenciji bataljona, a ako to nije bilo moguće radilo se po četama, što je bio najčešći slučaj. Višemesečni naredni boravak divizije na području Drvara, Donjeg Lapca i Srba odnosno Glamoča i Livna (3. brigada) pogodio je realizaciji plana i programa.⁴⁰⁴

Borbe 3. brigade na području Livna

Kada je Vrhovni štab NOV i POJ stigao u Drvar, Štab 1. proleterskog korpusa poverio je njegovo obezbeđenje 6. ličkoj diviziji. U vezi s tim najpre je iz Bugojna u Drvar upućena njena 2. brigada radi neposredne zaštite Vrhovnog štaba i najviših ustanova NOV Jugoslavije od neprijateljskih dejstava sa komunikacije Bihać - Lapac - Srb - Knin,

⁴⁰⁴⁾ Ali, k. 797, br. reg. 2/3, 3/2, 1/4- k 799, br. reg. 2/3, 2/4; k. 800 br. reg. 6-4/9, 6-5/9; mikrofilm 1/106-115; Zb. IV-21, d. 49, 104, 121, 124, 144, 151, 166, Zb. IV-22, d. 42; Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, VII, 1958 Beograd, str. 47-59.

kojom su saobraćale i menevrisale jake nemačke snage, dok su ostale snage divizije (dve brigade i ostalo) pregrupisane da zatvore prilaze Drvaru sa pravca Mrkonjić-Grad-Mliništa. Pravac od Livna peko Glamoča i Prekaje prema Drvaru zatvarala je 3. krajiška proleterska brigada. Budući da su jake nemačke snage, koje su tokom januara preko centralne Bosne izbile u Livanjsko i Glamočko polje, početkom februara prenele dejstva u Dalmaciju, Štab 1. proleterskog korpusa pregrupisao je svoje jedinice. On je 1. proletersku diviziju orijentisao na dejstva u centralnoj Bosni, dok je 6. diviziju stavio u zadatak da se glavnim snagama iz rejonu Drvara orijentiše za dejstva na komunikaciji Donji Lapac - Srb - Knin i da zatvori sve pravce koji od Donjeg Lapca do Knina vode prema Drvaru, a da pomoćnim snagama zatvori pravac Livno - Glamoč - Drvar. Štab 6. divizije je radi toga 5. februara u Drvaru prema pomenutoj komunikaciji koncentrisao 1. i 2. brigadu, dok je prema Livnu usmerio 3. brigadu.

U skladu sa ovim pregrupisavanjem 3. krajiška brigada je povučena iz rejonu Štekerovci - Rore sa pravca Glamoč - Drvar i 7. februara je u rejonu Mrkonjić-Grada smenila 3. ličku brigadu koja se potom uputila u Glamočko polje da zatvori pravac Livno-Glamoč - Drvar. Ona je 10. februara stigla u rejon Rore - Vagan nakon teškog marša od Mrkonjić-Grada preko Mliništa do Vagana. Marš je bio izuzetno težak, po snegu i vejavici, pa je bilo i žrtava od smrzavanja. Pristigavši u pomenuti rejon jedinice su se sklonile u razmestile u tim okolnim selima po kućama i bajtama gde su se narednih desetak dana odmarale. Mada nije bilo nikakvih borbi, oporavak ljudstva i sređivanje jedinica bili su jako otežani zbog nestašice hrane. Ono malo hrane doneto iz rejonu Mrkonjić-Grada brzo je potrošeno pa je nastalo pravo gladovanje. Sela u Glamočkom polju, u operacijama tokom decembra 1943. i januara 1944, nemačke trupe su potpuno spalile, poharale i ekonomski uništile. Retka domaćinstva zaostala po selima bila su do kraja iscrpena davanjem hrane za jedinice NOVJ, pa su i sama bukvalno gladovala. Narodnooslobodilački odbori su sa mnogo truda i napora uspevali da dnevno pribave poneko bravče ili malo mekinja, ječmenog i zobenog brašna nedovoljnog i za slabu kašu. O parčetu hleba se nije moglo ni sanjati. Teška glad uz veliku hladnoću jako su iscrpljivali borce i uticali na njihovu borbenu sposobnost i moral. Izlaz iz te nepodnošljive situacije Štab brigade je našao u takozvanim »ekonomskim akcijama«. Naime, pojedine čete i bataljoni upućivani su u sela oko Livna, koja neprijatelj nije pljačkao ni palio, da rekvizicijom stoke i namirnica obezbede hranu za brigadu.

U drugoj polovini februara brigada je od Štaba 1. proleterskog korpusa, preko Štaba divizije, dobila zadatak da aktivno izviđa neprijatelja u Livnu i oko njega, pa je deo snaga odmah pomeren u Glamoč i južni deo Glamočkog polja. Odatle je jedna četa 2. bataljona upućena u izviđanje prema Livnu. Ona je noću 21/22. februara napala ustašku posadu u selu Priluka i tom prilikom zarobila 6 ustaša. Od velike hladnoće u četi je promrzlo 10 boraca. Četa je ustanovila da se u Priluci nalazi posada od oko 110 ustaša, a da u Livnu pored ustaša ima i oko 400 nemačkih vojnika sa nekoliko tenkova i nešto artiljerije. Međutim, u datoj situaciji važnije je bilo saznanje da se u selima neposredno oko

Livna mogu naći i pribaviti izvesne količine hrane za borbe. U tom cilju uspostavljena je veza sa Glamočkim i Livanjskim partizanskim odredom od kojih su dobijeni detaljniji podaci o situaciji i ekonomskom stanju po selima na širem području Livna.

Prikupivši podatke o selima i o neprijatelju u Livnu, Štab brigade je rešio da ukloni posadu iz Priluke, zauzme ovo selo i pretvori ga u bazu za dalje akcije. Istovremeno je trebalo upasti u Zastinje neposredno uz Livno, gde su se nalazili izvesni ustaški komorski delovi, potom demonstrirati napad na Livno i uz put pretresti sela Mali i Veliki Kablič i Suhaču kako bi se zaplenilo bar nešto municije, a naročito hrane. U akciju su upućene dve čete 2. bataljona i jedna četa 1. bataljona pod komandom komandanta 2. bataljona Đure Ugarka Coge, kojima su sa dejstvovali pomenuti partizanski odredi. Planom je bilo predviđeno da Livanjski i Glamočki partizanski odredi pročiste od ustaša sela između Priluke i Livna i da demonstriraju napad na Livno, dok su dve čete 2. bataljona dobile zadatak da napadnu ustaše u Priluci, a četa 1. bataljona komorske delove u Zastinju. Akciju je trebalo izvesti 25/26. februara 1944.

U duhu tog plana dve čete 2. bataljona prebačene su 24. februara iz sela Šumnjaci u Glamoč, a četa 1. bataljona u Dolac (jugoistočni deo Glamočkog polja), gde se nalazio Livanjski partizanski odred. Čete 2. bataljona su po snegu i vejavici narednog dana krenule prema Priluci i uveče upale u selo koje su ustaše prethodnog dana napustile i otišle u Livno. Popodne 26. neprijatelj je iz Livna sa oko 150 vojnika i dva tenka napao Priluku, ali je odbijen i odbačen nazad. Sledećeg dana i ostali delovi 2. bataljona prebačeni su u Priluku odakle su njegove dve čete 28-og uveče upale u Livno i ubile 8 ustaša i 6 Nemaca, zaplenile 2 sanduka municije, 2 puške i 5 konja, izgubivši dva borca. Narednog dana, pošto je postavio obezbeđenje prema Livnu, 2. bataljon je jednom četom izvršio rekviziciju hrane u selima Mali i Veliki Guber (jugozapadno od Livna) gde je, pored ostalog, rekyirirano 40 goveda i 50 ovaca za intendanturu brigade. Posle toga bataljon se povukao u Priluku i Kablič, isturivši osiguranje na k. 993 prema k. 1126.

Doznajući da su se nemačke trupe povukle iz Livna još 24. februara, a u njemu ostalo oko 400 ustaša, Štab 3. brigade je i ostale bataljone privukao bliže Livnu radi boljeg snabdevanja hranom iz sela Livanjskog polja a i radi zauzimanja grada, ako se ukaže prilika. U toku 27. februara 1. bataljon je iz sela Šumnjaci prebačen u Dragnić, a iz Prekaje i Crnog Vrha privučeni su 3. i 4. bataljon u Vagan, dok se Štab brigade premestio u Jakir (istočno od Glamoča). Prvi bataljon je 28. stigao u Dragnić odakle je narednog dana krenuo u nasilno izviđanje Livna sa istočne strane. Međutim, pošto je u međuvremenu u Livno stiglo pojačanje od 6 tenkova i oko 100 vojnika iz legionarske 369. divizije, bataljon je naišao na odlučan otpor i bio prinuđen da se povuče na položaj Mučovača (tt. 1227) - Podgreda (istočno od Livna), odakle je narednih dana vršio ekonomske akcije u selima južno od Livna.

Poslednjeg dana februara 3. lička brigada nalazila se razvučena na velikom prostoru Glamoča i Livna. Sa dva bataljona ona je držala položaje istočno (1. bataljon) i severozapadno (2. bataljon) od Livna, dok

su joj se druga dva bataljona (3-ći i 4-ti) nalazili daleko pozadi u rejonu Vagana u Glamočkom polju.

Zbog čestih akcija bataljona u neposrednoj blizini Livna neprijatelj je bio prinuđen da pojačava njegov garnizon i da češćim ispadima otklanja pritisak na grad. U tom cilju je 1. marta oko 100 vojnika, potpomognutih sa tri tenka, napalo 2. bataljon kod sela Kabličići, odbacili ga i ušli u Priluku, gde su iznenadili bataljonsku komoru. Ljudstvo komore je uspelo da se izvuče a neprijatelj je zaplenio tri kuhinjska kazana. Odbačeni bataljon ubrzo se sredio i prešao u protivnapad pa se neprijatelj povukao, ostavivši na poprištu dva poginula vojnika. U isto vreme neprijatelj je drugom kolonom, takođe iz Livna, sa 100 vojnika i tri tenka napao 1. bataljon na položaju Mučovača (tt. 1227) - zaseok Podgreda, uz sadejstvo četnika iz Šujice preko k. 1187 koji su bataljonu dolazili iza leđa. Mada jako ugrožen s čela i s leđa, bataljon je pod pretnjom okruženja prihvatio oštru borbu i oba napada odbio, da bi se potom povukao u Potočane (oko 5 km istočno od Livna). Iz Potočana je bataljon uveče prešao u Dobro, gde je tokom noći izvršio rekviziciju hrane, a potom se uputio u Dragnić, ostavivši prema Livnu manje delove. Narednog dana deo 2. bataljona pratio je grupu oficira koja je iz Drvara išla prema Gornjem Vakufu, među kojima su bila i dva oficira sovjetske armije.

Da bi se olakšala ishrana jedinica, 3. bataljon je 3. marta iz Vagana prebačen u Ljubinić (severozapadno od Livna i Priluke) u Livanjskom polju. Nekoliko dana potom, 4. bataljon iz Vagana je smenio 2. bataljon na položajima prema Livnu (u rejonu Priluke i Kabličića), a ovaj je stavljen u brigadnu rezervu u selo Jakir. Štab brigade se premestio iz Jakira u Vidimlje. Držeći položaje prema Livnu, 3. i 4. bataljon su povremeno upućivali odgovarajuće delove u ekonomske akcije u selima na zapadnom obodu Livanjskog polja.⁴⁰⁵

U toku 7. marta neprijatelj je delom snaga iz Livna napao delove 1. bataljona u selu Podkraj i naterao ih na povlačenje pri čemu su 4 borca poginula. Držeći položaje prema Livnu na planinskom zemljištu, u dubokom snegu i po velikoj hladnoći, borci su bili izloženi izuzetno velikim naporima, jer nije bilo ni kuća ni koliba u koje bi se mogli bar malo skloniti i zagrijati. Uz slabe vatre po skrovitim mestima snažna i veoma hladna bura ih je nemilosrdno šibala i danju i noću.

Neprijatelj je svoj garnizon u Livnu pojačavao snagama 1. bojne 6. ustaškog zdruga, i manjim delovima nemačke 369. legionarske divizije. Štab 3. brigade je ocenio da neprijatelj priprema napad na brigadu pa je 14. marta izdao zapovest bataljonima za odbranu pravca Livno-Glamoč. Zadržavajući bataljone i dalje u dotadašnjim rejonima sa zadacima aktivnog izviđanja prema Livnu i vršenja ekonomskih akcija, Štab brigade je naredio 1. bataljonu da iz Draganića drži i brani položaj na Mrđenovcu (k. 1251) i Deroguzu (tt. 1123), a 4. bataljonu (iz Priluke) položaje na brdu Krugu i Šušnjevači (k. 1052) iznad Malog i Velikog Kabličića. Međusobnu vezu trebalo je da bataljoni održavaju preko k. 1170 iznad sela Suhače. U slučaju neprijateljevog prodora prema Glamoču

405) Zb. IV—22, d. 42, 117, 122; Zb. IV-23, d. 16; AVII, k. 769, br. reg. 14/3; k. 797, br. reg. 8/2.

ovi bataljoni su dobili zadatak da glavni položaj za odbranu posednu na liniji: k. 1081 (istočno od puta Priluka - Glamoč) - k. 1153 - Blagodija (k. 1278 i k. 1334) - Drinovac (tt. 1324) - Smiljevac, s tim da 4. bataljon brani položaj od k. 1081 do k. 1153, a 1. bataljon od k. 1278 do Smiljevca. Prihvatni položaj za 4. bataljon određen je na Jaukovicu. Treći bataljon iz Ljubinića trebalo je da, u slučaju jačeg napada neprijatelja, delom snaga posedne položaje severno od Samograda, na liniji k. 1147 i k. 1033 (zapadno od puta Priluka - Glamoč) a glavnim snagama da sprečava nastupanje neprijatelja grebenom Grbice (tt. 1406) i Kurozeba. Drugi bataljon u ulozi brigadne rezerve u Jakiru (oko 3 km istočno od Glamoča) dobio je zadatak da kad počne napad posedne Gredu i Kuk (k. 1138, k. 1141) jugoistočno od Glamoča. Štab brigade se nalazio u Vidimljama.

Oko 6.30 časova 15. marta napalo je oko 300 ustaša sa 4 tenka predstražne položaje 4. bataljona iznad Kablića gde su naišli na jak otpor. Za to vreme glavnina bataljona je posela položaj k. 1081 - k. 1153 severno od Priluke. Neprijatelj je uz pomoć tenkova odbacio predstražne delove i tenkovima izbio pred k. 1081 na glavnom položaju, upinjući se svim snagama da je osvoji. Razvila se oštra borba koja je trajala sve do 14 časova. Neprijatelj nikako nije uspevao da zbacii bataljon i osvoji ove jake položaje. Posle podne bataljon je prešao u protivnapad i neprijatelja prisilio na povlačenje prema Livnu. Uistinu, zbog slabe međusobne veze i koordinacije, propuštena je prilika da se neprijatelju nanese teži poraz dejstvom 1. bataljona u bok neprijatelju. Toga dana, udarna grupa 1. bataljona, koja je dejstvovala daleko u neprijateljskoj pozadini, sačekala je grupu od 15 neprijateljskih vojnika kod k. 954 u rejonu Eminova Sela, severno do Duvna, i nanela joj gubitke.

Oko 70-100 ustaša ponovo je 17. marta napalo na položaje 4. bataljona iznad Velikog Kablića i ponovo su bili odbačeni prema Livnu. Učestali neprijateljski napadi, koji su više imali karakter nasilnog izviđanja nego napada, navodili su na procenu da neprijatelj možda priprema odlučan napad jačim snagama radi prodora preko Glamoča prema Drvaru. Na osnovi takve procene, Štab 1. proleterskog korpusa vratio je u Glamočko polje 3. krajišku proletersku brigadu 1. proleterske divizije radi pojačanja odbrane tog pravca i osiguranja partizanskog aerodroma u Glamočkom polju, kao i radi sadejstva 3. ličkoj brigadi u ofanzivnim dejstvima na području Livno-Šujica.

Međutim, nakon borbi od 15. do 17. marta, neprijatelj se primirio pa je ponovo nastalo zatišje koje se koristilo za ekonomske akcije. U tom cilju je 21. marta jedna četa 4. bataljona iz Priluke, sa političkim komesarom bataljona Srđanom Koraćem na čelu, upućena da rekvirira žito u Kozomarinim mlinima u Livanjskom polju (oko 5 km zapadno od Livna). Pošto u mlinu nije ništa našla, četa se preko sela Grhoreza prebacila u selo Bilu, gde je rekvirirala izvesnu količinu žita i nešto stoke. U tom poslu četu je u selu zatekla zora i ona se nije usudila da se danju vraća nazad preko polja i puta Livno - Sinj; ostala je da predani u selima Čuklić i Lipa u nameri da se naredne noći vrati i Priluku. Međutim, neprijatelj je saznao za četu pa je iz Livna uputio oko 100 ustaša sa tenkovima da je napadnu. Zatečena u selu, četa je u veoma nepo-

voljnim okolnostima prihvatila borbu kod Cuklića. Izbegavši opkoljavanje ona se pod borbom povukla na k. 784 severno od sela, izgubivši pri tom i sve ono što je rekvirirala. Pred sumrak neprijatelj se povukao u Livno i četa se u toku noći vratila u Priluku. U oštroj borbi od 11 do 17 časova četa je izgubila 9 boraca. Pošto je istrošila svu municiju, nije mogla da goni neprijatelja prilikom njegovog povlačenja.

Oko 8 časova 23. marta 1. bojna 6. ustaškog zdruge prešla je u napad pravcem Mučovača (tt. 1227) - Konaci (k. 1226) i preko Debelog brda (k. 1207) u pravcu Kalebišće preko k. 1047 severno od Suhače. Na Mrđenovcu (k. 1251) se nalazila predstraža 1. bataljona jačine do jednog voda koja se sukobila sa neprijateljem. Vod je odbačen i nateran da se povuče prema bataljonu u Dragniću. U isto vreme, neki neprijateljski delovi su već bili izbili na Konake (k. 1260) u prostor severno od Mrđenovca (k. 1251) presekavši odstupnicu vodu, a napadnut je bio i preko k. 1170. No, čim se kod Mrđenovca oglašila borba, delovi 1. bataljona sa Drinovca (tt. 1323) i 4. bataljona sa Šušnjevače (k. 1035) krenuli su prema Mrđenovcu, napali neprijatelja i u oštroj borbi, koja je trajala do oko 15 časova, naterali ga na povlačenje. Predstražni vod 1. bataljona imao je ozbiljne gubitke: 1 poginuo, 4 ranjena i 7 zarobljenih boraca, dok su neprijateljski gubici procenjeni na oko 15 poginulih i više ranjenih.

Nakon tri dana, 26. marta, neprijatelj ponovo napada prema Šušnjevači i k. 1126, ali je odbačen i nateran na povlačenje. Mada trpi neuspehe u svojim poduhvatima neprijatelj i dalje ne miruje. I narednog dana jači delovi 6. ustaškog zdruge, po velikoj hladnoći i vejavici, kreću u napad preko Mrđenovca prema Blagodiji, a delom snaga sa tenkovima i prema Priluci, sve u nameri da opkole delove brigade u rejonu Marjanove košare. Neprijatelj je, međutim, udario u prazno pošto, su se jedinice sa ovih položaja, usled velike hladnoće i snega, pre toga povukle u selo Binić u Glamočkom polju, ostavivši predstražu od samo jednog voda na Brdima (k. 1214). Pošto je odbacio ovaj vod, neprijatelj se pred veče povukao u Livno. U ovim nevelikim ali učestalim akcijama trošilo se mnogo municije a malo je zaplenjeno, tako da je brigada došla u veliku oskudicu u municiji, pa se moralo pribeći rigoroznoj štednji čak i na štetu potpunijeg uspeha u borbi.

Pošto u potpuno poharanim i osiromašenim selima, u kojima je i narod bukvalno gladovao, problem ishrane nikako nije mogao zadovoljavajuće da se reši, jer sve što bi se raznim ekonomskim akcijama pribavilo bilo je nedovoljno, Štab brigade je rešio da prodre u sela južno od Livna, koja su bila pod kontrolom ustaša, i u kojima se moglo naći hrane. Tako je noću 27/28. marta upućen 1. bataljon u sela Grgurići, Vidoši i Smrčeni, južno od Livna, rddi rekvizicije hrane. Uz put je imao da poruši i most na reci Strubi kod k. 730, na putu Livno - Duvno. Njegovu akciju od Livna trebalo je da obezbedi 2. bataljon. Oba bataljona su u sumrak na zadatak pošli iz Dragnića kako bi akciju izveli tokom noći i do zore se vratili u baze.

Drugi bataljon je na vreme poseo određene položaje jugoistočno i južno od Livna, dok je 1. bataljon bez ometanja prošao istočno od Livna ka selima Grgurići, Vidoši i Smrčeni, uputivši u svako selo po jednu

četu u rekviziciju koje su uspele da prikupe nešto hrane (brašna, masti, slanine, i drugo). Potom je porušen i most na Strubi pa se bataljon prikupio i krenuo nazad prema Dragniću. Bez ometanja je prešao put Livno - Šujica i uspostavio vezu sa 2. bataljonom, koji je napuštao položaje posednute radi obezbeđenja, pa su oba zajedno krenuli nazad. Vreme je i inače bilo rdavo, ali se pri povratku preko Krug planine jako pogoršalo. Usled jake vejavice i bure pravac kretanja se nije mogao održavati, a od čiče zime sve se mrzlo. Borci su se smrzavali naročito u 2. bataljonu. Malaksale je trebalo vući i nositi što je jako otežavalo i usporavalo kretanje bataljona.

Pošto je već uveliko bilo prošlo vreme povratka bataljona u Dragnić, Štab brigade se zabrinuo za njihovu sudbinu pa je sa nešto prištapskih delova krenuo u potragu za njima. Posle dužeg traganja po Krug planini 28. marta prepodne je uspostavljena veza sa njima, pa su svi krenuli prema Dragniću, noseći u koloni iznemogle, promrzle i smrznute drugove. Usled opšte i potpune iscrpljenosti i malaksalosti boraca situacija je postajala izuzetno kritična, na pomolu je bila potpuna tragedija. Crpeći poslednje atome snage i volje, bataljoni su nekako pred mrak toga dana doprli do Dragnića. Što na putu što po dolasku u selo, smrzavanju je podleglo 16 boraca, dok ih je 15 moralo biti upućeno u bolnicu. Trinaestorica smrznutih je u Dragniću sahranjeno u zajedničku grobnicu. Ova nesreća zadesila je brigadu u trenutku kada se bližio kraj njenom boravku na ovim prostorima. Naime, već 29. marta njene položaje i zadatke oko Livna preuzela je 3. proleterska krajiška brigada 1. proleterske divizije, a ona je po odluci Štaba 1. proleterskog korpusa odmarševala u sastav divizije na područje Drvara, gde je stigla 2. aprila i razmestila se u selima Šipovljani, Trninić Brijeg, Zorić, Vrtoče i Podovi. Narednih nekoliko dana brigada se u ovim selima sređivala i odmarala, što joj je dobro došlo posle iscrpljujućih napora u borbi oko Livna.⁴⁰⁶

Dvomesечna dejstva 2. i 1. brigade na komunikaciji Bihać - Donji Lapac - Srb - Knin i mere za obezbeđenje Vrhovnog štaba u Drvaru (februar - mart 1944)

Izgleda da je još prilikom napuštanja Jajca (noću 6/7. januara), Vrhovni štab za svoje naredno sedište predvideo Drvar. Zadržavanje operativnog dela Vrhovnog štaba na Potocima imalo je privremeni karakter - samo dok se smiri i stabilizuje situacija u vezi sa nemačkim ofanzivnim operacijama koje su bile u toku. Stoga je rejon Drvara trebalo blagovremeno, dobro i sigurno obezbediti. Upravo taj zadatak pao je u deo 6. ličkoj udarnoj diviziji. Kada je Vrhovni štab 9. januara ujutro stigao u Potoke, 2. brigada 6. divizije u rejonu Bugojna dobila je zadatak da odmah krene u Drvar - gde su već pristizale neke od centralnih ustanova - a kada je Vrhovni štab 28. januara iz Potoka preselio u Drvar, čitava 6. divizija je bila raspoređena tako da brani Drvar sa okolinom.

Druga brigada, sa divizijskom brdskom baterijom i intendantom, iz rejon Bugojna, preko Pribelje i Rova, stigla je uveče 13. januara u rejon Drvara i razmestila se po okolnim selima koja su već duže vreme bila oslobođena i u kojima je ostala do početka februara.⁴⁰⁷

Ovu izuzetnu priliku iskoristili su štabovi i politički rukovodioci da se intenziviranjem rada nadoknadi dosta toga što je silom prilika zaostalo ili propušteno da se uradi iz programa borbene obuke, političkog i kulturno-prosvetnog rada.

Za to vreme iz rejon Drvara borbena aktivnost brigade se izražavala razgranatom i učestalom izviđačkom delatnosti prema neprijateljskim uporištima duž komunikacije Bihać - Donji Lapac - Srb - Knin. Gotovo svakodnevno su se izviđačke grupe, pod rukovodstvom obaveštajnih oficira bataljona a neretko i obaveštajnog oficira brigade, nalazile oko pojedinih uporišta na komunikaciji u izviđanju i budnom motrenju na neprijatelja. Kao rezultat tih napora, obaveštajni oficir brigade bio je u mogućnosti da potkraj januara podnese podroban izveštaj o neprijateljskim uporištima duž komunikacije, od Drenovače (tt. 579, severno od s. Nebljusa) do Srbskog klanca k. 790 (južno od Srba), koji je dobro poslužio za organizovanje i izvođenje raznovrsnih borbenih dejstava oko komunikacije.⁴⁰⁸

Iako neprijatelj nije ispoljavao nikakvu aktivnost sa komunikacije prema Drvaru, ipak su bataljoni na odmoru razmeštajem bili orijentisani na zatvaranje pravca mogućeg dejstva neprijatelja, obraćajući naročitu pažnju na pravac Bosansko Grahovo - Drvar. U periodu od 26. do 29. januara 4. bataljon je iz rejon Drvara do improvizovanog uzletišta na Medenom polju pratio ranjenike koji su savezničkim avionima transportovani u Italiju, na lečenje.

Početkom februara 2. brigada je dobila zadatak da dejstvuje na komunikaciji Bihać - Donji Lapac - Srb, koju je obezbeđivao 384. puk nemačke 373. legionarske divizije »Tigar«.⁴⁰⁹

Štab divizije zadržao je 1. brigadu u okolini Drvara radi neposrednog obezbeđenja Vrhovnog štaba, sređivanja i odmora, koji joj je bio preko potreban posle napornih borbi. U okolini Drvara održan je sastanak Divizijskog partijskog komiteta posvećen, kao i obično, analizi minulih borbi i zbivanjima u jedinicama, kao i utvrđivanju narednih zadataka saglasno zadatku divizije. U izveštaju komiteta od 9. februara 1944, pored ostalog, navodi se i brojno stanje partijskih organizacija po jedinicama, koje je izgledalo ovako: 1. brigada 283 člana KPJ i 59 kandidata, 2. brigada 250 članova KPJ i 40 kandidata, 3. brigada 223 člana

⁴⁰⁷> AVII, k. 801, br. reg. 2/8.

⁴⁰⁸> Zb. IV-21, d. 124.

^ Diviziju su formirali Nemci na teritoriji NDH. Starešinski kadar i deo ljudstva činili su Nemci, a ogromna većina vojnika bili su Hrvati i Muslimani. Posle obuke u Nemačkoj, divizija je vraćena na teritoriju NDH početkom marta 1943. (Zb. IV-21, d. 191). Sastav divizije: 383. i 384. pešadijski i artiljerijski puk, oklopni, izviđački i pionirski bataljon i komora. Sastav 384. puka: 3 peš. bataljona od po 3 streljačke i 1 mitralješka četa. Streljačka četa je imala po 3 voda od po 3⁴ desetine sa po 1 puškomitr. »šarcem« i po 1 tromblon. puškom, svaki vod je imao i po laki minobac. Bataljonske mitr. čete (4-ta, 8-ma, 12-ta), imale su po 8 minobacača 81 mm i 12 mitraljeza. Puk je imao: 13. četu sa 6 minobacača 81 mm i 4 topa 75 mm, 14. četu sa 4 topa 50 mm i 6 topova 37 mm (protivtenk. sreds) i pionirsku četu (AVII. k. 16. br. ..., reg. 7/1).

KPJ i 42 kandidata i prištapske jedinice divizije 86 članova KPJ i 15 kandidata.

Pristupajući izvršenju dobijenog zadatka, 2. brigada je u rejonu sela Bujanj, Buševići, Mišljenovac prebacila 1. i 4. bataljon na levu obalu Une, dok su druga dva ostala na području Kamenice i Resanovca. Uveče 4. februara 1. bataljon je napadao grupu od oko 120 četnika u dobro utvrđenoj Opačić dolini, u blizini Donjeg Lapca, i 15 ih je ubio i 4 zarobio. Zbog intervencije jačih snaga iz Donjeg Lapca, uporište nije zauzeto, pa se bataljon povukao uz vlastite gubitke od 3 poginula i 7 ranjenih boraca, zaplenivši 1 puškomitraljez, 12 pušaka i nešto druge opreme. Naporedo sa tom akcijom 4. bataljon je u rejonu Kruga, preko komunikacije, pratio i prebacivao grupu ranjenika koji su upućeni na lečenje u Liku, a potom je postavio zasedu na komunikaciji. Pošto neprijatelj nije naišao na zasedu, bataljon se 6/7. februara prebacio u Bujanj.

Oko 9 časova 6. februara 1. bataljon je kod vodovoda u rejonu Gornji Lapac - Podlisac napao nemačku kolonu od oko 25 kamiona, koja se kretala od Donjeg Lapca prema Dobroselu. Pred jurišem nevelika grupa neprijateljskih vojnika pobegla je prema Donjem Lapcu. U međuvremenu su pristigle druge neprijateljske snage u razvijenom pokretu od Drenove glavice (k. 614) i bataljon se morao povući bez plena. I prethodnog dana ovaj bataljon je u istom rejonu sačekao oko 450 legionara i četnika, ali se posle kraće borbe morao povući prema Bubnju. Noću 8/9. februara 1. četa 1. bataljona postavila je zasedu na Drenovoj glavici, a 3. četa 4. bataljona na Priseci (k. 652), sa obe strane puta. Oko 9 časova, iz Donjeg Lapca naišla je grupa od oko 30 legionara na zasedu na Drenovoj glavici i bila gotovo uništena, samo petorica su uspeli pobeći. Približno u isto vreme, iz Dobrosela prema Priseci naišlo je oko 30 legionara koji su upali u zasedu iz koje je samo 8 uspelo da pobjegne.

Ni neprijatelj nije mirovao. Dana 10. februara, pešadijom iz Nebljusa preko Mišljenovca, a motorizacijom iz Donjeg Lapca preko Boričevca, ušao je u Kulen-Vakuf. Pošto je ocenjeno da neprijatelj priprema akciju za čišćenje terena, 1. i 4. bataljon su odmah noću prebačeni na desnu obalu Une, na područje sela Očigrije i Zagorje. Pri tom je jedna četa 4. bataljona zadržana u rejonu manastira Rmanj (k. 323) radi kontrole i osmatranja pravca prema Kulen-Vakufu. Ujutru, 12. februara, neprijatelj je sa oko 150 vojnika krenuo iz Doljana prema Martin Brodu. Iz bivši iznad ovog mesta on je na Orlovom kršu postavio mitraljeze i minobacače, štiteći delove koji su se spuštali prema Martin Brodu, ali mu je to vatrom onemogućila četa 4. bataljona od manastira Rmanj, sa desne obale Une. Pred noć se neprijatelj povukao nazad. Sutradan je istim snagama obnovio napad uz podršku artiljerije iz Doljana i posle otpora jedne čete 4. bataljona tek u sumrak je uspeo da manjim snagama upadne u mesto i zapali tri kuće, a potom se povukao u Doljane. U svim ovim akcijama 1. i 4. bataljon imali su oko 11 poginulih i 18 ranjenih boraca. Procena Štaba brigade da su neprijatelju naneti gubici od oko 113 mrtvih i 156 ranjenih vojnika i da je zapaljeno i oštećeno oko 20 kamiona, ne deluje uverljivo.

U vremenu od 14. do 25. februara 2. brigada se uglavnom nalazila sa dva bataljona u Cvjetniću, jednim u Boboljuskama i sa jednim u Župi i Bastasima. Za to vreme udarne grupe (nazivane i »leteće«) pojedinih bataljona dejsvovala su na komunikaciji i oko neprijateljskih uporišta. Kako stoji zabeleženo u dokumentima, samo udarna grupa 1. bataljona ubila je 154 a zarobila 6 neprijateljskih vojnika tokom februara. Pošto je jedan bataljon sa Štabom brigade ostavio u Babaljuskama a jedan u Cvjetniću, komandant bataljona major Dušan Dotlić prešao je 26. februara sa 1. i 4. bataljonom reku Unu između Martin Broda i Kulen-Vakufa u Štrbce i Kestenovac. Pri prelazu Une tri borca su se utopila. Bataljoni su dva dana kasnije, između Nebljusa i Kruga, sačekali neprijateljsku kolonu i naneli joj osetne gubitke u poginulim i ranjenim, dok su 3 vojnika zarobljena. Zapaljeno je 5 kamiona i 1 motocikl, a zaplenjeno 2 automata, 7 pušaka, 3 pištolja i druge opreme. Bataljoni su izgubili 5 poginulih boraca. Nakon toga bataljoni su se povukli u Bujanj, a 3. marta prebacili se nazad na desnu obalu Une i to 1. bataljon u Babaljuske, dok je 4. bataljon zadržan u Martin Brodu, da preko komunikacije osigura i sprovede karavan za Liku.⁴¹⁰

U raznim borbenim dejstvima, naročito na komunikacijama, značajnu ulogu imale su udarne grupe, stvorene u bataljonima 6. divizije. One su se razvile, uobličile i ustalile tokom januara i februara 1944, mada svoj razvoj imaju u ranijim borbenim dejstvima u kojima su se samo povremeno pojavljivale. Nastale su inicijativom hrabrih i odvažnih nižih starešina i prihvaćene i podržane od viših štabova. Inicijator a potom i proslavljeni vođa udarne grupe bio je poručnik Nikola Štetić, komandir 3. čete 4. voda 2. brigade. Njegova grupa brojala je 5-10 boraca, retko više, koje je on za svaku priliku posebno odabirao. Grupa nije bila stalnog sastava, mada je imala stalno jezgro od pet-šest najhrabrijih boraca. U udarnu grupu birani su ne samo najhrabriji nego i najspretniji borci. Po istim principima odabirane su i formirane udarne grupe i u bataljonima ostalih brigada. Te grupe su se danima nalazile oko uporišta i komunikacije, vrebajući objekte i trenutke pogodne za udar, dok su bataljoni boravili podalje, u rejonima prikupljanja i odmora. Kada bi bataljoni bili u akciji, borci ovih grupa bili su na svojim redovnim mestima, ukoliko grupa u toj situaciji nije imala neki poseban zadatak. Iako između udarnih grupa u bataljonima 6. divizije u pogledu uspeha, a naročito odvažnosti i junaštva, nije bilo velikih razlika, ipak je udarna grupa 4. bataljona 2. brigade pod Štetićevim vodstvom bila najčuvanija, isticana za primer drugima, ne samo u 6. diviziji već i mnogo dalje.

Inspirisan efikasnošću udarnih grupa 2. ličke brigade, Štab 1. proleterkog korpusa izdao je 3. marta 1944. instrukciju potčinjenim štabovima o obrazovanju, upotrebi i dejstvu »letećih odeljenja« i »izviđačkih odeljenja« i pri tom, između ostalog, ukazao: »Poslednjih dana, ta inicijativa je odozdo oživela u nekim našim jedinicama, postignuti su vrlo dorbi rezultati. Naročito se istaklo »leteće odeljenje« iz 4. bataljona 2. ličke brigade, sastavljeno od petorice boraca, na čelu sa poručnikom drugom Štetić Nikolom. Tu inicijativu treba širiti na sve naše jedini-

410) AVnTk7797, br. reg. 14-24/2; k. 799, br. reg. 6-5/5; k. 801, br. reg. 9-9/8, 12-8/9ce; film 6/334.

ce«. ⁴¹¹ U bojnoj relaciji 2. ličke brigade piše i ovo: »U toku čitavog meseca (*radi se o martu - Đ. O.*) udarne grupe napadaju neprijatelja. U ovim napadima naročito se istakla udarna grupa poručnika Nikole Štetića, koja je ubila najviše neprijateljskih vojnika. U selu Kupirovu ova grupa bacila je bombe u nemački štab, gde je ubijeno više oficira«. Ostao je zabeležen podvig i udarne grupe 2. bataljona 1. brigade, pod komandom komandira 2. čete Dragana Sijana. On je 23. aprila na Dabinoj strani sa grupom od 40 odabranih boraca napao nemačku kolonu, naneo joj velike gubitke i zaplenio: 4 »šarca«, 7 automata, 19 pušaka, i 50 pari odela, mnogo municije i ručnih bombi. Na žalost, u sačuvanim dokumentima značajni rezultati i izuzetni brojni podvizi ovih junaka, koji su činili udarne grupe, nisu podrobnije zabeleženi, pa ni ovde ne mogu biti opisani. Stoga neka ovom prilikom i ovo bude dovoljno da izuzetne podvige i dela ovih bezimenih junaka sačuva od zaborava. ⁴¹²

U vremenu od 3. od 11. marta čitava 2. brigada nalazila se istočno od Une sa dva bataljona u Cvjetniću, a po jednim u Boboljuskama i Martin Brodu. Jedino su udarne grupe, kako je već bilo uobičajeno, boravile i dejtvovalle oko komunikacije i neprijateljskih uporišta. U toku 7. marta deo snaga 2. brigade je pratio i preko komunikacije sproveo deo sovjetske vojne misije, koji je od Vrhovnog štaba iz Drvara putovao u Glavni štab Hrvatske.

Prva brigada je u selima oko Drvara (Šipovljani, Trnjak, Trninić Brijeg) ostala do 11. februara, dejstvujući povremeno izviđačkim grupama na komunikaciji. Tako se izviđačka grupa 1. bataljona u izviđanju oko Srba 10. februara sukobila sa oko 30 nemačkih vojnika kod Ličkih Osredaka. Tom prilikom ubijen je jedan nemački vojnik, a tri Rusa, prisilno mobilisana u nemačku vojsku, prišla su grupi. Pošto se u to vreme komunikacijom od Knina prema Bihaću kretala 1. brdska divizija, brigada je 11. februara sa područja Drvara pomerena sa jednim bataljonom u Resanovce na pravcu Bosansko Grahovo - Drvar, dok su ostala dva zadržana u rezervi u Kamenici. U to vreme došlo je do smene na čelu 1. brigade. Naime, od zamene komandanta u septembru 1943, Štab divizije i dalje nije bio zadovoljan komandovanjem 1. brigadom. S tim je blagovremeno upoznat i Štab 1. proleterskog korpusa, koji je za novog komandanta odredio majora Milana Antončića, zvanog Velebit, do tada komandanta bataljona u 1. proleterskoj brigadi. On je komandovanje 1. brigadom preuzeo 19. februara 1944, a dotadašnji komandant brigade, kapetan Milan Dimić, povučen je u Štab divizije. Uz izvesna povremena pomeranja bataljona, brigada je u prostoru Drvar Selo, Kamenica, Resanovci, Osredci i Trubar ostala do 11. marta, dejstvujući povremeno izviđačkim i udarnim grupama na komunikaciji. Ozbiljniju akciju

⁴¹ Zadatak »letećih odelenja«, prema ovoj instrukciji, bio je vršenje gerilskih akcija dalje od glavnine bataljona ili brigade, na njihovom širem sektoru dejstva. Tu u obzir dolaze prepadi na štabove, logore, kolone, patrole i straže, uništenje saobraćajnih sredstava i objekata, paljenje skladišta, zaseda i tome slično, dakle, sve ono što su te grupe već činile.

⁴¹² Zb. IV-23, d. 14; k. 799, br. reg. 6-5/5; k. 801, br. reg. 9-10/8, 12-7/9 I. Nikola Stetić, rodnom iz Svrackova Sela kod Udbine, preživeo je rat. U mirnodopskim uslovima se nije snašao, rano je napustio Armiju u činu kapetana i kolonizirao se u Bačkoj, u Kolutu. Brzo je pao u zaborav pa su ga nesporno zaslužena priznanja mimoišla. Umro je 1984. godine u Kolutu.

2. bataljon je izveo krajem februara, kada je sa dve čete napao nemačku posadu u Kunovcu, a jednom četom demonstrirao napad na Srb. Mada je u žestokom napadu imao 5 poginulih i 6 ranjenih boraca, bataljon nije uspeo da osvoji Kunovac, pa se povukao u Osredke.

Ostavivši jedan bataljon u Boboljuskama, 2. brigada se 11. marta sa tri bataljona prebacila zapadno od Une u sela Bujanj, Štrbci i Kestenovac. Jedna četa 4. bataljona je 12/13. marta posela Drenovu glavicu (k. 614), u nameri da sačeka i iznenadno napadne neprijateljske delove, koji su svako jutro isturani na ovo uzvišenje da bi obezbeđivali saobraćaj komunikacijom u toku dana. Oko 8 časova naišlo je iz Donjeg Lapca oko 80 legionara, koji su se posle kraće vatre povukli prema Donjem Lapcu, a četa je otišla u sastav bataljona koji se prebacio u rejon Štrbci - Kestenovac.

U toku 13. marta i 1. bataljon je sa dve čete postavio zasedu oko puta u rejonu Nebljuških gorica, između Krčevine i k. 587, dok je treću četu zadržao u rezervi kod k. 509. Oko 7 časova iz Nebljusa prema Bihaću naišlo je desetak praznih kamiona koji su propušteni. Uskoro je za njima naišlo 5 kamiona sa materijalom i alatom za opravku porušenog puta kod Drenovače (tt. 579) i oko 30 vojnika bez oružja. Čim su napadnuti, vojnici su se dali u bekstvo, ali su uglavnom pobijeni. Prema brigadnom izveštaju, ubijeno je 29 neprijateljskih vojnika, među njima i jedan nemački oficir, dok je jedan zarobljeni vojnik ostao u partizanima. Zaplenjene su 4 puške sa oko 1.500 metaka i nešto druge opreme.

Narednog dana 2. bataljon je organizovao zasedu između Kruge i Donjeg Lapca, a 4. bataljon između Kruge i Nebljusa. Oko 6 časova u zasedu 4. bataljona upalo je 18 kamiona od kojih su tri uništena. Potom je iz Donjeg Lapca prema Bihaću naišla duga kolona kamiona, po proceni oko 150, koju je 2. bataljon propustio prema 4. bataljonu a on je napao poslednjih 6 kamiona sa oko 70 vojnika, koji su se pod vatrom razbežali bez značajnijeg otpora. Ubrzo su se oba bataljona morala povući zbog nailaska jačih neprijateljskih snaga. Ocenjeno je da je tom prilikom ubijeno oko 30 neprijateljskih vojnika, a jedan vojnik (Italijan) je zarobljen. Zapaljeno je 5 kamiona sa ratnim materijalom, i zaplenjeno je 7 pušaka, 3 pištolja, 1 radio-aparat i ponešto druge opreme. Bataljoni su imali 4 poginula i 6 ranjenih boraca.

Naredna dva dana sva tri bataljona su boravila u selima Štrbci, Mišljenovac i Bujanj. I dok su se bataljoni odmarali, udarna grupa od 10 boraca poručnika Nikole Štetića nije mirovala. Ona je 16. marta kod cisterne u Popovića Kraju, pored Nebljusa, sačekala grupu od oko 30 neprijateljskih vojnika koji su došli po vodu. Čim su prišli cisterni, zasukli su jakom vatrom i, kako je procenjeno, iz stroja je izbačeno oko 10 neprijateljskih vojnika. Ista grupa sačekala je tri dana kasnije, u Doljanima, neprijateljsku patrolu od 6 vojnika i tom prilikom 4 ubila i 1 živa uhvatila, zaplenivši tomblonsku pušku sa 11 mina i 1 automat. U ovim akcijama grupa nije imala gubitaka.

Dok je 2. brigada dejstvovala na komunikaciji između Drenovače i Doljana, 1. brigada je orijentisana prema severnoj Dalmaciji na prostor između Otrića i Knina. Njen štab sa 1. i 2. bataljonom nalazio se 12. marta u rejonu Osredci - Trubar, a 3. i 4. bataljon, pod komandom za-

menika komandanta brigade kapetana Dragana Rakića, upućeni su da razbiju četnike na području Plavna, Bendera i Otona. Bataljoni su 13. marta vodili oštru borbu sa četnicima izgubivši pri tom 1 poginulog i 1 ranjenog borca, dok su četnički gubici procenjeni na oko 30 poginulih. Toga dana, na povratku iz Mazina, četa 1. bataljona sukobila se kod sela Zaklopca sa četnicima i grupom Nemaca i ubila 9 Nemaca. Već 14. marta 3. i 4. bataljon vratili su se iz Dalmacije tako da se narednog dana čitava brigada grupisala na prostoriju Trubar, Lički i Bosanski Osredci, Resanovci. Međutim, brigada je 17. marta ponovo upućena u Dalmaciju, u sela Prljevo, Pribudić, Bender i Plavno u koja je ušla bez otpora pošto su četnici iz njih na vreme pobjegli. Narednog dana u Otonu, bezuspešno je napadala četnike koji su joj ranili 8 boraca. Pored povremenog ganjanja s četnicima, brigada je imala 21. marta u rejonu Radljevca i Kite jači okršaj sa oko 300 Nemaca. Nakon toga vratila se u Bosnu na staru prostoriju, na kojoj je ostala do 7. aprila, kada se prikupila u Ličkim Osredcima i naredne noći se prebacila preko komunikacije u Liku, u sela Ajderovac, Gornja Suvaja i Zaklopac.

U to vreme, Vrhovni štab je dobio podatke da Nemci pripremaju vazdušnodesantni napad na Drvar, gde su se nalazile centralne ustanove NOB Jugoslavije, a u Drvaru nije bilo snaga za odbranu. Stoga je vrhovni komandant Josip Broz Tito pozvao komandanta 6. divizije i naredio mu kako da organizuje odbranu Drvara, a ovaj je zadatak poverio 2. brigadi. Štabu 2. brigade naređeno je 22. marta da se sa dva bataljona hitno prebaci u neposrednu okolinu Drvara i razmesti ih u Drvar Selu i Vrtočama, da ostala dva bataljona zadrži na dotadašnjim položajima (Cvjetnić - Trubar) dok ih ne smeni 1. lička brigada, a potom da i njih povuče u Drvar. Istog dana Štab brigade je sa bataljonima stigao u određene rejone. Kada je 1. brigada 3. marta posela liniju Cvjetnić - Osredci - Trubar - Resanovci i smenila pomenute bataljone, čitava 2. brigada grupisala se oko Drvara u selima Vrtoče, Drvar Selo, Trninić Brijeg i Podbrina, gde se narednih dana intenzivno utvrđivala i pripremala za odbranu. Sticajem okolnosti upravo te rovove i bunkere, koje je brigada tada izgradila na Šobića glavici, koristeći nemački desant 25. maja uveče za odbranu od napada 3. ličke brigade.

Proletersko zvanje

Ulaskom u sastav 1. proleterskog korpusa borci i starešine s pravom su očekivali da i divizija postane proleterska. Taj naziv vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito dodeljivao je do tada udarnim brigadama, koje su se posebno isticale borbenim i moralno-političkim kvalitetima. Pošto je, pored ostalog izjavio »svoju zahvalnost i priznanje borcima, komandirima i politkomesarima 6. ličke divizije... za naročito junaštvo pokazano u borbi protiv njemačkih divizija« u proteklim zimskim operacijama, vrhovni komandant je 19. marta izdao Ukaz kojim je diviziji dodelio naziv proleterska i ime Nikole Tesle, istaknutog naučnika svetskog glasa, humaniste i rodoljuba, rođenog u Lici. U Ukažu je pisalo:

»S obzirom na osobitu upornost i udarnu sposobnost u borbi protiv okupatora i svih neprijatelja naroda, Vrhovni štab NOV i POJ riješio je da se 6. ličkoj diviziji Prvog korpusa dade naziv:

6. proleterska divizija 'Nikola Tesla«.

Bio je to jedinstven slučaj u NOVJ, čime je učinjeno izuzetno priznanje i čast 6. ličkoj diviziji. Dodeljivanjem diviziji naziva proleterska, sve tri njene brigade su promovisane u proleterske, što je takođe bilo izuzetak u odnosu na dotadašnju praksu, kada su divizije postajale proleterske preko svojih brigada.

Povodom novog, proleterskog zvanja, Štab 1. proleterskog korpusa uputio je borcima i starešinama divizije srdačnu čestitku u kojoj je, pored ostalog, pisalo: »Ovim Ukazom Vrhovni štab je odao priznanje i potvrdu da ste dosadašnjim borbama i radom pokazali neizmernu vernost i neutoljivu mržnju prema okupatorima i svim neprijateljima slobode i narodnih prava: da ste dokazali da nećete žaliti svoje živote dok svom narodu ne izvojujete konačnu slobodu.«⁴¹³

Narednog dana po objavljivanju Ukaza, komandant i politički komesar 1. proleterskog korpusa, Koča Popović i Mijalko Todorović, posetili su Štab divizije, a zatim, u pratnji komandanta i političkog komesara divizije Đoke Jovanića i Dragoslava Mutapovića, izvršili smotru 2. brigade. Koča Popović je tom prilikom pred strojem održao prigodan sadržajan govor u kojem je, pored čestitki na zasluženom dobijenom proleterskom zvanju, istakao dotadašnje velike uspehe i teške složene zadatke koji stoje pred divizijom u toku daljeg vojevanja. U ime divizije na čestitkama i dobrim željama zahvalio se komandant divizije koji je obećao da divizija i njeni borci neće žaliti napora i truda da dostojno nose i neokaljano sačuvaju časno proletersko ime, ma kako teški bili zadaci koji se pred nju postave.

I u 3. brigadi dobijanje proleterskog zvanja obeleženo je na prigodan način. U tu svrhu, i za pokret od Livna prema Drvaru, brigada je 31. marta postrojena u selu Jakir. Pred strojem je pročitana Ukaz Vrhovnog štaba, a komandant brigade se prigodnim govorom obratio borcima, čestitajući im zasluženom dobijenom priznanje. On je pri tom istakao da ono znači i obavezu da se u daljem vojevanju za slobodu potpuno opravda. Posle svečanosti brigada je po ešelonima (bataljonima) krenula put Drvara.

Borbe divizije oko komunikacije Bihać - Donji Lapac - Srb - Knin i na pravcu Srb - Trubar. Problemi ishrane (april-maj 1944)

Tokom marta u diviziji su se dogodile značajne kadrovske promene. Politički komesari 2. i 3. brigade, Branko Damjanović i Milan Basta, upućeni su 7. marta 1944. na viši partijski kurs pri CK KPJ. Po završenom kursu Damjanović se vratio u brigadu, dok je Basta upućen za rukovodioca politodjela u 20. dalmatinskoj diviziji. Na njegovo mesto je postavljen Gojko Milekić, do tada politički komesar bataljona u 1. bri-

⁴¹³) Šesta proleterska divizija, »Epoha«, Zagreb 1969, str. 258-260.

gadi. Budući da je 24. februara dotadašnji načelnik Štaba divizije Mile Uzelać, premešten za komandanta 20. divizije 8. korpusa, na dužnost načelnika Štaba 6. divizije javio se 7. marta potpukovnik Božo Božović, sa perspektivom da uskoro postane komandant divizije. Naime, postojala je kombinacija da se Đoko Jovanić vrati u Liku i preuzme dužnost komandanta 11. korpusa koji je tada formiran, a Božović da preuzme komandovanje 6. divizijom. No, od te kombinacije se ubrzo odustalo. Božović je 20. marta postavljen za komandanta 26. divizije, a dužnost načelnika Štaba 6. proleterske divizije preuzeo je major Dušan Dotlić, do tada komandant 2. brigade, pošto je dužnost komandanta brigade 27. marta predao dotadašnjem zameniku komandanta u 1. brigadi kapetanu Draganu Rakiću.⁴¹⁴

U neposrednoj okolini Drvara 2. brigada je ostala do 3. aprila, kada se, predajući svoje položaje oko Drvara 3. brigadi, ponovo prebacila preko Une u Liku na područje sela Bubanj, Mišljenovac, Štrbci i Kestenovac, radi dejstava na komunikaciji. Već ujutru sledećeg dana njen 1. bataljon je u rejonu raskrsnice puteva Gornji Lapac - Boričevac sačekao kolonu pešadije i artiljerije, ali je posle žestokog okršaja odbačen prema Bubnju uz gubitke od 2 poginula i 6 ranjenih boraca. Međutim, i 5. aprila, ovaj bataljon se ponovo našao na komunikaciji u rejonu Kruge, kod Opaljenih klada, gde je postavio nagazne mine. Neprijateljska patrola od 15 vojnika, koja je išla putem, nije primetila mine i na njih su naleteli kamioni sa vojskom; dva kamiona su uništena a druga dva oštećena vatrom iz pušaka. Bataljon se povukao u Kestenovac i G. Štrbci. Narednog jutra neprijateljska formacija od oko 160 vojnika iz Nebljusa napala je prednje delove bataljona na Gradini (k. 684), odbacila ih i upala u G. Štrbce. Hrabrošću i prisebnošću istakao se komandir 3. čete Dane Prtina (rodnom iz tog sela), koji je uspeo da zaustavi delove koji su se povlačili, da ih sredi, i da ih uputi neprijatelju za leđa i odmah ga napadne, zajedno sa ostalim snagama bataljona koje su prešle u odlučan protivnapad. U žestokoj borbi prsa u prsa neprijatelj je razbijen i odbačen uz velike gubitke. Na bojištu je ostalo 20 mrtvih i 6 ranjenih neprijateljskih vojnika, dok ih je 16 zarobljeno. Zaplenjena su: 2 »šarca«, 20 pušaka, 2 pištolja, oko 2.000 metaka, 2 dvogleda, tromblonska puška i signalni pištolj. Bataljon je imao 1 mrtvog i 3 ranjena borca. Sutradan, 7. aprila, bataljon se sukobio sa neprijateljem kod Popovića vrha i izgubio 1 puškomitraljez a 3 borca su mu ranjena.⁴¹⁵

U 22 časa 8. aprila 1944, po naređenju Vrhovnog štaba, napadnuta su neprijateljska uporišta na komunikaciji od D. Suvaje do Dobrosela sa 1. i 2. brigadom pod rukovodstvom Štaba 6. proleterske divizije, koji se nalazio u D. Zaklopcu. Cilj je bio da se likvidacijom uporišta izbaci iz upotrebe, bar za izvesno vreme, toliko važna komunikacija za neprijatelja. Bio je to, do tada, napad najjačim snagama na neprijateljska uporišta duž komunikacije. Prema planu trebalo je da 1. brigada zauz-

⁴¹⁴> AVII, k. 460a, br. reg. 14/1-9; k. 797, br. reg. 14-31/2; k. 799, br. reg. 6-5/5; k. 801, br. reg. 9-10/8, 12-8/9 I; zbornik Šesta proleterska divizija, »Epoha«, Zagreb 1964, str. 278-304. Po kazivanju Đoke Jovanovića maršal Tito se lično intervenisao koju je brigadu odredio za odbranu Drvara, pa kada je dobio odgovor da je to 2. brigada bio je zadovoljan, što samo pokazuje da su i njemu borbeni kvaliteti brigade bili poznati.

⁴¹⁵) AVII, k. 797, br. reg. 14-38/2; k. 801, br. reg. 12-8/9 I.

me D. Suvaju, Brotnju i Međedak (tt. 630), a 2. brigada Doljane i Dobroselo. Prema tadašnjim podacima ova uporišta je držao i branio 2. bataljon 384. puka nemačke 373. legionarske »Tigär« divizije, jačine oko 400 vojnika i oko 70 četnika.⁴¹⁶ Sva uporišta bila su dobro utvrđena i opasana bodljivakom žicom u celini a na pojedinim pravcima bile su postavljene nagazne protivpešadijske mine. U Doljanima je imao 4 bunkera oko popova stana i 8 oko crkve, a u Dobroselu 3 bunkera oko kuće Duke Jovića, 2 prema Senokosu, 1 prema Liscu i 3 oko crkve. U crkvama i zidanim kućama pored njih vojnici su stanovali, pa su i ti objekti bili utvrđeni i pripremljeni za odbranu.

Prva brigada je sa 1. i 2. bataljonom napala Donju Suvaju, Ruski bataljon (privremeni 5. bataljon 1. brigade)⁴¹⁷ je postavljen između Suvaje i Neteke sa zadatkom da spreči intervenciju iz Srba i sa delom divizijske inženjerije poruši most na reci Uni, sa 3. bataljonom Međedak (k. 639) i sa 4. bataljonom Brotnju. Divizijska brdska baterija (2 topa 75 mm) postavljena je na vatrene položaje kod Zaklopca sa zadatkom da jednim topom podržava 1-vu, a jednim 2. brigadu, dok je inženjerijska četa bila podeljena brigadama. Napad je počeo u određeno vreme, ali uspeha nije bilo. Ni Ruski bataljon nije uspeo da posedne određene položaje i poruši most. Jedino je 4. bataljon proterao četnike iz Brotnja i zauzeo selo, a potom se pridružio 3. bataljonu u napadu na Međedak. I pored žestoke borbe i mestimično manjeg prodora u neprijateljski raspored, Međedak nisu uspjeli osvojiti. Pred svanuće brigada se povukla na liniju Gornja Suvaja - Zaklopac - Bezovac, pretrpevši gubitke od 6 mrtvih, 30 ranjenih i 6 nestalih boraca.

Sutradan je neprijatelj odbacio delove brigade sa Stražebnice (k. 679) i zauzeo je, dok je njegov ispad sa Međedaka 3. bataljon odbio. Noću 9/10. aprila brigada je sa 3. i 4. bataljonom obnovila napad na Međedak, dok je jedan bataljon vršio pritisak na Donju Suvaju, a jedan je upućen da poruši most na Uni. Ni taj ponovljeni napad nije uspeo, jedinice su se povukle sa 4 ranjena borca. Sve do 15. aprila brigada se zadržala u selima Gornja Suvaja, Zaklopac i Brezovac, dejstvujući manjim delovima na komunikaciju u rejonu Dabine strane. Uveče 15. aprila 1. brigada napala je četnike u Brotnjoj, zauzela selo i ubila 2 četnika, a zatim noću cela prebacila istočno od komunikacije u sela Bujanj, Kalate i Bušević. Štab divizije sa štabnom četom takođe se, preko Martin Broda, prebacio u Bušević. I brdska baterija je prebačena u Bušević i sutradan pridata 2. brigadi, dok se inženjerijska četa i dalje nalazila podeljena po brigadama. Divizijska intendantura nalazila se u Bobljuskama, a bolnica u Mokronogama.

⁴¹⁶> Zb. IV-24, d. 30; k. 16, br. reg. 7/1. Ostale snage 384. puka bile su; 1. bataljon Srb-Srbski klanac, i to: Srb 200 legionara i 150 četnika, Podklanac oko 100 legionara i klanac oko 100 legionara; 3. bataljon sa Štabom i jednom četom u Nebljusima čiji su delovi držali k. 778, k. 845, k. 544, jedna četa mu je bila u Zavolji sa vodom na Drenovači (tt. 579) i jedna četa u D. Lapcu za praćenje kolona. Štab puka i prištapski delovi (oko 400 ljudi) u Donjem Lapcu. Tu je bilo i oko 200 četnika.

⁴¹⁷> Ruski bataljon, kao 5. bataljon 1. brigade, formiran je 6. aprila od Rusa prebeglica iz nemačke jedinice. Po sećanju mogao je imati oko 150 vojnika. Kratko je postojao, jer je kao jedinica u borbi ispoljio mnoge slabosti, pa je 17. maja rasformiran a ljudstvo podeljeno po jedinicama 1. i 3. brigade (AVII, k. 797, br. reb. 14/3, 32/2; Zb. IV-24, d. 30, 53. Nikola Peinović, Razmišljanju o ratu i revoluciji, VINC, 1987 Beograd, str. 276.

Druga brigada je u određeno vreme sa 2. bataljonom napala Dobroselo, sa 3. bataljonom Doljane, sa 4. bataljonom posedanjem Priseke (k. 652) zatvorila je pravac od Donjeg Lapca, dok je 1. bataljon zadržan u brigadnoj rezervi. Štab brigade nalazio se u selu Babin Kraj. Sva nastojanja tokom noći da se zauzmu neprijateljeva uporišta nisu dala rezultate, pa su se 2. i 3. bataljon u zoru povukli na liniju Babin Kraj - Orelji, sa 1 poginulim i 6 ranjenih boraca, dok je 4. bataljon ostao na Priseci. Naredne noći napad je obnovljen, ali opet bez uspeha. Tokom 10. aprila 4. bataljon je vodio oštru borbu sa neprijateljem oko Priseke, koji ga je uz podršku 5 tenkova prisilio na povlačenje a zatim prodro do Doljana. U prodoru ga nije mogao omesti ni 2. bataljon, koji je stupio u borbu između Dobrosela i Doljana, pri čemu je izgubio 2 poginula i 1 ranjenog borca. Pošto je neprijatelj toga dana pojačao napadnuta uporišta sa nešto tenkova i pešadijom, a ni 1. brigada nije imala uspeha, snage su povučene iz neposrednog dodira sa neprijateljem na liniju Babin Kraj - Orelji - Donji Zaklopac. Na tim položajima brigada je provela dva dana i noću 13/14. aprila sa tri bataljona prebacila se u sela Bujanj, Kalati i Bušević, ostavivši jedan bataljon u Babinom Kraju.⁴¹⁸

Osim što je pojačao napadnuta uporišta, neprijatelj je tokom 14. aprila sa 12 aviona žestoko tukao prostor zapadno od pomenutih uporišta, gde su se nalazile 1. i 2. brigada, ali je 2. brigada već bila napustila taj prostor. Pošto je pojačao obezbeđenje te za njega izuzetno važne komunikacije, neprijatelj je sa novim snagama preduzimao i ofanzivne akcije.⁴¹⁹ Švakodneвно su između uporišta patrolirali tenkovi, a noću se državali u uporištima, dok su auto-kolone sa trupama dvosmerno učestano saobraćale.

Iste noći, pošto se prebacila istočno od komunikacije, 2. brigada je sa tri bataljona osvanula na dva mesta u zasedi na komunikaciji. Delom snaga između Kruga i Nebljusa napadnute su 14. aprila neprijateljske auto-kolone. U oba slučaja nisu polučeni značajniji uspesi. Neprijatelju su naneti manji gubici, zaplenjeno je nešto oružja i municije, a bataljoni su se povukli sa 4 ranjena borca. Pošto se prikupila u selima Kestenovac i Štrbci, odatle je uveče 17. aprila krenula u akciju na komunikaciju s namerom da zauzme Lapanovaču (k. 545 i k. 591) i Nebljuse. Međutim, iste večeri su u ova uporišta stigle i tu zanočile jake neprijateljske snage, pa se od napada odustalo i brigada se vratila u Štrbce i Kestenovac. Te noći je 1. brigada sa tri bataljona napadala Mamac (k. 771) i Vršak (k. 778), ali bez uspeha, pretrpivši gubitke od 1 poginulog, 15 ranjenih i 3 nestala borca, nakon čega se povukla u Bušević, Kestenovac i Bujanj.⁴²⁰

Tokom 18. aprila 1. brigada je jedan bataljon uputila preko Une u selo Lipe na putu Bihać - Vrtoče, gde je ostao do 29. aprila kada je povučen u sastav brigade u rejonu Cvjetnić - Boboljuske. Štab divizije povukao je brdsku bateriju u Očijevo, dok je inžinjerijsku četvu angažo-

⁴¹⁸> AVII, k. 371, br. reg. 31/4-5, 31/5-5, 41/1-5; k. 797, br. reg. 14/38-2. Zb. IV-24, d. 53, 66.

⁴¹⁹> Zb. IV-25, d. 166; k. 371, br. reg. 31/31/5-5, 39/1-5, 43/1-5, 44/1-5, 47/1-5. Bio je to deo snaga 383. puka 373. legionarske divizije.

⁴²⁰> Zb. IV-24, d. 66, 123, 166; k. 371, br. reg. 31/5-5, 39/1-5, 41/1-5, 43/1-5, 44/1-5; k. 797, br. reg. 14-38/2, 14/3.

vao za održavanje prelaza preko Une između Martin Broda i Kulen-Vakufa. U međuvremenu, 23. aprila, 5. bataljon (ruski) je vodio žestoku borbu sa Nalcima koji su nadirali prema Martin Brodu. Bila je to najteža i najuspešnija borba u kratkom postojanju toga bataljona.

Jedna četa 1. bataljona pratila je 24. aprila političkog sekretara CK KPH Andriju Hebranga i komandanta Glavnog štaba Hrvatske Ivana Gošnjaka iz Drvara prema Topuskom, posle poznate konferencije kod Tita, kada je Hebrang oštro kritikovan zbog ispoljenih nacionalističkih pogleda i postupaka. U povratku naredne noći četa je na Dabinoj strani napala nemačku kolonu i zarobila 3 vojnika, zaplenila 12 konja, 13 pušaka, 1 puškomitraljez i tromblon. Udarne grupe 1. bataljona (dve) zarobile su 23. aprila 18 neprijateljskih vojnika i zaplenile čak 6 »šaraca«. Potom je udarna grupa 3. bataljona na Dabinoj strani napala nemačke delove, od kojih je na cesti ostalo 17 mrtvih vojnika i kamion razne opreme.

Dok su se 1. i 2. brigada nalazile u borbama na komunikaciji Srb - Donji Lapac, 3. brigada je iz sela oko Drvara, gde se od 3. aprila nalazila u divizijskoj rezervi i obezbeđivanju Vrhovnog štaba, upućena van Drvarske doline, tako da se 7. aprila sa 1. bataljonom, intendanturum i ambulantom udarila kod Drvara, sa 2. bataljonom u Resanovcima na pravcu Bosansko Grahovo - Drvar, 3. bataljonom u Trubaru i 4. bataljonom sa izviđačkim vodom u Ličkim Osredcima na položaju Gradina (tt. 680) - crka u Osredcima (k. 667) radi dejstva prema Srbu i sprečavanju napada tim pravcem. Bataljon je noću 8/9. aprila demonstrirao napad na Srb upravo u vreme kada su 1. i 2. brigada počinjale već pomenute napade na komunikacije. Štab brigade se smestio u Trubaru.

Pomeranjem 3. brigade iz sela oko Drvara na liniji Resanovci - Trubar - Osredci, gde je ostala do 20. aprila, Drvar i centralne ustanove NOB Jugoslavije u njemu ostali su bez pouzdane zaštite. Stoga je Štab divizije hitno povukao 2. brigadu iz rejona Kestenovac - Štrbci u Drvar, tako da je 20. aprila zauzela rasporede: Štab brigade sa četom za vezu u Vrtočama, 1. bataljon u Drvar Selu i Prnjavoru, 2. bataljon u Kamenici, 3. bataljon u Koritima južno od Bastasa i 4. bataljon u Podovima. Brigadna prateće četa, kao i u ostalim brigadama, bila je rasformirana u prvoj polovini aprila; umesto nje formirane su prateće čete po bataljonima.⁴²⁰ Sutradan je i 1. bataljon 3. brigade koji je zadržan u blizini Drvara, krenuo je preko Kamenice u Trubar u sastav brigade.

Štab divizije, sa štabnom četom, premestio se iz Martin Broda 20. aprila uveče u Boboljske, a zatim, sedam dana kasnije, u Kamenicu, u kojoj će ostati do 25. maja. U međuvremenu, 14. maja, posetili su ga komandant i politički komesar 1. proleterskog korpusa i na sastanku razmotrili stanje u jedinicama divizije i vojno-političku situaciju. Prištapski delovi divizije 27. aprila bili su raspoređeni tako da se divizijska bolnica nalazila u Mokronogama (ostala do 26. maja), intendantura u Bastasima (odakle se 25. maja pomerila u Kamenicu) brdska baterija u Velikom Očijevu, odakle se dva dana kasnije pomerila u Boboljske a zatim u

«» AVII, kT371, br. reg. 31/5-5; k. 797, br. reg. 14-38/2, 14/3; k. 799, br. reg. 6-5/5; k. 797, br. reg. 12/2; k. 801, br. reg. 9-10/8; k. 802, br. reg. 19/7.

Trubar, pod komandu Štaba 2. brigade, i inženjerijska četa u Bobojuskama.

Posle postepenog pomeranja bataljona u drugoj polovini aprila sa leve na desnu obalu Une, 1. brigada se 29. aprila čitava našla istočno od Une na prostoriji M. i V. Cvjetnić, Očigrije, Martin Brod, Bobljusci, Hrnjadi, gde je uređivala položaje i pripremala se za odbranu, upućujući povremeno udarne grupe da deluju na komunikaciji. Tako je noću 2/3. maja jedna četa 1. bataljona postavila zasedu između Brotnje i Doljana, sačekala kolonu neprijateljskih vojnika, nanela joj gubitke i zaplenila puškomitraljez (šarac), automat, 5 pušaka i nešto druge opreme.

Učestali napadi udarnih grupa, pa i čitavih četa i bataljona, stvarali su kod neprijatelja neizvesnost i nesigurnost. Da bi taj pritisak na komunikaciju uklonio ili bar oslabio, neprijatelj je 3. maja jačim snama napao Martin Brod. Napadom je komandovao komandant 373. legionarske divizije »Tigar« general Karl Herman Aldirian, koji je verovao da će njegov bataljon razbiti položaje 1. brigade kod Martin Broda. Nada mu se izjalovila - napad je u žestokom okršaju, mestimično i prsa u prsa, slomljen i odbijen.⁴²² Sledećeg dana ponovo je od Doljana i Bubernja usledio jak napad prema Martin Brodu. U borbu su stupili 4., 1. i 5. bataljon, pa ipak neprijatelja nisu odbili. Pošto je upao u Martin Brod neprijatelj je na desnoj obali Une, ispred manastira Rmanj, zapalio nekoliko kuća, odakle je snažnim protivjurišem pred veče bačen nazad preko Une, posle čega se povukao ka Doljanima. U toj borbi 1. brigada je imala 8 poginulih, 10 ranjenih i 2 nestala. Iz 5. bataljona ruskog 4 su dezertirala. Dezerterstva vojnika iz tog bataljona često su beležena. Prva brigada je 10. maja uputila jedan bataljon u rejon Kulen-Vakufa sa zadatkom da zatvori pravac prema Vrtoćama, ali je nakon tri dana vraćen u sastav brigade. I pošto je svoj 3. bataljon 12. maja uputila pod komandu Štaba 3. brigade (vratio tek 24. maja), 1. brigada se sa tri bataljona do 25. maja zadržala na desnoj obali Une, od Očigrija do Velikog i Malog Cvjetnića, sa štabom u Bobljusci, delujući povremeno udarnim grupama oko komunikacije. U to vreme samo je 4. bataljon 21. maja na komunikaciji između Doljana i Dobrosela noću postavio protivtenkovske mine, koje su oštetile dva tenka a bataljon se povukao nazad preko Une.

Da bi oslobodio komunikaciju, posle napada 1. i 2. brigade, od 8. do 14. aprila, neprijatelj je privukao jače snage 383. pešadijskog puka 373. legionarske divizije »Tigar« sa, kako izgleda, još nekim jedinicama i sa njima 18. aprila upao u Mazin, gde je zaplenio i popalio neke magazine sa manjom količinom ubojne opreme i hrane. Sutradan je produžio i popalio Brezovac, Zaklopac i delimično Doljane. Potom se prikupio u rejon Srb - Suvaja (Donja) i ujutro, 20. aprila oko 9. časova, sa, oko 1.500 vojnika (kako je procenio Štab 3. brigade) krenuo u napad prema Osredcima i Cvjetniću. U napadu je učestvovao 3. bataljon 383. puka, ojačan oklopnim grenadirima i još nekim delovima, uz podršku baterije artiljerije.

⁴²²> Zb. 11-12, str. 87; Zb. XII-4, str. 347; AVII, k. 797, br. reg. 32-1/2

Neprijatelj je jednom jačom kolonom pešadije i nekoliko tenkova, podržan artiljerijom, nastupao iz Srba prema Osredcima na 4. bataljon 3. brigade, koji se branio na Gradini (tt. 680) do k. 667 (crkva u Osredcima), dok je drugom slabijom kolonom nastupao iz Donje Suvaje preko Begluka i Krčkog brda (k. 554) prema Cvjetniću. Cim je neprijatelj krenuo iz Srba, Štab brigade je pomerio 3. bataljon iz Trubara u Osredke (zaselak Brdo kod k. 707), bliže 4. bataljonu, a sam je izašao na k. 670 radi boljeg uvida u situaciju. Prednji neprijateljevi delovi su oko 11 časova napali vod 4. bataljona kod crkve u Osredcima (k. 667) koji je u početku pružio snažan otpor. Ubrzo je neprijatelj prešao u napad na ceo položaj 4. bataljona, od Gradine do crkve, i u oštroj borbi, uz podršku artiljerije i minobacača, uspeo da osvoji Gradinu (tt. 680) i prisili desno krilo bataljona na povlačenje. U tom je na k. 707 pristigao 3. bataljon, odmah prihvatio borbu i zaustavio neprijatelja.

Istovremeno je kolona iz Donje Suvaje preko Begluka i Krčkog brda (k. 554), ne nailazeći na otpor - pošto na tom pravcu nije bilo partizanskih snaga - lako upala u Mali Cvjetnić i počela da ga pali. Pošto je 3. bataljon uspešno zaustavio prodor preko Osredaka, prema neprijatelju u Cvjetniću je upućena 2. četa 4. bataljona. Dok su delovi 4. bataljona uspešno odolevali pritisku neprijatelja u rejonu crkve u Osredcima, 3. bataljon je prešao u protivnapad i povratio Gradinu. U tom su oko 15 časova i delovi od crkve protivnapadom potisnuli neprijatelja i neke njegove delove doveli u tešku situaciju. Tada je neprijatelj intervenisao sa nekoliko tenkova i prodro do crkve, čime je omogućio povlačenje svojih ugroženih delova, da bi odmah nastavio povlačenje u Srb. Za to vreme je i 2. četa 4. bataljona izbacila neprijateljske delove iz Malog Cvjetnića i proterala ih prema Suvaji. Na bojištu u Osredcima neprijatelj je ostavio 12 leševa, dok je Štab brigade, ne bez preterivanja, ocenio da je neprijatelj imao 40 poginulih i preko 60 ranjenih. Brigada je imala 8 poginulih, 11 ranjenih i 1 zarobljenog.⁴²³¹

Povlačenjem neprijatelja u Srb i Suvaju, situacija se na frontu potpuno smirila i narednih nekoliko dana vladalo je zatišje. Kako je 2. brigada već bila stigla u Drvar iz njega je 21. aprila povučen 1. bataljon 3. brigade i upućen da zameni 4. bataljon na položajima prema Srbu. U očekivanju ponovnog napada od Srba, 3. brigada je posela položaje za odbranu sa 3. bataljonom na desnom krilu od Gradine (tt. 680) do k. 646 i sa 1. bataljonom oko crkve u Osredcima (k. 667 - k. 604), izbacivši jedan vod ojačan mitraljezom na Bogutovac (tt. 1006). U brigadnoj rezervi u Trubarskim dolovima zadržan je 4. bataljon, dok je 2. bataljon i dalje ostao u rejonu Peći - Resanovci prema Bosanskom Grhovu. Štab brigade sa prištapskim delovima smestio se u Trubaru.

Pošto je 25. aprila primećeno izvesno grupisanje neprijateljskih snaga u Srbu, na položajima je pojačana opreznost i borbena gotovost. U toku noći iz 1. i 3. bataljona upućena je po jedna četa zapadno od komunikacije između Suvaje i Klanca (k. 790) sa zadatkom da dejstvuje po neprijateljskom saobraćaju. Sutradan, oko 4 časa, neprijatelj je počeo da nastupa od Srba prema Osredcima. Još tokom noći uputio je jednu četu da na prepad zauzme Bogutovac, dominirajuće brdo nad Os-

«3) AVII, kT797, br. reg. 14/3, 14/2, 12/2; k. 801, br. reg. 19/7; Zb. IV-24, d. 100

redcima. Četa je, koristeći se mrakom, pošumljenim i izlomljenim zemljištem, zaista iznenadila vod 1. bataljona i zauzela taj važan položaj bez napora. Prvi bataljon, u nedostatku 1. čete (upućene u pozadinu), nije bio u mogućnosti da protivnapadom povрати Bogutovac.

Ovladavši Bogutovcem, neprijatelj je usmerio energičan napad prema crkvi u Osredcima, i u oštroj borbi odbacio delove 1. bataljona preko Razdolja na liniju k. 670 - k. 753 (Svinjama). Istovremeno je usledio energičan napad i na 3. bataljon u rejonu Gradine (tt. 680), koji je takođe bio bez jedne čete upućene na komunikaciju, ali je napad odbijen. Ovladavši rejonom crkve u Osredcima (k. 667), neprijatelj je u zahvatu puta produžio da nastupa prema Dugom Polju. Uz podršku artiljerije i minobacača, neprijatelj je obnovio napad na Gradinu i uspeo da je zauzme, ali 3. bataljon je zadržao k. 646. Tada je iz Cvjetnića stigao 2. bataljon 1. brigade, koji je zajedno sa 3. bataljonom 3. brigade protivnapadom ponovo preoteo Gradinu. Neprijatelj je ponovo krenuo u napad i osvojio Gradinu, odbacujući 3. bataljon 3. brigade na k. 646 i k. 707 gde se zadržao do noći, dok je 2. bataljon 1. brigade potisnut preko Dolova prema k. 558. Pred veče su, pošto je izgleda, pristigao i 1. bataljon 1. brigade, bataljoni 1. brigade protivnapadom ponovo zauzeli Gradinu.

Neprijateljske snage su nastupale iz rejona crkve u Osredcima ka Dugom Polju, ali su u rejonu Gorice naišle na otpor 4. bataljona 3. brigade, koji je odmah po padu Bogutovca upućen na ove položaje. U oštroj i dužoj borbi neprijatelj uspeva da sa tri tenka i oko 20 vojnika upadne u Dugo Polje i da spali nekoliko kuća, nakon čega se povukao u Osredke. Pri tom je pokušao da zauzme k. 753 (Svinjarnu) ali je bio odbijen. Posle toga napad usmerava prema k. 670, koju niko nije branio. Štab brigade koji se nalazio na Lipovom vrhu (tt. 697) uočio je ovaj manevar na vreme, pa je na k. 670 hitno uputio jedan vod 1. bataljona. Kako je neprijatelj sporo nastupao, vod je izbio na kotu pre neprijatelja, u trenutku njegovog izbijanja pod vrh kote, čime ga je iznenadio i odbacio prema Osredcima. U gonjenju neprijatelja pridružili su mu se i delovi 4. bataljona. Pri tom je zarobljen jedan neprijateljski vojnik. Brigada je toga dana pretrpela gubitke od 9 poginulih i 20 ranjenih, dok je neprijatelj na poprištu ostavio 7 leševa.

Pre podne, 27. aprila neprijatelj je iz Osredka napao 3. bataljon na desnom krilu 3. brigade i potisnuo ga unekoliko nazad. Bataljon, međutim, protivnapadom ubrzo odbacuje neprijatelja i povraća izgubljeni položaj. Uveče su dve čete 4. bataljona bezuspešno napadale neprijatelja na Bogutovcu. Dan je protekao bez oštrijih okršaja, ali kako se neprijatelj i dalje zadržavao u Osredcima bilo je jasno da se napada i daljih prodora nije odrekao. Toga dana brigada je imala 2 mrtva i 7 ranjenih boraca.

Ujutro 28. aprila neprijatelj je iz Osredaka, uz podršku tenkova, artiljerije i minobacača, krenuo u napad na tri pravca: prema Dugom Polju, prema Lipovom vrhu (tt. 697) i prema Vučjaku (tt. 793). Na desnom krilu brigade odbacio je 3. bataljon preko Vučjaka prema Podvučjaku. U napadu istočno od Osredaka, a naročito prema k. 670, naišao je na žestok otpor 1. bataljona koga u oštrom bliskom okršaju uspeva potisnuti prema Trubaru. U tom okršaju od granate su poginuli komandant

i politički komesar bataljona Ilija Maričić i Rade Guteša, tako da je bataljon ostao bez štaba, odnosno bez komandovanja. Zauzevši k. 670, neprijatelj jakim snagama produžava prema Trubar, dok slabije delove upućuje prema Vučjaku i Podvučjaku. Prodorom u Trubar neprijatelj je izmanevisao 4. bataljon na pravcu Osredci - Dugo Polje, gde je inače napadao slabijim snagama, pa se bataljon morao povući na položaje između Dugog Polja i Trubara, postavljajući se bočno neprijatelju, koji je oko 11.30 časova uspeo da ovlada Trubarom i posedne Vučjak (tt. 793).

Izbijanje neprijatelja u Trubar nagoveštavalo je nameru da prodre prema Drvaru, što se moralo sprečiti ne samo zbog Vrhovnog štaba i udarnih centralnih ustanova, već i zbog toga što su tih dana dovršavane priprema za kongres USAOJ-a, koji je 2. maja 1944. trebalo da počne u Drvaru. U toj situaciji Štab 3. brigade je ulagao velike napore da prikupi svoje dosta rasturene snage (2. bataljon u Resanovcima i po jedna četa iz 1. i 3. bataljona upućene ranije ka komunikaciji) svega oko 500 boraca, da sa njima zatvori pravce koji preko planine Kamenice vode u Drvar. Jačim snagama je posednut greben Metla (tt. 1264) - Bobara (tt. 1061), a manjim Vučjak (k. 941) i pravac prema Resanovcima. U očekivanju neprijateljskog napada prema Drvaru, 3. bataljon 3. brigade i bataljon 1. brigade u energičnom protivnapadu zbacuje neprijateljske delove sa trigonometra Vučjak (tt. 793) i energično ih gone prema Trubar, izbijajući u pozadinu snaga koje su se tu zatekle, što je dovelo do obrta situacije. Već oko 14.30 časova neprijatelj je iz Trubara počeo da se povlači prema Osredcima, a odatle ka Srbu. To je bio kraj trodnevnih, mestimično vrlo žestokih, borbi na pravcu Srb - Trubar. Već sutradan brigada je smenjena i stavljena u rezervu. Pored jednog zarobljenog vojnika, Štab brigade je dosta nerealno ocenio da je neprijatelj u tim borbama imao oko 58 mrtvih i toliko ranjenih, dok je brigada pretrpela gubitke od 12 mrtvih i 37 ranjenih.

Dok su se glavne snage 3. brigade u trodnevnim borbama sa dosta teškoća odupirale nasrtljivom neprijatelju, njene dve čete zapadno od komunikacija u skrovitim mestima su osluškivale borbe na Osredcima, ne čineći gotovo ništa da brigadi priteknu u pomoć.⁴²⁴

Ujutro 29. aprila, iz neposredne okoline Drvara pokrenuta je kompletna 2. brigada, koja je tu od 20. aprila uređivala položaje za odbranu od očekivanog vazdušnog desanta. Ona je do noći toga dana smenila 3. brigadu u rejonu Osredci - Bogutovac - Dolovi - Trubar, koja je povučena u divizijsku rezervu na prostoriju Podvučjak, Trubar, Vagan, Resanovci. Valja uočiti da se tada, prvi put od januara, desilo da u neposrednoj okolini Drvara nema nijedne brigade ili bar dva partizanska bataljona; sve tri brigade 6. proleterske divizije, a tako je ostalo i tokom maja, bile su podaleko od Drvara. Kako je do toga došlo da se Drvar, odnosno Vrhovni štab i druge ustanove ostave bez pouzdane zaštite, teško je danas pouzdano utvrditi. U nedostatku pouzdanih novih podataka verovatno su i pređašnji podaci dobijeni o pripremi desanta izgledali sumnjivi i nepouzđani, pa su budnost i opreznost u svim štabovima popustili.

424Tzb71V-24, d. 153; AVII, k. 797, br. reg. 14/3, 14/2; k. 802, br. reg. 22/7.

Nasuprot tome, neprijateljski napadi prema Martin Brodu - na 1. brigadu i prema Osredcima i Trubaru na 3. brigadu, tokom aprila pravilno su ocenjeni i shvaćeni kao upozorenje da neprijatelj nešto name-rava, ispituje i izviđa na tim pravcima. Stoga su jedinice na položajima 1. i 3. brigade držane u zadovoljavajućoj borbenoj gotovosti i kod njih nije bilo iznenađenja. Smenivši 3. brigadu i preuzevši zatvaranje i odb-ranu pravca Srb - Trubar - Drvar, 2. brigada je u očekivanju neprija-teljskog napada odmah pristupila pripremi i utvrđivanju položaja za odbranu. Prvi odbrambeni položaj obuhvatao je na desnom krilu Gra-dinu (tt. 680), a na levom Bogutovac (tt. 1006), protežući se između njih zapadnom ivicom Osredaka, odnosno zapadnim padinama k. 604 i k. 667. Na tom položaju držana su po dva bataljona, koji su isturali bor-beno osiguranje na Međeđak (tt. 649) i patrola prema Kunovcu. Pošto je tih dana neprijatelj saobraćao komunikacijom u oba smera veoma živo, često su upućivane udarne i izviđačke grupe iz 1. i 2. brigade da djeluju po kolonama na komunikaciji, mada je neprijatelj bio veoma obazriv i svoje kolone dodatno obezbeđivao. Ostalo je zabeleženo da je 9. maja jedna udarna grupa sačekala kolonu između Srba i Kupirova i nanela joj gubitke. Obaveštajno-izviđački organi bili su veoma aktivni i prilično uspešni u prikupljanju podataka o neprijatelju. Tih dana up-ravo je bilo u toku formiranje izviđačkih vodova u brigadama, jačine oko 20 boraca.

U toku višemesečnog boravka u trouglu Drvar - Donji Lapac - Srb, najteži problem diviziji činila je ishrana ljudstva. Bio je to tada gotovo nerešiv problem. U poharanim i neprekidnim davanjem za jedinice NOVJ ekonomski potpuno iscrpljenim i upropaštenim krajevima gladovalo se i pored ogromnih napora vojno-teritorijalnih organa, NOO-a ženskih i omladinskih organizacija sa područja Drvara da se hrana do-premi iz udaljenijih krajeva, a pre svega ispod Grmeča. Glad je znatno uticala na stanje u jedinicama, radnu i borbenu sposobnost boraca. Kako je izveštavao komitet SKOJ-a 2. brigade sredinom aprila glad je bila toliko teška, da se sastanci nisu mogli redovno održavati, planovi rada (političkog, stručno-vojničkog, kulturno-prosvetnog) se nisu ispu-njavali, a bilo je i samovoljnog uzimanja hrane po kućama i trampe voj-ničkih predmeta za hranu, zbog čega je 8 skojevaca kažnjeno. Zbog gladi bilo je slučajeva malodušnosti, demoralizacije i dezerterstva. Od de-setorice dezertera, izveštavao je komitet, sedmorica su prebegla nepri-jatelju, a trojica su otišla svojim kućama. Isti problemi mučili su i 1. i 3. brigadu - glad je morila celu diviziju. Ličke žene i omladinke, i same na ivici gladi, odvajale su hranu od svojih ukućana i nosile diviziji na područje Drvara. Samo u martu 1944, lapačke žene su organizovale de-set poseta jedinicama 6. proleterske divizije donoseći 1.218 kilograma razne hrane, 40 pari čarapa, 5 pari veša. Prikupile su oko 2.000 kilog-rama stočne hrane za vojničke konje.⁴²⁵⁾

Mada su i saveznici avionima doturali hranu, od gladi se umiralo. U izveštaju Štaba 6. proleterske divizije od 28. maja 1944, pored ostalog, je zapisano: »Ljudstvo je iscrpljeno. U 1. brigadi imali smo noćas i danas tri smrta slučaja od gladi«. Shvatajući težinu situacije Štab 1. proleter-

⁴²⁵⁾ Žene Hrvatske u NOB, knj. 1, str. 8.

skog korpusa je, preko savezničkih misija, ulagao velike napore da se pomogne, ali je pomoć teško i sporo stizala. Problem ishrane nije se mogao uspešno rešiti ni neposredno posle desanta na Vrhovni štab.⁴²⁶⁾

Na dan 12. aprila 1944. u 6. diviziji je bilo 1.082 članova Partije, 128 kandidata i 764 člana SKOJ-a (u rashodu 72 člana KP, 5 kandidata i 44 skojevca). U to vreme organizacija SKOJ-a, u 2. brigadi izgledala je ovako: na licu 230 muškaraca i 41 omladinka, u rashodu 24 muškarca i 1 omladinka. Po nacionalnosti je bilo 236 Srba, 34 Hrvata i 1 Musliman, a po socijalnom sastavu bilo je 14 radnika, 242 seljaka i 8 đaka. Omladine van organizacije bilo je 118 drugova i 62 drugarice.⁴²⁷⁾ Slično stanje i držanje omladinske organizacije bilo je i u druge dve brigade.

Posle smene sa položaja, 3. brigada nije ostala neaktivna. Ona je u području Trubara bila na okupu do 8. maja, a toga dana je njen 1. bataljon, po naređenju Štaba divizije, upućen sa pomoćnikom intendanta divizije Nikolom Adžijom u Liku, u selo Paklarić (zaselak do Klapavice), da u Komandi mesta Gračac preuzme materijal za diviziju. Bataljon je iz zaselka Vaganac u Trubaru krenuo u 18 časova 8. maja, prošao između Srba i Kupirova i preko Dabašnice, Plećaša i Bruvna 9. maja u 19 časova stigao u Paklarić, gde se u primanju materijala zadržao do 14. časova 11. maja, kada je sa natovarenim karavanom krenuo nazad. Preko Klapavica i Cerovca, obilazeći Bruvno sa severa u koje su toga dana bili upali Nemci, karavan je oko 23 časa stigao u Plećaše, na konak. Sutradan, 12. maja oko 10 časova, bataljon sa karavanom uputio se preko planine Maslovaru, u nameri da se noću prebaci preko komunikacije između Srba i Kupirova. Pred sumrak je upućena jedna četa da na komunikaciji postavi bočna osiguranja dok pređe bataljon sa karavanom. Na domak komunikacije, četa je u sumrak naletela na zasedu i bila prinuđena da se nazad izvlači pod borbom. Razume se, bataljon sa karavanom povukao se nazad u Maslovaru, gde je 13. maja predanio. Budući da su na tom pravcu bili otkriveni, Štab bataljona je odlučio da promeni pravac pokreta i da naredne noći preko Velike Popine, između Otrića i Srbskog klanca, pređe komunikaciju prema Miškovića vrhu i Ljubinoj poljani. Preko dana su upućivane patrole u izviđanju toga pravca, ali ništa sumnjivo nisu otkrile. Bataljon sa karavanom iz rejonu predanka krenuo je oko 21 čas i preko zaravni Ljubovo, zaselak Vrpolje i Popinskog polja izbio na komunikaciju u rejonu k. 660. Opet ih je dočekala vatra, ali uzmicanja nije moglo biti. Bataljon je pod borbom i vatrom prešao komunikaciju, ali mu je karavan delimično razbijen. Konji pod tovarima su se razbežali u noć, materijal se rasuo. Nešto se od toga uspeo prikupiti, ali je 9 konja sa tovarima, među njima 3 tovara soli i oko 8.000 metaka, otišlo u nepovrat. U krajnjoj oskudici koja je tada pritiskala diviziju, bio je to nenadoknadivi gubitak. U zoru oko 4 časa 14. maja bataljon se sa ostatkom karavana sredio i prikupio, pa je preko Ljubine poljane i sela Kaldrome - gde se malo odmorio - oko 21 čas stigao u Trubar.⁴²⁸⁾

«sTaVII, k. 372, br. reg. 26/1, 27/359-1; k. 797, br. reg. 14-38/2, film 1/412^14; film 7/561-562.

«7) AVII, k. 797, br. reg. 14-38/2; film 1/412-414; film 7/561-562. Dokumenta centralnih organa KPJ, NOR i Revolucije 1941-1945, knj. 17, dok. 14. Ovo je poslednji pregled o stanju partijske organizacije u diviziji, kasnijih više nema.

428) zb. IV-25, d. 71.

Dok je 1. bataljon bio na putu sa karavanom, Štab divizije je 12. maja oformio grupu bataljona, pod komandom komandanta Milana Sijana i zamenika političkog komesara Dane Čuića, i uputio ih u lička sela zapadno od Une, u prvom redu radi lakše prehrane (tamo su još ponešto hrane moglo nabaviti) a potom i da dejstvuju na komunikaciji shodno situaciji. Grupu bataljona su činili: 3. i 4. bataljon 3. brigade, 3. bataljon 1. brigade i 3. bataljon 2. brigade. Tako su 1. i 2. brigada ostale na svojim položajima sa po tri bataljona, dok je od 3. brigade, ostao samo 2. bataljon u Resanovcima (do dolaska 1. bataljona), pod komandom načelnika Štaba brigade Dmitra Zaklana i političkog komesara brigade Gojka Milekića. Pošto se prikupila, grupa bataljona se preko sela Očigrije i Boboljuske (preko Turskog logora) uputila prema Martin Brodu i noću 12/13. maja severno i južno od Kulen-Vakufa prebacila se na levu obalu Une i razmestila na velikoj prostori u selima Kestanova Korita, Štrbci, Kalati i Veliki Bujanj, zaselak Medići.

Ujutro 15. maja jedan je bataljon u rejonu Gornji Lapac - Boričevac u zasedi sačekao neprijateljsku kolonu i naneo joj gubitke. Narednog dana je na Zuleševici jedan bataljon takođe sačekao kolonu i naneo joj gubitke. U oba slučaja bataljoni nisu imali gubitaka, dok su neprijateljevi nerealno procenjeni na 42 poginula i 30 ranjenih. Neprijatelj je iz Nebljusa sa dva tenka i oko 200 vojnika napao 18. maja bataljon u Štrbcima. U oštroj borbi do 15 časova neprijatelj je suzbijen i vraćen u Nebljuse. Ocenjeno je da je imao 4 mrtva i 16 ranjenih vojnika, dok je bataljon imao 1 poginulog i 2 ranjena borca. Grupa četnika iz Donjeg Lapca je sledećeg dana pokušala da upadne u Mišljenovac, ali je odbaćena. Toga dana se komunikacijom preko planine Kuk (tt. 1172), od Udbine i iz Krbavskog polja, preko Donjeg Lapca prema Bihaću kretala jaka nemačka motorizovana kolona. Bila je to kolona nemačkog 92. motorizovanog grenadirskog puka, koji se prikupljao u rejonu Bihaća, radi angažovanja u drvarskoj operaciji. Dana 22. maja dva bataljona, na dva odvojena mesta između Bihaća i Donjeg Lapca, u zasedi su sačekali drugu kolonu i naneli neprijatelju, velike gubitke. Jedan bataljon je ubio 16 a ranio 44 vojnika, a drugi je ubio 7 a ranio 10 vojnika. Bataljoni pri tom nisu imali gubitaka. Ovim su dejstva grupe bataljona u Lici bila okončana.

Istog dana stiglo je naređenje Štaba divizije da se bataljoni hitno vrate preko Une nazad. Naime, po učestalosti neprijateljskog saobraćaja komunikacijom, kao i pojačavanjem garnizona u Srbu i Donjoj Suvaji, bilo je očigledno da neprijatelj sprema nešto ozbiljno, pa je Štab divizije želeo da sve snage budu prikupljene. Bataljoni 1. i 2. brigade su 23. maja stigli u svoje jedinice, a bataljoni 3. brigade preko Martin Broda i Boboljusaka sledećeg dana u rejon Trubara. Pošto je sva pažnja bila usmerena na grupisanje neprijatelja u rejonu Srb - Šuvaja, brigade su zadržale prvobitne rejone odbrane, tako da se 3. brigada opet našla na liniji Podvučjak - Trubar - Vagan - Resanovci, u divizijskoj rezervi. Opet je opasnost i mogućnost neprijateljskog vazdušnog desanta na Drvar - o kojoj se ranije dosta razmišljalo - potpuno prenebregnuta, što je moglo biti kobno. Bio je to krupan propust, ne samo Štaba divizije, nego i Štaba korpusa i Vrhovnog štaba. Međutim, Štab divizije je oče-

kivao napad neprijatelja od Srba. O tome svedoči i Operacijski dnevnik divizije, u kojem je tih dana zabeleženo: da neprijatelj saobraća cestom Knin - Bihać i priprema ofanzivu na slobodnu teritoriju.

Upravo blagodareći neustrašivosti i predanosti omladine, poglavito članova SKOJ-a, u Srbu i okolini obaveštajno-izviđački organi bili su u mogućnosti da prate situaciju. Tako, na primer, nije ostalo nezapaženo pristizanje jednog legionarskog bataljona (3. bataljon 383. puka 373. legionarske »Tigar« divizije) 6. maja u rejon Brotnja - Suvaja, kao ni druge značajnije promene u neprijateljevim uporištima na komunikaciji. Pristizanje i grupisanje neprijateljskih snaga u rejon Srba, posle 20. maja bilo je na vreme otkriveno, mada tada još nisu bili potpuno jasni njihovi ciljevi i namere. Zahvaljujući upravo intenzivnom izviđanju i obaveštajnom radu, Štab divizije je bio u mogućnosti da 24. maja izvesti Štab 1. proleterskog korpusa da se od 21. maja u rejonu Suvaja - Srb - Kupirovo prikupljaju neprijateljske snage, od 2.000 do 2.500 vojnika, sa većim brojem zaprežnih kola, tovarnih konja i 50 kamiona, da vojnici nose oznake »Tigar« divizije, da ima vojnika sa crvenim fesovima sa grbom NDH, da neki na reverima imaju znak »U«, ali da se ne zna da li su te snage u prolazu ili će smeniti dotadašnje jedinice po uporištima na komunikaciji.⁴²⁹

Sa položaja nadomak Srba i komunikacije nisu tokom maja zabeležene značajnije akcije, izuzimajući već pomenute grupe bataljona. Zabeležena je samo jedna veća akcija nešto jačih snaga na komunikaciji, koju su izvele dve čete 4. bataljona u vreme grupisanja neprijateljskih snaga za predstojeći napad. Naime, ove čete su noću 20/21. maja, između Srba i Kupirova, pripremile za miniranje most preko potoka Sredica i postavile zasedu. Pošto neprijatelj tokom noći nije nailazio, a danju se tu nije moglo ostati, čete su se u praskozorje povukle i minirale most, prekinuvši time neprijateljjev saobraćaj tokom celog dana. Dana 23. maja jedan bataljon 2. brigade iz rejona Osredci - Dolovi intervenisao je prema Gornjem Tiškovcu, u koji su bili upali četnici, ali čim se bataljon pojavio oni su bez otpora pobjegli, ubivši prethodno nekoliko simpatizera i odbornika, a neke su sa sobom povel.⁴³⁰ Taj bataljon se odmah povratio u sastav brigade na prvobitni položaj. I 2. bataljon 3. brigade iz Resanovaca je tokom 24. maja, zajedno sa Grahovo-peuljskim partizanskim odredom, ganjao četnike oko Strmice i uveče se vratio u Resanovce.

429) AVII k. 371, br. reg. 5/1-5, 31/10-5, 31/21-5.

430) Zb IV-25, d. 54, 106; AVII, k. 371, br. reg. 31/10-5; k. 797, br. reg. 14-46/2 (14/3)- k 372, br. reg. 27/228-1.